

सिंचन स्थिती दर्शक अहवाल २००३-२००४

पाटबंधारे विभाग

महाराष्ट्र शासन

सप्टेंबर २००४

कार्यालयीन उपयोगाकरिता

महाराष्ट्र शासन
पाटबंधारे विभाग

सिंचन स्थितीदर्शक अहवाल
(२००३-२००४)

सप्टेंबर २००४

प्र स्ता व ना

महाराष्ट्रातील बहुतांश जनतेचा चरितार्थ शेतीवर अवलंबून आहे. राज्याच्या जडणघडणीत कृषी व कृषी आधारित व्यवसायांना महत्वाचे स्थान आहे. सिंचनाचा मुलभूत उद्देश कृषी उत्पादनात भरीव वाढ होऊन ग्रामीण जीवन समृद्ध करणे हा आहे. राज्यात सुमारे २२५ लक्ष हेक्टर इतके लागवडीलायक क्षेत्र असून जल व सिंचन आयोगाच्या अंदाजानुसार त्यापैकी ८५ लक्ष हेक्टर इतकेच क्षेत्र भूपृष्ठीय पाण्याद्वारे सिंचनाखाली आणणे शक्य होणार आहे. राज्यातील पर्जन्यमान ५०० ते ५००० मि.मी. पर्यंत असून विविध भागातील पाण्याची उपलब्धता विषम अशी आहे. महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक दृष्ट्याही प्रगत असून त्यासाठी लागणाऱ्या तसेच पिण्यासाठी लागणाऱ्या पाण्याची मागणी ही वाढती आहे. त्यामुळे सिंचनासाठी उपलब्ध होणारे पाणी कमी होणार आहे. परिणामी उपलब्ध पाण्याचा कार्यक्षमतेने वापर आवश्यक आहे.

वरील पार्श्वभूमीवर पाणी या मर्यादीत साधन संपत्तीचा अधिक कार्यक्षमतेने वापर करण्यासाठी राज्य शासनाने विविध उपक्रम हाती घेतले आहेत. त्यात जलसंपदेच्या कार्यक्षम व्यवस्थापनाच्या दृष्टीने पाणी विषयक धोरण आखणे, शेतकऱ्यांसाठी सिंचन व्यवस्थापन कायदा करणे आणि नियमांची चौकट ठरविणे इत्यादी बाबींवर कार्यवाही सुरु आहे. त्यानुसार राज्याकरिता स्वतंत्र जलनिती प्रसृत करण्यात आली. तसेच पाणीपट्टीच्या दरात सुधारणा व परिणामकारक वसुलीसाठी उपाययोजनांची अंमलबजावणी करण्यात आली आहे. महाराष्ट्र सिंचन पध्दतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अध्यादेश निर्गमित करण्यात आला आहे. महाराष्ट्र जलसंपत्ती प्राधिकरण कायदा करण्याबाबतची कार्यवाही सुरु आहे. या व्यतिरिक्त जलसंपत्ती प्रकल्पांचे वस्तुनिष्ठ विश्लेषण करून त्यांची कामगिरी सुधारणे यासाठी स्थिर चिन्हांकन (Bench Marking) यासारख्या तसेच विविध प्रयोजनार्थ होणाऱ्या पाणीवापराचा हिशोब यथास्थितपणे ठेवण्यासाठी जललेखा परिक्षण (Water Audit) यासारख्या तंत्राच्या अवलंबनाची कार्यवाही सुरु करण्यात आली आहे. राज्यातील जलसंपत्ती विकास क्षेत्रातील सर्वांगीण सुधारणांची नोंद आंतरराष्ट्रीय स्तरावरदेखिल घेतली गेली आहे.

राज्यात योजनापूर्व काळापर्यंत रु.१६.६० कोटी गुंतवणूकीतून केवळ २.७४ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता निर्माण झाली होती. महाराष्ट्र राज्याच्या निर्मितीनंतर पाटबंधारे विकास क्षेत्राकडे विशेष लक्ष देण्यात आले. योजनेपासूनच्या ५२ वर्षांत निर्मित सिंचनक्षमतेत मोठी वाढ होऊन जून २००३ अखेर निर्मित सिंचनक्षमता ३८.६३ लक्ष हेक्टरपर्यंत पोहोचली आहे. त्यासाठी मार्च २००४ अखेरपर्यंत एकूण रु.३०,९७६ कोटीची गुंतवणूक करण्यात आली आहे. आर्थिक वर्ष २००३-२००४ मध्ये रु.२,१८७ कोटी गुंतवणूक झाली असून त्यातून सुमारे ०.७० लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता निर्मिती अपेक्षित आहे. प्रगतिपथावरील ५९ मोठ्या, २२ उपसा सिंचन योजना, १२८ मध्यम प्रकल्प आणि ८८५ लघु पाटबंधारे अशा एकूण १०९४ प्रकल्पांची १ एप्रिल २००३ रोजीची उर्वरित किंमत रु. २८,३२७ कोटी इतकी आहे. हे सर्व प्रकल्प पूर्ण झाल्यावर अतिरिक्त ३० लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता निर्माण होणार आहे आणि अंतिमतः राज्यात भूपृष्ठावरील पाण्यातून सुमारे ८५ लक्ष हेक्टर क्षेत्र सिंचनाखाली आणण्याचे लक्ष गाठण्याच्या दृष्टीने शासन प्रयत्नशील आहे.

राज्यातील जलसंपत्ती विकास क्षेत्रातील उपरोक्त सुधारणा व्यतिरिक्त सन २००२-०३ मध्ये गांधी जयंती दिनापासून लोक सहभागाबरोबरच यांत्रिकी संघटनेकडील उपलब्ध यंत्रसामुग्री वापरून कालवा स्वच्छता मोहीम सुरुवात करण्यात आली. चालू वर्षी जवळजवळ ९६ यांत्रिकी युनिट वापरून कालवा स्वच्छता मोहीम सलगपणे २००३-०४ या वर्षीसुद्धा राबविण्यात आली. त्यामुळे प्रकल्पाच्या कालवे व वितरिका यांच्या देखभाल दुरुस्तीवरील कामाच्या खर्चात बचत झाली आहे. त्याचबरोबर पाणीपट्टी आकारणी व वसुली संदर्भात विशेष प्रयत्न केल्यामुळे सन २००३-०४ मध्ये रु.३७८ कोटी रकमेची पाणीपट्टी वसुली झाली आहे. मागील वर्षाप्रमाणे सलग दुसऱ्यांदा म्हणजे सन २००३-०४ या वर्षीदेखिल सिंचन व्यवस्थापनावर झालेला खर्च पाणीपट्टी वसुलीच्या जमा रकमेतून भागविण्याची कामगिरी करण्यात आली आहे.

सचिव(लाक्षेवि)

**पाटबंधारे विभाग, महाराष्ट्र शासन,
मंत्रालय, मुंबई.**

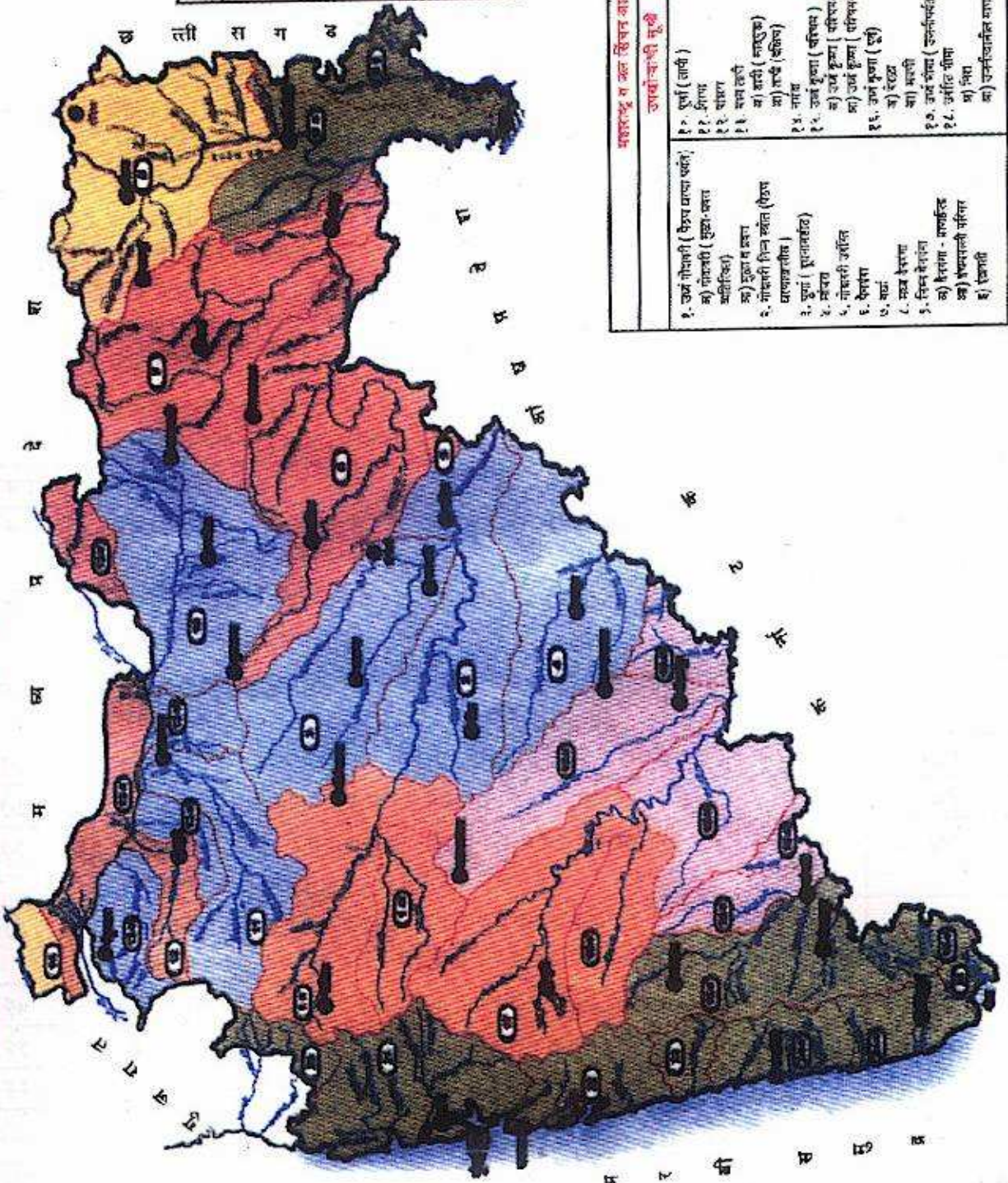
दिनांक : १५ सप्टेंबर २००४.

आयोगाने प्रस्तावित केलेली महाराष्ट्रातील उपखोरी व त्यांचे नियोजन गटात वर्गीकरण

नकाशा क्र. ३.२.१
परिच्छेद संदर्भ ३.२.१

१:१० किलोमीटर

संदर्भ सूची	
१. उच्च खडबू	११. अति विप्लवग्र
२. दख्खणीय विभाग	
३. विदर्भ सुकसतव	
४. उपखोऱ्यांची शीमा	
५. पादक शेट इय	
६. नई, नाला	
७. उर्ध्व भूरीय	
८. कुडीची	
९. संवेदनशील	
१०. विप्लवग्र	

महाराष्ट्र व अरब सिंचन बायोम		
उपखोऱ्यांची सूची		
१. उर्ध्व गोकर्णी (केंद्र बायल खंड)	११. पूर्वा (बायी)	१९. मीरा - बॉम्बेयुग
अ) गोकर्णी (सुडान-मला	१२. मीरा	ब) मीरा
अ) सुडान व मला	१३. बायल खंडी	अ) बॉम्बे-बॉम्बेयुग
२. गोकर्णी शिखर खंड (पेंडप	अ) बायी (न्यायुक्त)	२०. इलाहाबाद - गा
बायलबायी)	अ) नई (केंद्रिय)	२१. उता हांबल
३. पुन (पुनबायल)	१४. नांग	२२. यवय कोकप
४. मंत्रा	१५. उर्ध्व कुळा (बायल)	२३. बरिळी
५. गोकर्णी उर्ध्व	अ) उर्ध्व कुळा (बायल-उता)	२४. इंदिरा कोकप
६. केपंग	अ) उर्ध्व कुळा (बायल-बॉम्बे)	अ) म्हापती
७. नांग	१६. उर्ध्व कुळा (पूर्वा)	अ) विठ्ठल
८. उच्च केंद्रम	अ) रंठ	२५. मंगोले - दिल्ली
९. विन बायल	अ) म्हापती	
अ) विनम - म्हापती	१७. उर्ध्व मीरा (उल्कीय)	
अ) म्हापती मीरा	१८. उर्ध्व मीरा	अ) मीरा
ब) म्हापती	अ) पुनबायल बायलबायल	

सिंचन स्थिती दर्शक अहवाल (२००३-२००४)

महाराष्ट्र राज्य

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	तपशिल	पृष्ठ क्रमांक
१	प्रकरण- १ सिंचन सुविधांबाबत सर्वसाधारण माहिती	१
२	प्रकरण-२ राज्यातील सिंचन विषयक सुविधांची प्रगती (१९९७-९८ ते २००३-०४) अ) पाणीसाठा ब) पाणी वापर क) निर्मित सिंचनक्षमता ड) सिंचित क्षेत्र इ) खोरेनिहाय पीकपध्दती ई) पाणी वापर क्षमता फ) प्रमुख पिकांचे क्षेत्र व उत्पादन ग) पाटबंधारे महसुल न) सहकारी पाणी वापर संस्था स) सिंचन क्षेत्र वाढीमधील काही अडचणी, सिंचनक्षेत्र वाढविण्यासाठी शासनाने घेतलेले धोरणात्मक निर्णय व उपाययोजना. ज) पाणथळ व क्षारपड क्षेत्र ह) जलविद्युत	७
३	प्रकरण-३ महाराष्ट्र जलक्षेत्र सुधार प्रकल्प (प्रस्तावित)	४१
तक्ता	परिशिष्टे	
१	राज्यातील जिल्हानिहाय भौगोलिक क्षेत्र, लागवडी लायक क्षेत्र आणि निर्मित सिंचनक्षमता (राज्यस्तर)	४५
२ ते ८	प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून १९९७ ते ३० जून २००३ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचनक्षमता	४६
९ ते १५	प्रकल्प प्रकारानुसार सन १९९७-९८ ते २००३-०४ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र	६०
१६	लाभक्षेत्रातील विहिरीवरील सिंचित क्षेत्र (सन २००३-२००४)	७४
१७	प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रातील प्रमुख पिकांचे क्षेत्र (सन २००३-२००४)	७६
१८	खोरेनिहाय प्रमुख पिकाखालील प्रवाही सिंचनाचे सिंचित क्षेत्र २००२-०३ व २००३-०४ (खरीप हंगाम)	७८
१९	खोरेनिहाय प्रमुख पिकाखालील प्रवाही सिंचनाचे सिंचित क्षेत्र २००२-०३ व २००३-०४ (रब्बी व इतर हंगाम)	७९
२०	सिंचनाचे पाणीपट्टीचे दर (निवडक पिकासाठी)	८०
२१	औद्योगिक व घरगुती पाणी वापरासाठी पाणीपट्टीचे दर (निवडक)	८१

अ.क्र.	तपशिल	पृष्ठ क्रमांक
२२	पाणीपट्टी थकबाकी, आकारणी व वसुली (१९९७-९८ ते २००३-२००४)	८२
२३	प्रकल्पाची सिंचन/बिगर सिंचन पाणीपट्टी थकबाकी, आकारणी व वसुलीचा ताळेबंद सन २००३-०४	८३
२४	पाटबंधारे प्रकल्पावरील परिरक्षण व दुरुस्ती खर्च (आस्थापनेसह) आणि पाणीपट्टी आकारणी व वसुली.	८४
२५	सहकारी पाणीवापर संस्था (२००३-२००४ अखेर)	८५
२६	राज्यातील जून ते ऑक्टोबर २००३ या कालावधीतील जिल्हानिहाय प्रत्यक्ष पर्जन्यमान	८६
२७	प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००३-२००४ चा पाणी वापर	८७
२८	जलविद्युत प्रकल्प	८९
	पाटबंधारे प्रकल्पांच्या जलाशयात पिण्याचे पाणी आरक्षित करण्यासाठी जिल्हास्तरीय समितीची पुनर्रचना करण्याबाबतचा शासन निर्णय	९१
	केंद्र पुरस्कृत पुनर्रचित लाभक्षेत्र विकास व जलव्यवस्थापन कार्यक्रमाची टिप्पणी	९५
	आलेख -	
१	राज्यस्तरीय प्रकल्पाचा प्रकल्पीय पाणी साठा, उपयुक्त पाणी साठा व वापर (१९९७-९८ ते २००३-२००४)	१० नंतर
२	सिंचन व बिगर सिंचन पाणीवापर (१९९७-९८ ते २००३-२००४)	१० नंतर
३	एकूण राज्यस्तरीय प्रकल्पांची प्रकल्पीय सिंचनक्षमता, निर्मित सिंचनक्षमता व सिंचित क्षेत्र (समादेश क्षेत्रातील विहिरींसह) (१९९७-९८ ते २००३-०४)	१८ नंतर
४	प्रकल्प प्रकारानुसार कालव्यावरील व समादेश क्षेत्रातील विहिरीवरील एकूण सिंचित क्षेत्र (सन २००३-०४)	१८ नंतर
५	प्रकल्प प्रकारावरील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र (२००३-२००४)	२० नंतर
६	विहिरीवरील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र (२००३-२००४)	२० नंतर

अहवाल

प्रकरण १

सिंचन सुविधांबाबत सर्वसाधारण माहिती

१.१ महाराष्ट्र राज्य भौगोलिक क्षेत्रफळाच्याबाबतीत भारतातील तिसऱ्या क्रमांकाचे मोठे राज्य आहे. २००१ च्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्राची लोकसंख्या ९.६९ कोटी होती व ती भारताच्या एकूण लोकसंख्येच्या ९.४ टक्के होती. लोकसंख्येच्या बाबतीत महाराष्ट्र हे उत्तर प्रदेश या राज्याखालोखाल भारताचे दुसऱ्या क्रमांकाचे मोठे राज्य आहे.

१.२ अर्थव्यवस्थेमध्ये कृषि क्षेत्र हे महत्वाची भूमिका बजावते. जनगणना २००१ अनुसार महाराष्ट्रातील काम करणाऱ्यांची एकूण संख्या ४.२१ कोटी इतकी होती. यापैकी ५५ टक्क्यापेक्षा जास्त काम करणारे हे स्वतःच्या उपजीविकेसाठी प्रत्यक्षपणे शेतीवर अवलंबून आहेत. तसेच राज्याच्या एकूण लोकसंख्येपैकी जवळपास ५८ टक्के ग्रामीण लोकसंख्या आहे. यावरून महाराष्ट्रातील बहुतांशी लोकसंख्या चरितार्थासाठी शेतीवर अवलंबून असल्याने राज्याच्या अर्थव्यवस्थेमध्ये कृषि व संलग्न व्यवसायांना महत्वाचे स्थान आहे. तथापि राज्याच्या स्थूल उत्पन्नमध्ये कृषि व पशु संवर्धन याचा वाटा तुलनेने कमी, म्हणजे जवळपास १३ टक्के इतका राहिला आहे. तेव्हा शेतीची उत्पादकता व उत्पादन वाढविणे हा ग्रामीण विकासाचा महत्वाचा आधार राहणार आहे. या दृष्टिने शासनाने **हरितक्रांतीकडून सदा हरितक्रांतीकडे, समन्यायी पध्दतीने पाण्याचे वाटप इ.** असे प्रगतीशील धोरण अवलंबिले आहे.

१.३ कृषि उत्पादनामध्ये पुरेसे, कालबद्ध आणि निश्चित सिंचन व्यवस्थेला अन्योन्य साधारण महत्व आहे. सिंचनाचा प्रमुख स्रोत म्हणून राज्यातील पाटबंधारे सुविधांचा प्रामुख्याने विचार होतो. पाटबंधारे सुविधा उपलब्ध करून दिल्याने बहुतांशी क्षेत्रावर किमान दोन शाश्वत पिके घेणे शक्य होते.

१.४ महाराष्ट्र राज्याला ३.०८ लक्ष चौरस कि.मी.(३०८ लक्ष हेक्टर) इतके भौगोलिक क्षेत्र लाभले आहे. महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाच्या अहवालानुसार राज्याच्या भौगोलिक क्षेत्रापैकी २२५ लक्ष हेक्टर क्षेत्र लागवडीयोग्य क्षेत्र आहे.

१.५ कृषि हवामानानुसार महाराष्ट्रातील हवामान, झाडे, झाडोरा, उंच सखलपणा, मृदु व पीकरचना या आधारे कृषि विभागाकडून राज्याचे खालीलप्रमाणे नऊ कृषि हवामान विभाग पाडण्यात आले असून त्या विभागातील वार्षिक पर्जन्यमान खालील तक्ता क्र.१.१ मध्ये दर्शविले आहे. कृषि हवामानानुसार महाराष्ट्राचे वरील नऊ कृषि हवामान विभाग हे सिंचन सुविधा निर्माण करणे, पाणी वापर आणि पीक पध्दती इत्यादीच्या दृष्टीने महत्वाचे ठरतात.

तक्ता क्र.१.१
कृषि हवामानानुसार विभाग व वार्षिक पर्जन्यमान

अ. क्र.	कृषि हवामान विभाग	वार्षिक पर्जन्यमान (मि.मी.)
१)	जांभा जमिनीचा अतिपर्जन्यवृष्टीचा प्रदेश	२००० ते ३०००
२)	बिनजांभा जमिनीचा अतिपर्जन्यवृष्टीचा प्रदेश	२००० ते ३०००
३)	घाटमाथ्याचा प्रदेश	३००० ते ५०००
४)	संक्रमण विभाग (१)(तांबूस व तपकिरी मातीचा प्रदेश)	१२५० ते २५००
५)	संक्रमण विभाग (२)(करडी व काळी जमीन असलेला प्रदेश)	७०० ते १२५०
६)	अपुन्या व अनियमित पावसाचा प्रदेश.	५०० ते ७००
७)	निश्चित पर्जन्याचा प्रदेश	७०० ते ९००
८)	अधिक पावसाचा प्रदेश	९०० ते १२५०
९)	जास्त पावसाचा प्रदेश (संमिश्र खडकापासून बनलेला जमिनीचा भाग)	१२५० ते १७००

१.६ पर्जन्यमान

१.६.१ महाराष्ट्रात प्रामुख्याने नैऋत्य व ईशान्य अशा दोन्ही मौसमी वाऱ्यापासून पाऊस पडतो. राज्याचे सरासरी पर्जन्यमान अंदाजे १३०० मि.मी. आहे. एकूण सरासरी पर्जन्यापैकी जवळजवळ ८८ टक्के पाऊस जून ते सप्टेंबर या काळात पडतो व जवळजवळ ८ टक्के पाऊस ऑक्टोबर ते डिसेंबर या काळात पडतो.

१.७ भू-पृष्ठावरील जलसंपत्ती

१.७.१ महाराष्ट्र राज्यात लहान मोठ्या मिळून जवळजवळ ४०० नद्या वाहतात. त्यांची एकंदर लांबी सुमारे २०,००० कि.मी. आहे. एकंदरीत भौगोलिक क्षेत्र मूलतः गोदावरी, कृष्णा, तापी व नर्मदा या चार मोठ्या नद्यांच्या खोऱ्यामध्ये विभागलेले आहे.

१.७.२ जेव्हा जेव्हा भरपूर पाऊस पडतो तेव्हा तेव्हा ते पाणी साठवून ठेवणे व त्याच्या उपयोगाची व्यवस्था हाती असणे हा उपलब्ध जलसंपत्तीचे समृद्धीत रुपांतर करण्याचा खात्रीलायक मार्ग आहे. सध्या धरणाची संचय क्षमता व लाभक्षेत्र सर्वसाधारणपणे ७५ टक्के विश्वासाहतेप्रमाणे ठरविण्यात येते. अवर्षणप्रवण प्रदेशात ही विश्वासाहता ५० टक्केपर्यंत खाली आणली जाते.

१.७.३ पाणी वापराच्या नियोजनासाठी उपरोक्त चार नद्यांची खोरे ही २५ उपखोऱ्यांमध्ये विभागली आहेत. शिवाय कोकणातील पश्चिम वाहिनी नद्यांची चिंचोळी खोरीही आहेत. ही सर्व खोरी मिळून जलसंपत्तीच्या सरासरी उपलब्धतेबाबतचा खोरे निहाय तपशील खालील तक्ता क्र. १.२ मध्ये दर्शविलेला आहे.

तक्ता क्र.१.२
खोरे निहाय सरासरी जलसंपत्तीची उपलब्धता

(द.ल.घ.मी.)

बाब	गोदावरी	तापी	नर्मदा	कृष्णा	कोकणातील पश्चिम वाहिनी नद्यांची खोरी	महाराष्ट्र राज्य
१	२	३	४	५	६	७
वार्षिक सरासरी उपलब्धता	५०,८८०	९,११८	५८०	३४,०३२	६९,२१०	१,६३,८२०
७५ टक्के विश्वासार्हतेची उपलब्धता	३७,३००	६,९७७	३१५	२८,३७१	५८,५९९	१,३१,५६२

१.८ भू-पृष्ठावरील सरासरी पाणी उपलब्धता व पाणी वापराचा अंदाज

१.८.१ महाराष्ट्रात पडणाऱ्या पावसापासून भू-पृष्ठावरील पाण्याची सरासरी उपलब्धता १,६३,८२० दश लक्ष घन मीटर (द.ल.घ.मी.) आहे. आंतरराज्यीय पाणी वाटपामुळे पाणी वापरावर आलेली मर्यादा लक्षात घेता १,२६,३८७ द.ल.घ.मी. पाणी वापरण्यास उपलब्ध होऊ शकेल. त्यातून बिगर सिंचनासाठी लागणारे पाणी वजा जाता १,१२,५६८ द.ल.घ.मी. पाणी सिंचनास उपलब्ध होईल, असे महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाच्या अहवालावरून दिसून येते.

१.९ पाण्याच्या नैसर्गिक उपलब्धतेनुसार खोऱ्यांची गट विभागणी

१.९.१ नैसर्गिक संसाधनाच्या उपलब्धतेवर राज्याचा विकास करावयाचा झाल्यास त्यामध्ये पाणी हा महत्त्वाचा घटक ठरतो. पाणी या संसाधनाच्या उपलब्धतेचे खालील दोन प्रमुख निर्देशक वापरण्याची सर्वसाधारण प्रथा असल्याचे महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाच्या अहवालात नमूद केले आहे.

- १) दरडोई पाण्याची उपलब्धता
- २) लागवडीयोग्य क्षेत्रासाठी दर हेक्टरी पाण्याची उपलब्धता

१.९.२ सर्वसाधारणपणे दर हेक्टरी ३००० घनमीटरपेक्षा कमी पाणी सरासरीने उपलब्ध असेल तर दोन पिके घेणे (खरीप व रब्बी) सर्वांना शक्य होणार नाही. या उलट दर हेक्टरी ३००० घ.मी.पेक्षा जास्त पण ८००० घ.मी.पेक्षा कमी पाण्याची उपलब्धता ज्या ठिकाणी आहे, तेथे काही भागात खरीप, रब्बीच्या बरोबर उन्हाळी पिकेही घेता येऊ शकतील. सामान्यपणे दोन पिके तरी निश्चितपणे घेता येऊ शकतील. दर हेक्टरी ८००० घ.मी. पेक्षा जास्त पाणी उपलब्ध असेल तर आधुनिक सिंचन तंत्राचा उपयोग करून तीन हंगामी पिके घेणे शक्य आहे. १२००० घ.मी. पेक्षा जास्त दर हेक्टरी पाण्याची

उपलब्धता असल्यास सिंचनेतर पाणी वापरावर विचार करता येऊ शकेल किंवा इतरत्र पाणी स्थलांतरीत करण्याबाबत विचार होऊ शकेल.

१.९.३ दर हेक्टरी पाण्याची उपलब्धी, पाण्याच्या उपलब्धतेचे प्रमाण व उपलब्ध पाण्यातून कमीत कमी घेता येऊ शकणारी पिके याचा वरीलप्रमाणे शास्त्रीय आधारावर विचार केल्यास नियोजनाच्या दृष्टीने खोऱ्यांचे खालील ५ प्राथमिक नियोजन गट संभवतात, असे महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाच्या अहवालात नमूद केले आहे.

अ.क्र.	प्रति हेक्टरी पाण्याची उपलब्धता (घनमीटर)	क्षेत्र
१)	१५०० पेक्षा कमी	अतितुटीचे क्षेत्र
२)	१५०० ते ३०००	तुटीचे क्षेत्र
३)	३००० ते ८०००	सर्वसाधारण क्षेत्र
४)	८००० ते १२०००	विपुलतेचे क्षेत्र
५)	१२००० पेक्षा अधिक	अतिविपुलतेचे क्षेत्र

वरील निकषाच्या आधारे राज्यातील प्रमुख खोऱ्यांचे वर्गीकरण खालीलप्रमाणे :--

अ.क्र.	खोऱ्याचे नांव	नियोजनासाठी वर्गीकरण
१)	गोदावरी खोरे	सर्वसाधारण
२)	तापी खोरे	तुटीचे
३)	नर्मदा खोरे	विपुलतेचे
४)	कृष्णा खोरे	सर्वसाधारण
५)	कोकणातील पश्चिम वाहिनी नद्यांची खोरी	अतिविपुलतेचे

१.१० सिंचन क्षमतेचा अंदाज

महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोग १९९९

१.१०.१ महाराष्ट्राच्या निर्मितीनंतर राज्यातील जलसंपत्तीचा अंदाज वर्तविणे व त्याच्या महत्तम उपयोगाकरिता उपाययोजना सुचविण्याचे दृष्टीने महाराष्ट्राचा पहिला सिंचन आयोग १९६२ मध्ये स्थापन करण्यात आला होता. त्यानंतर राज्यातील सिंचन विषयक प्रश्न आणि जलसंपत्तीच्या विकासाच्या संबंधी बाबी यांचा अद्ययावत अभ्यास करण्यासाठी व त्याबाबतचा अहवाल सादर करण्यासाठी १९९५ मध्ये पुन्हा सिंचन आयोगाची शासनाने स्थापना केली. सदरचा सिंचन आयोग "महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोग" या नावाने ओळखला जातो. या आयोगाने त्यांचा अहवाल १९९९ मध्ये शासनास सादर केला.

१.१०.२ आयोगाने जेथे खरीप व रब्बी अशी कमीतकमी दोन हंगामी पिके घेण्या इतपत सिंचन व्यवस्था केली आहे, त्या क्षेत्राला सिंचन क्षेत्र म्हणावे अशी परिभाषा राज्यातील खोरे निहाय सिंचन क्षमतेचा अंदाज घेताना केली आहे. विविध खोऱ्यातील पाण्याची उपलब्धता, लागवडीयोग्य जमीन, भूजलाची वाढ, पाणलोट क्षेत्र विकासामुळे त्यात पडणारी भर, आधुनिक सिंचन तंत्र व शेतीवरील पाणीवापर व्यवस्थेतील सुधारणा या सर्वांचा विचार केला तर राज्याची सिंचन क्षमता १२६ लक्ष हेक्टर पर्यंत वाढू शकेल व यामध्ये भूपृष्ठावरील साठविलेल्या पाण्याद्वारे व लाभक्षेत्रातील विहिरीद्वारे ८५ लक्ष हेक्टर क्षेत्र सिंचनाखाली येवू शकेल, असे महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाने अनुमानित केले आहे.

१.११ जलसंपत्ती क्षेत्रातील सुधारणा

१.११.१ जगभरात भविष्यातील पाण्याचा वापर व लोकसंख्या यामध्ये वर्ष २०२५ च्या सुमारास दुप्पट वाढ अपेक्षित आहे. अशा परिस्थितीत उपलब्ध जलसंपदेचा यथायोग्य विकास व वापर करण्यावर जो दबाव येणार आहे, त्यामध्ये लोकसंख्येतील अभूतपूर्व वाढ, वेगवान आर्थिक विकासाची निकड, लोकांच्या राहणीमानाच्या दर्जातील वाढ, अन्नधान्याची वाढीव आवश्यकता व पर्यायाने सिंचन क्षेत्राच्या व्यापक विस्ताराची गरज, औद्योगिक विकास या सर्वांचा प्रामुख्याने वाटा असणार आहे. यासाठी पाणी या मर्यादीत नैसर्गिक साधनसामग्रीचा कल्पकतेने वापर करून सुक्ष्म जल सिंचनाचे तंत्रज्ञान आणि जल व्यवस्थापन कार्यक्षमतेने होणे आवश्यक आहे. राज्यात जल व्यवस्थापन कार्यक्षमतेने व्हावे यासाठी अलिकडच्या काळात म्हणजे सन २००१ पासून पुढील प्रमुख धोरणात्मक निर्णय व प्रशासकीय सुधारणा करण्यास तथा राबविण्यास सुरुवात झाली.

- १) पाटबंधारे प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रात पाणीवापर संस्था स्थापन करणे अनिवार्य करण्याचा व पाणीवापर संस्थांना घनमापन पध्दतीने सिंचनासाठी पाणी देण्याबाबतचा निर्णय घेण्यात आला.
- २) सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीचे दर सुधारित करून प्रतिवर्षी १५ टक्केप्रमाणे पाणीपट्टी दरात वाढ करण्याबाबतचा निर्णय घेण्यात आला.
- ३) पाणीवापर संस्थांना शक्ती प्रदान करण्यासाठी "महाराष्ट्र सिंचन पध्दतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अध्यादेश २००४" हा स्वतंत्र अध्यादेश निर्गमित करण्यात आला आहे.
- ४) "महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा" तयार करून व त्यास मंत्रीमंडळाची मान्यता घेऊन विधानमंडळात मंजूरीसाठी सादर करण्यात आला आहे.
- ५) पाटबंधारे प्रकल्पांच्या कार्यक्षमतेत सुधारणा होण्यासाठी सुमारे १० निर्देशकाद्वारे प्रकल्पांचे स्थिर चिन्हांकन (Bench Marking) करण्यास सुरुवात करण्यात आली आहे.

- ६) पाटबंधारे प्रकल्पांचा जललेखा ठेवणे अनिवार्य करण्यात आले आहे.
- ७) राज्याची जलनिती जुलै २००३ मध्ये जाहीर करण्यात आली आहे.
- ८) प्रक्षेत्र बांधकामाची नियमावली सुधारित करण्यात आली आहे.
- ९) पाटबंधारे प्रकल्पांच्या देखभाल दुरुस्तीच्या कामासाठी यांत्रिकी संघटनेकडील यंत्रसामुग्रीद्वारे कालवा/शाखा कालवा यातील गाळ, गवत काढणे व भराव करण्याची कामे करण्यास सुरुवात झाली आहे. त्यामुळे कालव्याची दुरुस्ती होऊन सिंचन कार्यक्षमतेत वाढ तसेच उपलब्ध साधनसामुग्रीचा पूर्णपणे वापर करणे शक्य झाले आहे.
- १०) पाणीवापर संस्था स्थापनेबाबत लाभधारक शेतकऱ्यांना माहिती मिळावी तसेच लाभक्षेत्रात जनजागृती व्हावी यासाठी दरवर्षी २ ऑक्टोबर ते १६ ऑक्टोबर दरम्यान पाणीवापर संस्था पंधरवडा साजरा करण्यास २००२ पासून सुरुवात झाली आहे.
- ११) पाटबंधारे प्रकल्पांच्या सिंचन व्यवस्थापनाची माहिती संकलित करून दरवर्षी सिंचन स्थितीदर्शक अहवाल प्रकाशित करण्यात येतो.

राज्यात वरीलप्रमाणे धोरणात्मक व प्रशासकीय सुधारणांमुळे सिंचन व्यवस्थापनाचा खर्च पाणीपट्टी वसुलीतून भागविणे शक्य झाले आहे. तसेच सिंचन कार्यक्षमतेत सुधारणा झाली आहे. या सर्व धोरणात्मक व प्रशासकीय सुधारणांची नोंद आंतरराष्ट्रीय स्तरावर घेण्यात येऊन श्री. सु.वि. सोडल, सचिव(लाक्षेवि) यांना इंटरनॅशनल कमिशन ऑन इरिगेशन अँड ड्रेनेज (ICID) या सिंचन व जलनिस्सारण क्षेत्रातील आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील सर्वोच्च संस्थेतर्फे “जलव्यवस्थापनामधील नवीन पायंडा”(Innovative Water Management) करिता “वॉट सेव्ह अँवॉर्ड २००४”(WAT SAVE AWARD 2004) हे पारितोषिक घोषित झाले आहे.

प्रकरण २

राज्यातील सिंचनविषयक सुविधांची प्रगती (१९९७-९८ ते २००३-२००४)

२.१ सिंचन सुविधांची प्रगती

२.१.१ राज्यात पाटबंधारे विभाग व ग्राम विकास व जलसंधारण विभागाद्वारे सिंचन सुविधांच्या विकासाचे नियोजन केले जाते. पाटबंधारे विभागाच्या अखत्यारित २५० हेक्टरपेक्षा जास्त लाभक्षेत्र असलेले सिंचन प्रकल्प येतात, तर ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाकडे २५० हेक्टरपेक्षा कमी लाभक्षेत्र असलेल्या प्रकल्पांचे नियोजन व कार्यान्वयन येते. याशिवाय राज्यात ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाद्वारे कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे, वळवणीचे बंधारे, उपसासिंचन योजना, साठवण तलाव, माजी मालगुजारी तलाव, पाझर तलाव, गावतलाव आणि भूमिगत बंधारे इत्यादींचे नियोजन व विकास केला जातो.

२.१.२ राज्यात जून २००३ अखेरीस सिंचनक्षमता निर्माण झालेले ५३ मोठे, २१२ मध्यम आणि २४४५ लघु(राज्यस्तरीय) असे एकूण २७१० प्रकल्प होते. ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाच्या अखत्यारितील (स्थानिकस्तर) २२७६ लघु प्रकल्प होते. याशिवाय कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे, वळवणीचे बंधारे इ.ची संख्या ४८२०३ इतकी होती. त्यामध्ये प्रामुख्याने पाझर तलाव (१६०७२), कोल्हापूर पध्दतीचे बंधारे (८५११), गावतलाव व भूमिगत बंधारे (९१४९) याचा समावेश होतो.

२.१.३ महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाने भूपृष्ठावरील साठविलेल्या पाण्याद्वारे व लाभक्षेत्रातील विहिरींद्वारे ८५ लक्ष हे.क्षेत्र सिंचनाखाली येऊ शकेल असे अनुमानित केले आहे. या अंदाजाच्या आधारे जून २००३ अखेरीस राज्यात वर परिच्छेद १ मध्ये नमूद केलेल्या पाटबंधारे विभाग, ग्रामविकास व जलसंधारण विभागाद्वारे विकसित केलेल्या सिंचन प्रकल्पाची अंतिम सिंचनक्षमता व निर्मित सिंचनक्षमता याबाबतचा उहापोह खालील परिच्छेदात केला आहे.

२.१.४ राज्यात मोठ्या, मध्यम व लघु (राज्यस्तरीय) प्रकल्पाद्वारे जून २००३ अखेरपर्यंत ३८.६३ लक्ष हे. सिंचनक्षमता निर्माण करण्यात आलेली आहे. स्थानिक क्षेत्रातील लघु पाटबंधारे व इतर सिंचन सुविधेद्वारे १२.२० लक्ष हे. सिंचनक्षमता निर्माण करण्यात आली आहे. अशाप्रकारे राज्यात दोन्ही क्षेत्रातील सिंचन सुविधा मिळून एकूण निर्मित सिंचनक्षमता ५०.८३ लक्ष हेक्टर इतकी आहे.

^१ संदर्भ : मुख्य अभियंता, लघु पाटबंधारे (स्थानिकस्तर)

२.१.५ राज्यातील विद्यमान सिंचन सुविधा व भविष्यकालीन सिंचन सुविधांद्वारे निर्माण होणाऱ्या अंतिम सिंचनक्षमतेचा ढोबळमानाने ताळेबंद खालीलप्रमाणे मांडता येईल.

अ.क्र.	बाब	लक्ष हेक्टर
१)	अंतिम सिंचनक्षमता राज्यस्तरीय प्रकल्प	
	(अ) विद्यमान मोठे, मध्यम व लघु प्रकल्प(पूर्णतः अथवा अंशतः सिंचनक्षमता निर्माण झालेले प्रकल्प)	४४.१७
	(ब) बांधकामाधीन प्रकल्प	१३.९८
	(क) भविष्यकालीन प्रकल्प(अंदाजे)	९.००
	एकूण....(१)	६७.१५
२)	अंतिम सिंचनक्षमता स्थानिकस्तर प्रकल्प^२	
	(अ) विद्यमान लघु प्रकल्प(पूर्णतः अथवा अंशतः सिंचनक्षमता निर्माण झालेले प्रकल्प)	१२.२०
	(ब) भविष्यकालीन प्रकल्प	६.५१
	एकूण(२)	१८.७१
	एकूण.....(१) + (२)	८५.८६

२.१.६ राज्यातील विद्यमान व नियोजित प्रकल्पांच्या अंतिम सिंचनक्षमतेची वरील तक्त्यात दर्शविलेली आकडेवारी पहाता महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोगाने भुपृष्ठावरील पाण्याद्वारे निर्माण होणाऱ्या अंदाजित सिंचनक्षमतेचे (८५ लक्ष हेक्टर) अनुमानित केलेले लक्ष्य गाठण्याचे प्रयत्न होत असल्याचे दिसून येईल.

२.२ मोठ्या, मध्यम व लघु (राज्यस्तर) प्रकल्पातील पाणीसाठा व सिंचन विषयक सुविधांची प्रगती

पर्जन्यमान (जून ते ऑक्टोबर २००३)

२.२.१ राज्यात नैऋत्य मोसमी पावसाचे आगमन १६ जून २००३ च्या सुमारास झाले. १६ जून ते ३१ ऑक्टोबर २००३ पर्यंत राज्यात पडलेला पाऊस हा दीर्घकालीन सरासरीच्या ९०.३ टक्के इतक्या कमी प्रमाणात होता. राज्यातील ३३ जिल्ह्यांपैकी (मुंबई शहर व मुंबई उपनगर हे जिल्हे वगळता) ८ जिल्ह्यांमध्ये भारतीय हवामानशास्त्र विभागाच्या निकषानुसार सरासरीपेक्षा अपुरा (४१ ते ८० टक्के) पाऊस पडला. १८ जिल्ह्यांमध्ये ८१ ते १०० टक्के इतका पाऊस पडला. ७ जिल्ह्यांमध्ये सरासरीपेक्षा जास्त प्रमाणात पाऊस पडला. भारतीय हवामानशास्त्र विभागाच्या निकषानुसार ३५३ तालुक्यांपैकी १६ तालुक्यात अत्यंत अपुरा (म्हणजे सरासरीच्या ४० टक्क्यापर्यंत), १२७ तालुक्यात

^२ संदर्भ : मुख्य अभियंता, लघु पाटबंधारे (स्थानिकस्तर) जिल्हापुस्तिका २००३

अपुरा (४१ ते ८० टक्के), तर ४५ तालुक्यांमध्ये अतिरिक्त प्रमाणात (सरासरीपेक्षा २० टक्के वा जास्त) पाऊस पडला. सरासरीच्या केवळ ८० टक्क्यापर्यंतच पाऊस पडलेल्या १४३ तालुक्यांपैकी ६८ तालुके मध्य महाराष्ट्रातील, ३६ तालुके विदर्भातील, २९ तालुके मराठवाड्यातील आणि १० तालुके कोकण विभागातील होते. अशा तऱ्हेने ह्या मान्सून हंगामात राज्यात पडलेल्या पावसाबाबतचे एकंदरीत चित्र समाधानकारक नव्हते.

२.२.२ पावसाची अनिश्चितता पाहता केवळ सांख्यिकी तंत्राचा वापर करून पाणीसाठयाचा अंदाज बांधणे कठीण झाले आहे. पावसाच्या प्रमाणाचा सरळ परिणाम प्रकल्पातील पाणीसाठयावर तसेच जमिनीतील पाण्याच्या स्तरावर होतो. मागील तीन वर्षांपासून राज्यात पावसाचे प्रमाण कमी असल्यामुळे प्रकल्पातील पाणीसाठा व भूजल स्तर कमी झाल्याचे दिसून येते. सन २००३-०४ (जून ते ऑक्टोबर) या वर्षात राज्यातील ३५३ तालुक्यांपैकी १४३ तालुक्यात (४१ टक्के) सरासरीच्या ८० टक्क्यापर्यंतच पाऊस पडला. यावरून राज्यातील २००३ मधील मान्सून हंगाम हा अतिशय प्रतिकूल राहिला आहे. राज्य शासनाने अस्थायी पैसेवारीच्या आधारे राज्यातील ७१ तालुक्यातील ६७३७ खेड्यांमध्ये टंचाईग्रस्त स्थिती जाहिर केली असून दुष्काळ निवारण्याच्या उपाययोजना केल्या आहेत असे विधीमंडळास अर्थसंकल्पीय अधिवेशन मे २००४ मध्ये सादर केलेल्या महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी २००३-०४ मध्ये नमूद केले आहे.

२.२.३ राज्यातील जून ते ऑक्टोबर २००३ या काळामधील पावसाच्या प्रमाणास अनुलक्षून राज्यातील सिंचनाच्या स्थितीचा आढावा खालील परिच्छेदात नमूद करण्यात येत आहे.

२.३ राज्यस्तरीय प्रकल्पांच्या जलाशयातील पाण्याचा साठा व पाणीवापर

२.३.१ जलाशयातील येवा व पाणीसाठा या आधारावर पाण्याचा वापर निश्चित होत असतो. या दृष्टीने सन १९९७-९८ ते सन २००३-२००४ या ७ वर्षांचा १५ ऑक्टोबर रोजीचा जलाशयातील उपयुक्त पाणीसाठा आणि पाणी वापराबाबतची माहिती खालील तक्ता २.२ मध्ये दिलेली आहे.

१५ ऑक्टोबर २००४ रोजीच्या पाणीसाठयाचा अंदाज

२.३.२ राज्यातील सर्व सहा प्रादेशिक विभागातील जलाशयात दि.१५ ऑक्टोबर २००४ रोजी उपयुक्त जलसाठयाची स्थिती काय असेल याचा अंदाज बांधण्याच्या दृष्टीने दि.२३.८.२००४ रोजीची जलाशयातील पाणीसाठयाची स्थिती २००२ व २००३ या वर्षांच्या याच दिनांकाच्या पाणीसाठयाचे प्रमाण खालील तक्ता क्र.२.१ मध्ये दर्शविली आहे.

तक्ता क्र.२.१

जलाशयातील उपयुक्त जलसाठ्याची दि.२३ ऑगस्ट २००४ रोजीची स्थिती

द.ल.घ.मी.

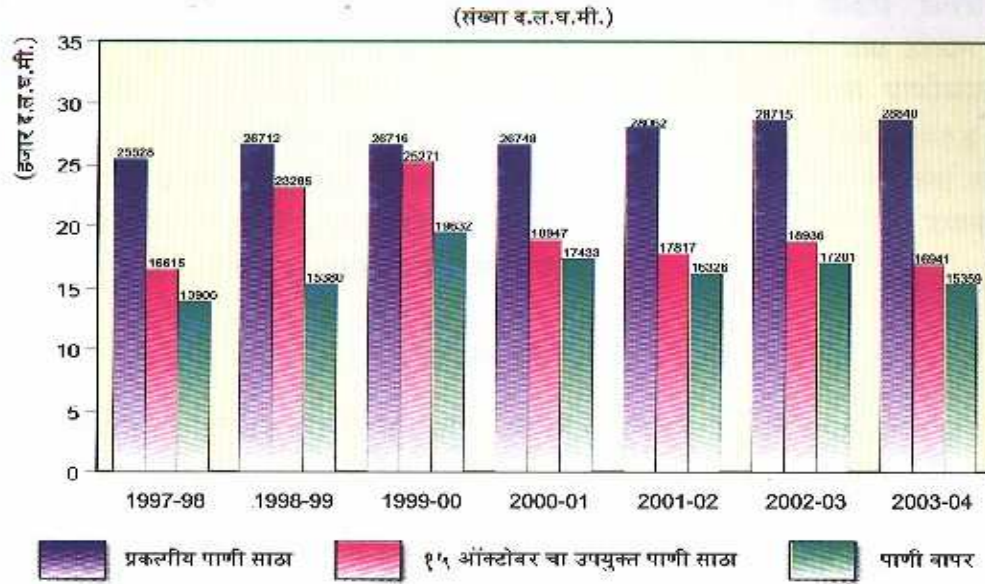
अ. क्र.	विभागाचे नांव	उपयुक्त जलसाठा २३.८.२००४		२३.८ रोजी उपयुक्त जलसाठ्याची टक्केवारी		
		प्रकल्पिय	जलसाठा	२००४	२००३	२००२
१.	कोकण(इतर धरणे वगळून)	४८७	४२१	८६	९२	८९
२.	नाशिक	३७८६	२८९०	७६	६३	५९
३.	पुणे	९२४५	७४९८	८१	५१	६०
४.	मराठवाडा	६२१८	१६७१	२७	२६	३२
५.	अमरावती	२३८१	६६६	२८	४६	५२
६.	नागपूर	३४४७	१२०३	३५	५९	४४
एकूण....		२५५६४	१४३४९	५६	४८	५१
७.	इतर धरणे	५३९५	५१८८	९६	८०	८४
एकूण...महाराष्ट्र राज्य		३०९५९	१९५३७	६३	५४	५६

२.३.३ सन २००४ च्या मान्सून हंगामात जून आणि जुलै या दोन महिन्यात राज्यात अपुरा पाऊस होता. दि.२३ ऑगस्ट २००४ रोजीच्या राज्यातील सहा विभागातील प्रकल्पातील उपयुक्त पाणीसाठ्याच्या स्थितीचे अवलोकन केले असता, पुणे व नाशिक विभागा व्यतिरिक्त राज्यातील इतर चारही विभागात मागील दोन वर्षांच्या तुलनेत प्रकल्पातील उपयुक्त पाणीसाठ्याची टक्केवारी कमी असल्याचे दिसून येते. पुणे व नाशिक विभागातील प्रकल्पाची दि. २३ ऑगस्ट २००४ रोजीची पाणीसाठ्याची टक्केवारी अनुक्रमे ८१ टक्के आणि ७६ टक्के इतकी होती. मागील वर्षी याच दिनांकाला ती अनुक्रमे ५१ टक्के आणि ६३ टक्के इतकी होती. ऑगस्ट २००४ या महिन्यात राज्यात मान्सून सक्रिय झाल्याचे दृष्टोत्पत्तीस येते. त्यामुळे राज्यातील सहाही विभागातील १५ ऑक्टोबर २००४ चा प्रकल्पातील जलसाठा वरील तक्त्यातील अ.क्र.७ मधील इतर धरणे वगळून मागील वर्षांच्या तुलनेत वाढेल असा अंदाज बांधण्यास हरकत नाही. तसेच तो सन २००२-०३ या वर्षी इतका म्हणजे १८,९३६ द.ल.घ.मी. राहिल असा अंदाज आहे. असे जरी असले तरी ऑगस्ट २००४ ते ऑक्टोबर २००४ या कालावधीत राज्यातील पावसाच्या प्रमाणावर प्रकल्पातील पाणीसाठा अवलंबून राहणार आहे.

1

महाराष्ट्र राज्य

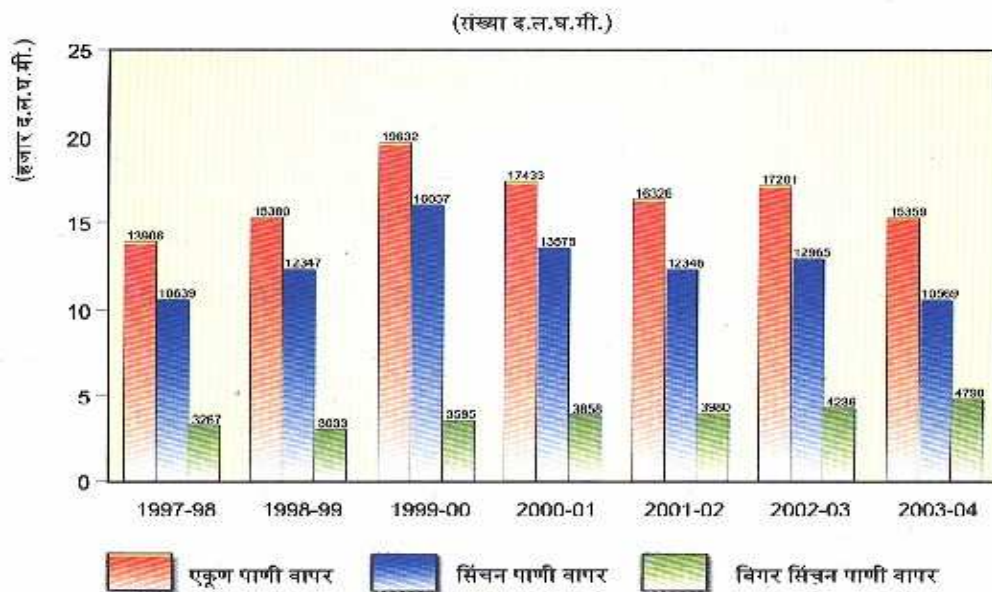
प्रकल्पातील पाणी साठा व वापर

2

महाराष्ट्र राज्य

सिंचन व बिगर सिंचन पाणी वापर

२.४ प्रकल्पिय पाणीसाठा व १५ ऑक्टोबर रोजीचा उपलब्ध पाणीसाठा

२.४.१ सन १९९७-९८ मध्ये मोठया, मध्यम व लघु राज्यस्तर प्रकल्पाचा प्रकल्पीय पाणीसाठा २५५२८ द.ल.घ.मी. होता व त्यात सन २००३-२००४ पर्यंत सतत वाढच झाली आहे. सन १९९७-९८ च्या तुलनेत सन २००३-२००४ मध्ये त्यात जवळपास १३ टक्के वाढ होऊन तो २८८४० द.ल.घ.मी.इतका झाला. प्रकल्पीय पाणी साठयाशी १५ ऑक्टोबरच्या उपलब्ध पाणीसाठयाची तुलना करता सन १९९७-९८ मध्ये पाणीसाठयाची टक्केवारी ६५ होती, ती सन २००३-२००४ या वर्षामध्ये ५९ टक्के इतकी कमी झालेली आहे. सन १९९७-९८ ते २००२-०३ या ६ वर्षांच्या कालावधीतील प्रकल्पातील उपलब्ध पाण्याच्या टक्केवारीच्या तुलनेत सन २००३-०४ मधील उपलब्ध पाण्याची टक्केवारी ही मागील ६ वर्षांच्या तुलनेत सर्वात कमी आहे.

तक्ता क्र.२.२

प्रकल्पातील पाणीसाठा व पाण्याचा वापर (१९९७-९८ ते २००३-२००४)

(द.ल.घ.मी.)

अ. क्र.	वर्ष	प्रकल्पीय (संकल्पित) पाणीसाठा	१५ ऑक्टोबर रोजीचा उपयुक्त साठा	उपयुक्त साठयाची टक्केवारी	सिंचना करिता पाणी वापर	बिगर सिंचना करिता व इतर पाणीवापर	एकूण पाणी वापर	१५ ऑक्टोबर च्या उपलब्ध साठयाशी पाणीवापराची टक्केवारी
१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.	८.	९.
१	१९९७-९८	२५५२८	१६६१५	६५	१०६३९	३२६७	१३९०६	८४
२	१९९८-९९	२६७१२	२३२८५	८७	१२३४७	३०३३	१५३८०	६६
३	१९९९-२०००	२६७१६	२५२७१	९५	१६०३७	३५९५	१९६३२	७८
४	२०००-२००१	२६७४८	१८९४७	७१	१३५७५	३८५८	१७४३३	९२
५	२००१-२००२	२८०६२	१७८१७	६३	१२३४६	३९८०	१६३२६	९२
६	२००२-२००३	२८७१५	१८९३६	६६	१२९६५	४२३६	१७२०१	९१
७	२००३-२००४	२८८४०	१६९४१	५९	१०५६९	४७९०	१५३५९	९१

टीप : पाणीसाठयाची व पाणीवापराची आकडेवारी सुधारित केली आहे.

२.५ सिंचन व बिगर सिंचनाकरिता पाणी वापर

२.५.१ सन १९९७-९८ ते २००३-०४ मधील सिंचन व बिगर सिंचन पाणी वापराबाबतची टक्केवारी खालील तक्ता क्र.२.३ मध्ये व सन २००३-०४ च्या पाणीवापराची तपशिलवार आकडेवारी परिशिष्टातील तक्ता क्र.२७ मध्ये दिली आहे.

तक्ता क्र.२.३
सिंचन व बिगर सिंचनाची टक्केवारी
(सन १९९७-९८ ते २००३-२००४)

वर्ष	पाण्याचा एकूण वापर (द.ल.घ.मी.)	टक्केवारी	
		सिंचन	बिगर सिंचन
१	२	३	४
१९९७-९८	१३९०६	७७	२३
१९९८-९९	१५३८०	८०	२०
१९९९-२०००	१९६३२	८२	१८
२०००-२००१	१७४३३	७८	२२
२००१-२००२	१६३२६	७६	२४
२००२-२००३	१७२०१	७५	२५
२००३-२००४	१५३५९	६९	३१

२.६ सिंचनाकरिता पाणीवापर

२.६.१ सन २००३-०४ मध्ये दि.१५ ऑक्टोबर रोजीचा उपयुक्त पाणीसाठा १६९४१ द.ल.घ.मी. इतका होता व तो सन २००२-०३ च्या तुलनेत जवळपास ११ टक्के इतका कमी होता. परिणामतः सन २००३-०४ या वर्षी सिंचनाकरिता झालेला पाणीवापर हा सन २००२-०३ च्या तुलनेत कमी असणे अपेक्षित होते. त्याप्रमाणे सन २००३-०४ मध्ये सन २००२-०३ च्या तुलनेत जवळपास १९ टक्के इतका कमी पाणीवापर सिंचनाकरिता झालेला आहे. हा पाणीवापर थोडाफार वाढू शकला असता. परंतु दरवर्षीप्रमाणे सन २००३-०४ मध्ये सुध्दा बिगर सिंचनाकरिता झालेल्या पाणीवापरामध्ये वाढ दिसून येते. मागील वर्षाच्या तुलनेत ५५४ द.ल.घ.मी. इतका जास्त बिगर सिंचनाकरिता पाणीवापर झालेला आहे.

२.७ बिगर सिंचनाकरिता पाणीवापर

२.७.१ सन १९९७-९८ पासून ते सन २००३-०४ या कालावधीत एकूण पाणीवापरापैकी बिगर सिंचनाकरिता झालेला पाण्याचा वापर १८ ते ३१ टक्के इतका होता. बिगर सिंचनाच्या पाणीवापराचे प्रत्यक्षातील आकडेवारीचे अवलोकन केले असता सन २००२-२००३ मध्ये बिगर सिंचनाकरिता ४२३६ द.ल.घ.मी. इतका पाण्याचा वापर झाला होता व त्यामध्ये सन २००३-०४ मध्ये ५५४ द.ल.घ.मी.ची वाढ होऊन तो ४७९० द.ल.घ.मी. इतका झाला. शासकीय धोरणानुसार बिगर सिंचनाचा पाणीवापर एकूण पाणीवापराच्या २५ टक्के इतक्या मर्यादेपर्यंत अपेक्षित आहे. वरील सात वर्षांच्या आकडेवारीवरून केवळ २००३-०४ हे वर्ष वगळता इतर वर्षी तो १८ ते २५ टक्क्यांच्या मर्यादेत असल्याचे दिसून येते. या वर्षी मात्र बिगर सिंचनाकरिता पाणीवापर ३१ टक्के इतक्या मोठ्या प्रमाणावर झाला. प्रकल्पातील १५ ऑक्टोबरच्या पाणीसाठ्याचे कमी असलेले प्रमाण व शासनाने पाणीवापराचा ठरवून दिलेला प्राधान्यक्रम

विचारात घेऊन पाणीवापराचे केलेले नियोजन यामुळे बिगर सिंचन पाणीवापराच्या टक्केवारीत वाढ मुळात पाण्याची एकूण उपलब्धता कमी असल्याने झाली. असे जरी असले तरी एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर बिगर सिंचनाकरिता होणाऱ्या पाणीवापराचा परिणाम सिंचनाकरिता उपलब्ध होणाऱ्या पाणीसाठयावर होतो व सिंचनाखाली कमी क्षेत्र येते. त्यामुळे बिगर सिंचनाकरिता होणाऱ्या मोठ्या प्रमाणातील पाणीवापराच्या कारणांचा मागोवा घेऊन तो २५ टक्केपर्यंत नियंत्रित राहू शकेल यासाठी पाण्याच्या सुयोग्य व काटकसरीने वापरावर भर देणे आवश्यक आहे.

२.७.२ बिगर सिंचन पाणीवापराचे १) पिण्यासाठी, २) औद्योगिक कामासाठी व ३) इतर असे एकूण तीन भाग पाडता येतील. सन २००३-२००४ या वर्षी बिगर सिंचनाकरिता ४७९० द.ल.घ.मी.इतका पाणीवापर झाला. त्यापैकी ६४ टक्के पाणीवापर पिण्यासाठी(घरगुती वापर) झाला. औद्योगिक वापर व इतर वापर अनुक्रमे ९ टक्के व २७ टक्के पाणीवापर झालेला आहे. बिगर सिंचन पाणीवापरापैकी इतर पाण्याचा वापर हा २७ टक्के इतका मोठ्या प्रमाणावर दिसून येतो. सन २००३-०४ या वर्षी प्रकल्पातील पाणीसाठा हा प्रकल्पिय पाणीसाठयाच्या ५९ टक्के इतका कमी होता. त्यामुळे गुरांच्या चान्याकरिता, ज्या ठिकाणी पिण्याच्या पाण्याचे दुर्भिक्ष आहे अशा गावांना पिण्याचे पाणी उपलब्ध व्हावे यासाठी प्रकल्पातील पाणी नदीद्वारे सोडण्यात आले. त्यामुळे पाण्याचे बाष्पीभवन व वहनव्यय जास्त झाला व या सर्वांचा परिणाम बिगर सिंचनातील इतर कामासाठी करण्यात आलेल्या पाणीवापर वाढीमध्ये झालेला आहे. पिण्याच्या पाण्यासाठी प्रकल्पातील पाण्याच्या वापरास प्रथम प्राधान्य आहे. पावसाचे प्रमाण अपुरे असल्यामुळे पिण्याकरिता व इतर अशा कारणास्तव बिगर सिंचन पाण्याचा वापर उत्तरोत्तर वाढत असलेला दिसून येतो. अलिकडेच शासनाने प्रसृत केलेल्या जलनितीनुसार (जुलै २००३) जलसंपत्तीच्या वापराबाबत खालीलप्रमाणे प्राधान्यक्रम निश्चित केला आहे.

- अ) पशुधनासह पिण्यासाठी पाणी तसेच शीतकरण, आरोग्य आणि स्वच्छता विषयक गरजा यासाठी घरगुती वापर.
- ब) औद्योगिक, वाणिज्यिक वापर व कृषि उत्पादनावर आधारित उद्योगासाठी वापर.
- क) कृषि व जलविद्युत
- ड) पर्यावरण व करमणुक यासाठी वापर.
- इ) इतर सर्वप्रकारच्या वापरासाठी.

२.८ निर्मित सिंचनक्षमता (राज्यस्तरीय प्रकल्प)

२.८.१ राज्यात जून २००३ अखेर पूर्णतः व अंशतः सिंचनक्षमता निर्माण झालेले ५३ मोठे, मध्यम २१२ व लघु प्रकल्प(राज्यस्तरीय) २४४५ असे एकूण २७१० प्रकल्प होते.

२.८.२ राज्यातील योजनापूर्व काळात केवळ २.७४ लक्ष हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता निर्माण झाली होती. १९६० पर्यंत राज्यातील मोठे, मध्यम व राज्यस्तरीय लघु प्रकल्प योजनेद्वारे ३.८६ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता निर्माण करण्यात आली. जून १९९७ ते जून २००३ अखेरपर्यंत मोठे, मध्यम व

राज्यस्तरीय लघु प्रकल्प योजनेद्वारे एकूण निर्माण झालेली सिंचनक्षमता खालील तक्ता क्र.२.४ मध्ये दर्शविलेली आहे.

२.८.३ तक्ता क्र.२.४ वरून दिसून येईल की, १९६० अखेरीस मोठ्या, मध्यम लघु प्रकल्प योजनेद्वारे निर्माण झालेल्या ३.८६ लक्ष हेक्टर इतक्या सिंचनक्षमतेत जून, १९९७ पर्यंत २८.४२ लक्ष हेक्टर इतकी मोठ्या प्रमाणात वाढ होऊन ती ३२.२८ लक्ष हेक्टर इतकी झाली. जून १९९७ पर्यंत निर्माण झालेल्या सिंचनक्षमतेत जून २००३ अखेरपर्यंत म्हणजे मागील सहा वर्षात ६.३५ लक्ष हेक्टर इतकी अतिरिक्त सिंचनक्षमता निर्माण होऊन ती ३८.६३ लक्ष हेक्टर इतकी झाली.

२.८.४ मोठ्या व मध्यम प्रकल्पाची सन १९६० मध्ये ३.१४ लक्ष हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता होती. त्यात जवळपास ९ पट वाढ होऊन ती जून २००३ अखेरीस २९.०७ लक्ष हेक्टर इतकी झाली. लघु प्रकल्पांच्या बाबतीत १९६० मध्ये अगदी नाममात्र म्हणजे ७२,००० हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता होती. या तुलनेत जून २००३ अखेरपर्यंत लघु प्रकल्पांच्या सिंचनक्षमतेत ८.८४ लक्ष हेक्टर इतकी भरीव वाढ होऊन ती ९.५६ लक्ष हेक्टर इतकी झाली.

तक्ता क्र.२.४

राज्यातील मोठ्या, मध्यम व लघु प्रकल्पापासून(राज्यस्तरीय) निर्माण झालेली सिंचनक्षमता.

(१९६०, १९९७ ते २००३)

(लक्ष हेक्टर)

अ.क्र.	वर्ष	एकूण निर्मित सिंचनक्षमता		
		मोठे व मध्यम प्रकल्प	लघु प्रकल्प (राज्यस्तरीय)	एकूण
१.	२.	३.	४.	५.
१	१९६०	३.१४	०.७२	३.८६
२	जून, १९९७	२४.६६	७.६२	३२.२८
३	जून, १९९८	२६.३२	७.८४	३४.१६
४	जून, १९९९	२६.६५	८.३५	३५.००
५	जून, २०००	२८.१३	८.९३	३७.०६
६	जून, २००१	२८.५६	९.१३	३७.६९
७	जून, २००२	२८.८२	९.३०	३८.१२
८	जून, २००३	२९.०७	९.५६	३८.६३

टीप : तक्ता क्र.२.४ मध्ये निर्मित सिंचन क्षमतेच्या आकडेवारीत लघु प्रकल्प (स्थानिकस्तर) च्या आकडेवारीचा समावेश नाही.

२.९ विभाग निहाय सिंचनक्षमता

२.९.१ महाराष्ट्र राज्य प्रशासकीय कामकाजाच्या दृष्टीने कोकण, नाशिक, पुणे, औरंगाबाद, अमरावती व नागपूर अशा ६ महसुली विभागात विभागलेले आहे. जून १९९७ ते जून २००३ या कालावधीत वरील ६ विभागात निर्माण झालेली एकूण सिंचन क्षमता खालील तक्ता क्र.२.५ मध्ये दर्शविलेली आहे.

तक्ता क्र.२.५
विभागनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता (जून १९९७ ते जून २००३) (लक्ष हेक्टर)

अ. क्र.	विभाग	एकूण निर्मित सिंचन क्षमता(जून अखेर)							
		जून १९९७	जून १९९८	जून १९९९	जून २०००	जून २००१	जून २००२	जून २००३	जून १९९७ च्या तुलनेत जून २००३ पर्यंत झालेली वाढ
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१.	कोकण	०.७	०.७	०.७	०.७	०.७	०.७	०.८	०.१
२.	नाशिक	५.९	६.१	६.२	६.५	६.५	६.६	६.६	०.७
३.	पुणे	१०.८	१२.०	१२.२	१३.६	१३.८	१३.९	१४.३	३.५
४.	औरंगाबाद	७.७	७.९	८.२	८.४	८.५	८.६	८.६	०.९
५.	अमरावती	२.८	३.०	३.२	३.३	३.४	३.५	३.५	०.७
६.	नागपूर	४.४	४.५	४.५	४.६	४.८	४.८	४.८	०.४
महाराष्ट्र राज्य		३२.३	३४.२	३५.०	३७.१	३७.७	३८.१	३८.६	६.३

टीप : तक्ता क्र.२.५ मध्ये निर्मित सिंचन क्षमतेच्या आकडेवारीत लघु प्रकल्प (स्थानिकस्तर) च्या आकडेवारीचा समावेश नाही.

२.९.२ विभागनिहाय आकडेवारीचे अवलोकन केल्यास सन १९९७-९८ अखेरपासून जून २००३ अखेरपर्यंत सिंचनक्षमतेत सर्वात जास्त वाढ पुणे विभागात (३.५ लक्ष हेक्टर) झाली आहे. औरंगाबाद विभागात जून १९९७ पासून जून २००३ पर्यंत ०.९ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता वाढली. त्याखालोखाल अमरावती व नाशिक विभागात (प्रत्येकी ०.७ लक्ष हेक्टर), आणि नागपूर विभागात (०.४ लक्ष हेक्टर) वाढ झाली आहे. निर्मित सिंचनक्षमतेची जून २००२ ची स्थिती विचारात घेता, एक वर्षाच्या कालावधीत म्हणजे जून २००३ अखेरपर्यंत ५०,००० हेक्टर सिंचनक्षमता वाढली आहे. यापैकी पुणे विभागात सर्वात जास्त म्हणजे सुमारे ३३,००० हेक्टरची वाढ झाली आहे. राज्यातील इतर विभागात जून २००२ अखेर असलेल्या निर्मित सिंचनक्षमतेमध्ये जून २००३ अखेर पर्यंत म्हणजे एक वर्षाच्या कालावधीत ३,००० ते ९,००० हेक्टरच्या दरम्यान वाढ झाली आहे. नागपूर विभागातील सिंचनक्षमतेमध्ये झालेली वाढ नगण्य अशी आहे.

२.९.३ राज्यातील जिल्हानिहाय भौगोलिक क्षेत्र, लागवडीलायक क्षेत्र आणि जून २००३ अखेर निर्माण झालेली सिंचनक्षमता परिशिष्ट तक्ता क्र.१ मध्ये दर्शविली आहे.

२.१० अंतिम सिंचनक्षमता व निर्मित सिंचनक्षमता : जून २००३

२.१०.१ राज्यात जून २००३ अखेर पूर्णतः व अंशतः सिंचनक्षमता निर्माण झालेले मोठे मध्यम व राज्यस्तर लघु प्रकल्प मिळून एकूण २७१० प्रकल्प होते. सर्व प्रकल्प योजनांची जून २००३ अखेर अंतिम सिंचनक्षमता व निर्मित सिंचनक्षमता खालील तक्ता क्र.२.६ मध्ये दर्शविली आहे.

२.१०.२ खालील तक्त्यावरून दिसून येईल की जून २००३ अखेरपर्यंत राज्यातील पूर्ण झालेले व प्रगतीपथावरील मोठे, मध्यम, लघु(राज्यस्तरीय) प्रकल्पांच्या अंतिम सिंचनक्षमतेपैकी (४४.१७ लक्ष हेक्टर) ३० जून २००३ अखेरपर्यंत जवळजवळ ८७ टक्के इतकी सिंचनक्षमता निर्माण झाली आहे. मोठ्या प्रकल्पांबाबत हे प्रमाण ८६ टक्के आहे. मध्यम व लघु प्रकल्पांबाबत ते अनुक्रमे ८७ टक्के व ९१ टक्के इतके आहे.

तक्ता क्र.२.६

मोठे, मध्यम, राज्यस्तरीय लघु प्रकल्पांची ३० जून २००३ अखेर अंतिम व निर्मित सिंचनक्षमता

(लाख हेक्टर)

अ.क्र.	प्रकल्पाचा प्रकार	प्रकल्पांची संख्या	अंतिम सिंचनक्षमता	निर्मित सिंचनक्षमता
१.	२.	३.	४.	५.
१	मोठे	५३	२६.३७	२२.६७
२	मध्यम	२१२	७.३२	६.४०
३	राज्यस्तर लघु	२४४५	१०.४८	९.५६
एकूण		२७१०	४४.१७	३८.६३

२.११ निव्वळ पेरणी क्षेत्र व निर्मित सिंचनक्षमता

२.११.१ राज्यातील निव्वळ पेरणी क्षेत्र सन २००२-२००३ मध्ये १७५.७९ लक्ष हेक्टर होते. जून २००२ अखेरीस राज्यस्तरीय मोठ्या, मध्यम व लघु प्रकल्पांद्वारे ३८.१२ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता निर्माण झाली आहे. तर २५० हेक्टरपेक्षा कमी क्षेत्र असलेल्या स्थानिकस्तर प्रकल्पांद्वारे जून २००२ पर्यंत ११.३३ लक्ष हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता निर्माण झाली. अशाप्रकारे राज्यस्तरीय व स्थानिकस्तरीय प्रकल्पांद्वारे जून २००२ अखेरीस एकूण ४९.४५ लक्ष हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता निर्माण झालेली आहे व ती निव्वळ पेरणी क्षेत्राच्या २८ टक्के इतकी आहे.

२.१२ सिंचित क्षेत्र

२.१२.१ राज्यात मान्सून हंगामात पडणाऱ्या पावसावर प्रकल्पातील पाणीसाठा निर्भर असतो. प्रकल्पातील पाणीसाठ्याच्या अधीन राहून सिंचन सुविधांची फलनिष्पत्ती मोजण्याचे सिंचित क्षेत्र हे एक परिमाण आहे. राज्यातील सन १९९७-९८ ते २००३-०४ या कालावधीतील कालव्यावरील व प्रकल्पाच्या समादेश क्षेत्रातील विहीरीवरील असे एकूण सिंचित क्षेत्र खालील तक्ता क्र. २.७ मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता क्र.२.७

प्रकल्पांच्या कालव्यावरील व समादेश क्षेत्रातील विहिरीवरील एकूण सिंचित क्षेत्र

(लक्ष हेक्टर)

अ.क्र.	वर्ष	निर्मित सिंचनक्षमता	सिंचित क्षेत्र			
			कालव्यावरील	विहिरीवरील	एकूण (रकाना ४ व ५)	सिंचित क्षेत्राची निर्मित सिंचनक्षमतेशी टक्केवारी
१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.
१	१९९७-९८	३२.२८	१२.०२	४.७५	१६.७७	५१.९५
२	१९९८-९९	३४.१६	१२.२५	४.७१	१६.९६	४९.६५
३	१९९९-२०००	३५.००	१२.८६	५.८४	१८.७०	५३.४३
४	२०००-२००१	३७.०६	१२.९८	४.६६	१७.६४	४७.६०
५	२००१-२००२	३७.६९	१२.५०	४.५८	१७.०८	४५.३२
६	२००२-२००३	३८.१२	१३.१८	५.२४	१८.४२	४८.३२
७	२००३-२००४	३८.६३	१२.३५	४.४१	१६.७६	४३.३९

टीप : तक्ता क्र.२.७ मधील सिंचित क्षेत्राच्या आकडेवारीत लघु प्रकल्प(स्थानिकस्तर) च्या आकडेवारीचा समावेश नाही.

२.१२.२ प्रकल्पातील पाणीसाठा व सिंचनाकरीता करण्यात आलेला पाण्याचा वापर या आधारावर सिंचित क्षेत्राचे मोजमाप करणे योग्य ठरते. सन २००३-०४ या वर्षी कालव्यावरील सिंचित क्षेत्र १२.३५ लक्ष हेक्टर आणि विहिरीवरील सिंचित क्षेत्र ४.४१ लक्ष हेक्टर असे एकूण १६.७६ लक्ष हेक्टर इतके सिंचित क्षेत्र होते. सन २००२-०३ या वर्षाच्या सिंचित क्षेत्राशी तुलना करता(१८.४२ लक्ष हेक्टर) सिंचित क्षेत्रामध्ये जवळपास ९ टक्के इतकी घट झाल्याचे दिसून येते. सिंचित क्षेत्रात झालेल्या घटीचा मागोवा घेतला असता असे दिसून येते कि सन २००३-०४ मधील १५ ऑक्टोबर रोजीचा प्रकल्पातील उपलब्ध पाणीसाठा हा सन २००२-०३ च्या तुलनेत जवळपास ११ टक्क्याने कमी होता. तसेच सिंचनाकरीता झालेला पाणीवापर जवळपास १९ टक्क्याने कमी झाला. परिणामी दुष्काळसदृश परिस्थितीमुळे पाण्याची उपलब्धता कमी झाली व उपलब्ध पाणीसाठ्यापैकी पिण्यासाठी जास्त पाणी राखून ठेवण्यात आले. यावरून प्रकल्पातील पाणीसाठा, सिंचन पाणीवापर आणि सिंचित क्षेत्र या बाबींचा सहसंबंध परस्परपूरक आहे असे स्पष्टपणे म्हणता येते.

२.१२.३ सन १९९७-९८ मध्ये सिंचनाकरीता झालेला पाणीवापर १०६३९ द.ल.घ.मी. असताना कालव्यावरील सिंचित क्षेत्र १२.०२ लक्ष हेक्टर होते. सन २००३-०४ मध्ये सिंचनाकरीता पाणीवापर १९९७-९८ च्या तुलनेत ७० द.ल.घ.मी.इतका कमी (१०,५६९ द.ल.घ.मी.)असून देखिल सिंचित क्षेत्रात

३३,००० हेक्टर इतकी वाढ झाली आहे. यावरून १९९७-९८ च्या तुलनेत सन २००३-०४ या वर्षी पाणीवापर क्षमतेत वाढ झाल्याचे दिसून येते. असे जरी असले तरी सन २००३-०४ अखेरची निर्मित सिंचनक्षमता (३८.६३ लक्ष हेक्टर) व या वर्षीच्या सिंचित क्षेत्रामध्ये (१६.७६ लक्ष हेक्टर) मोठी तफावत दिसून येते. ही तफावत दूर होणे आवश्यक आहे व त्याबाबत शासन प्रयत्नशील आहे. सिंचित क्षेत्र कमी होण्याची कारणमिमांसा परिच्छेद क्र.२.२६ मध्ये दिली आहे.

२.१३ मोठ्या, मध्यम व लघु राज्यस्तर प्रकल्पांचे सिंचित क्षेत्र

२.१३.१ राज्यातील मोठ्या, मध्यम व लघु (राज्यस्तर) प्रकल्पांचे सन २००३-०४ मधील सिंचित क्षेत्र १२.३५ लक्ष हेक्टर इतके होते. त्यापैकी ६९ टक्के सिंचित क्षेत्र मोठ्या प्रकल्पावरील होते तर मध्यम व लघु प्रकल्पावरील सिंचित क्षेत्राचे प्रमाण अनुक्रमे १३ टक्के व १८ टक्के इतके होते. सिंचित क्षेत्राची तुलना जून २००३ च्या निर्मित सिंचन क्षेत्राशी केल्यास असे दिसून येते की, मोठ्या प्रकल्पावरील सिंचित क्षेत्र हे या प्रकल्पावरील निर्मित सिंचनक्षमतेच्या ३८ टक्के होते. मध्यम व लघु प्रकल्पाबाबत हे प्रमाण प्रत्येकी २४ टक्के इतके होते.

तक्ता क्र.२.८

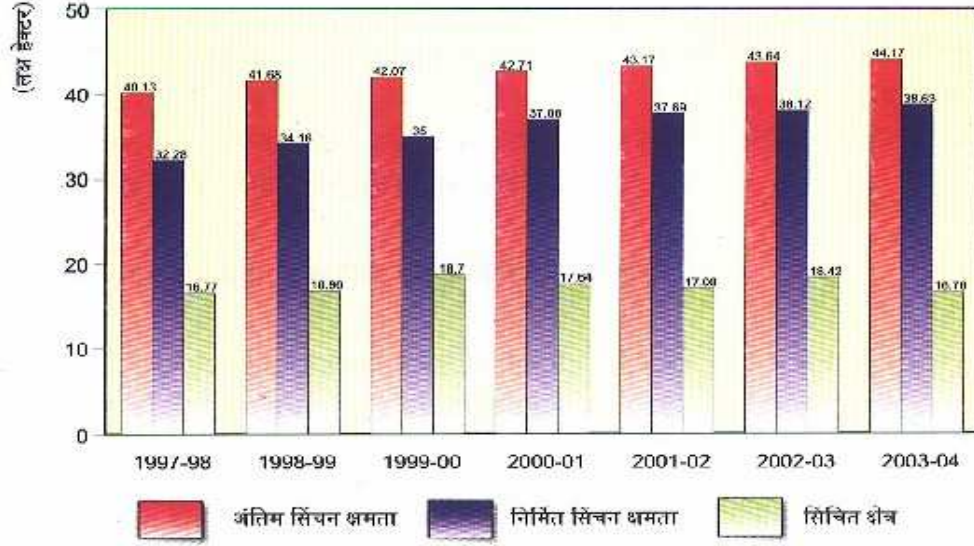
विभागनिहाय प्रकल्पाच्या कालव्यावरील सिंचित क्षेत्र(स्थानिक क्षेत्रातील लघु प्रकल्पाव्यतिरिक्त)
(सन १९९७-९८ ते २००३-२००४)

(लक्ष हेक्टर)

अ.क्र.	विभाग	सिंचित क्षेत्र						
		१९९७-१९९८	१९९८-१९९९	१९९९-२०००	२०००-२००१	२००१-२००२	२००२-२००३	२००३-२००४
१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.	८.	९.
१	कोकण	०.२६	०.१०	०.१६	०.१९	०.१५	०.१५	०.१४
२	नाशिक	२.२४	१.७७	२.०१	१.६५	१.६८	१.८६	२.००
३	पुणे	५.५८	५.३०	५.५१	५.५६	५.७०	५.९६	५.२१
४	औरंगाबाद	१.३२	१.८०	१.७८	१.९२	१.३१	१.२२	१.१८
५	अमरावती	०.३४	०.५६	०.६९	०.८३	०.८४	१.१४	०.८०
६	नागपूर	२.२८	२.७२	२.७१	२.८३	२.८२	२.८५	३.०२
महाराष्ट्र राज्य		१२.०२	१२.२५	१२.८६	१२.९८	१२.५०	१३.१८	१२.३५

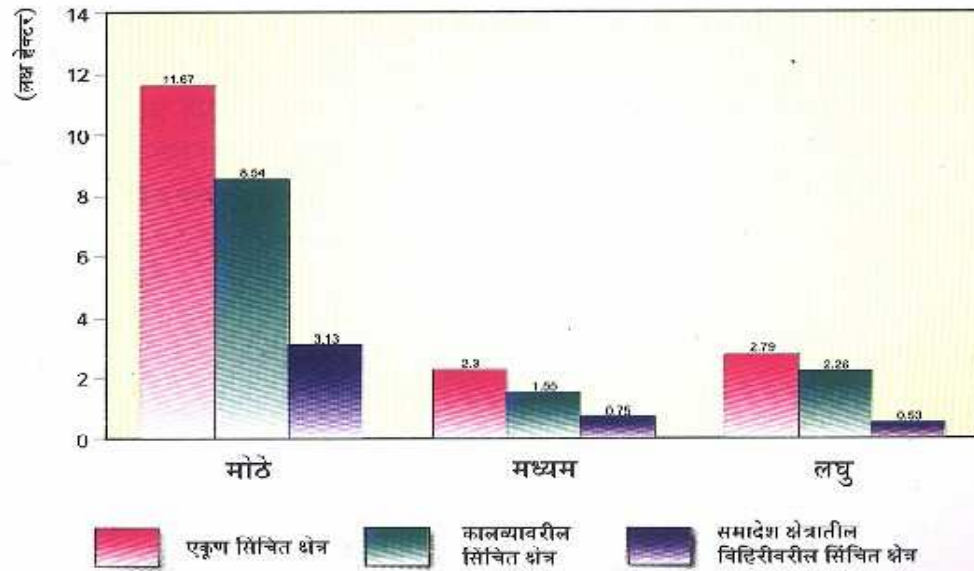
3

महाराष्ट्र राज्य
 मोठे, मध्यम, लघु प्रकल्पाची एकूण अंतिम सिंचन क्षमता,
 निर्मित सिंचन क्षमता व सिंचित क्षेत्र (समादेश क्षेत्रातील विहिरींसह)

4

महाराष्ट्र राज्य
 प्रकल्प प्रकारानुसार कालव्यावरील व समादेश क्षेत्रातील विहिरींवरील
 एकूण सिंचित क्षेत्र (२००३-२००४)

२.१३.२ राज्यातील मोठे, मध्यम व लघु प्रकल्पांच्या कालव्यावरील विभागनिहाय एकूण सिंचित क्षेत्र वरील तक्ता क्र.२.८ मध्ये दर्शविले आहे.

२.१३.३ सन २००३-०४ च्या सिंचित क्षेत्राची विभागनिहाय विगतवारी पाहिल्यास, नाशिक व नागपूर विभागात २००२-०३ च्या तुलनेत अनुक्रमे ७.५ टक्के व ६ टक्के इतकी सिंचित क्षेत्रात वाढ झाली आहे. पुणे, अमरावती या विभागाच्या सिंचित क्षेत्रात सन २००२-०३ या वर्षाच्या तुलनेत लक्षणीय घट (अनुक्रमे ७५,००० हेक्टर व ३४,००० हेक्टर) झाल्याचे दिसून येते. औरंगाबाद व कोकण विभागात सिंचित क्षेत्रातील घट नगण्य आहे. नाशिक व नागपूर विभागातील सिंचित क्षेत्रामध्ये २०००-२००१ ते २००३-२००४ या चारही वर्षात उत्तरोत्तर वाढ झालेली दिसून येते.

२.१४ प्रकल्पांच्या समादेश क्षेत्रातील विहिरीवरील सिंचित क्षेत्र

२.१४.१ प्रकल्पांच्या समादेश क्षेत्रातील एकूण विहिरींची संख्या सन २००३-०४ या वर्षाखेर ३.३२ लाख इतकी होती. यापैकी २.६१ लाख इतक्या विहिरी उपयोगात होत्या.

२.१४.२ सन २००३-०४ मध्ये प्रकल्पांच्या समादेश क्षेत्रातील विहिरीवरील सिंचित क्षेत्र ४.४१ लक्ष हेक्टर इतके होते. यावरून उपयोगात असलेल्या प्रत्येक विहिरीवर सरासरी १.६९ हेक्टर इतके सिंचित क्षेत्र होते.

२.१५ राज्यातील प्रकल्पांचे हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र व पीकपध्दती

२.१५.१ प्रकल्पांवरील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्राचे अवलोकन केल्यास लाभक्षेत्रात कोणती पीकपध्दती होती, याचा ढोबळ मानाने अंदाज करता येऊ शकतो. खरीपासाठीचा पाणीवापर हा प्रामुख्याने पावसावर अवलंबून असतो. पावसाळ्यात पाऊस कमी असला किंवा अनियमित असला तर खरीपासाठी पाण्याची मागणी होते. प्रामुख्याने सिंचनाकरिता पाण्याची होणारी मागणी ही रब्बी, उन्हाळी, दुहंगामी आणि बारमाही या हंगामासाठी होते. त्यामुळे या हंगामातील सिंचित क्षेत्र हे त्या लाभक्षेत्रात अस्तित्वात असलेल्या पीकपध्दतीचे निदर्शक ठरते. रब्बी, उन्हाळी, दुहंगामी आणि बारमाही हंगामाच्या क्षेत्रात होणारी वाढ किंवा घट ही सिंचनाकरिता उपलब्ध असणाऱ्या पाण्याच्या वाढी वा घटीवर तसेच लाभक्षेत्रात अस्तित्वात असलेल्या पीकपध्दतीवर अवलंबून आहे. असे जरी असले तरी प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रातील पीकपध्दतीचा ढोबळमानाने अंदाज येण्यासाठी राज्यस्तरीय मोठ्या, मध्यम व लघु प्रकल्पांचे १९९७-९८ ते २००३-०४ या कालावधीतील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र खालील तक्ता क्र.२.९ मध्ये दर्शविले आहे.

तक्ता क्र.२.९

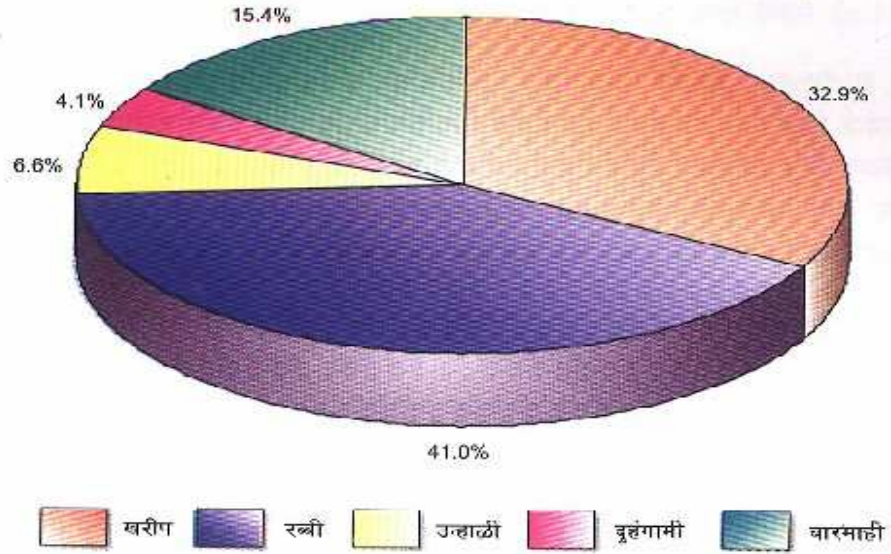
मोठया, मध्यम, लघु (राज्यस्तर) प्रकल्पाचे हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र
(स्थानिक क्षेत्रातील लघु प्रकल्पाव्यतिरिक्त) (लक्ष हेक्टर)

अ. क्र.	वर्ष	हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र					
		खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.	८.
१	१९९७-१९९८	३.६९ (३०.७)	३.९८ (३३.१)	१.६६ (१३.८)	०.५८ (४.८)	२.११ (१७.६)	१२.०२ (१००.०)
२	१९९८-१९९९	३.३६ (२७.४)	४.२५ (३४.७)	१.८२ (१४.९)	०.५२ (४.२)	२.३० (१८.८)	१२.२५ (१००.०)
३	१९९९-२०००	३.४३ (२६.६)	४.९३ (३८.३)	१.५५ (१२.१)	०.४७ (३.७)	२.४८ (१९.३)	१२.८६ (१००.०)
४	२०००-२००१	४.२३ (३२.६)	४.७८ (३६.८)	०.७५ (५.८)	०.५० (३.९)	२.७२ (२०.९)	१२.९८ (१००.०)
५	२००१-२००२	३.६५ (२९.२)	४.७८ (३८.२)	१.२२ (९.८)	०.४१ (३.३)	२.४४ (१९.५)	१२.५० (१००.०)
६	२००२-२००३	३.७२ (२८.२)	५.४८ (४१.७)	१.०६ (८.०)	०.५२ (३.९)	२.४० (१८.२)	१३.१८ (१००.०)
७	२००३-२००४	४.०७ (३२.९)	५.०६ (४१.०)	०.८१ (६.६)	०.५१ (४.१)	१.९० (१५.४)	१२.३५ (१००.०)

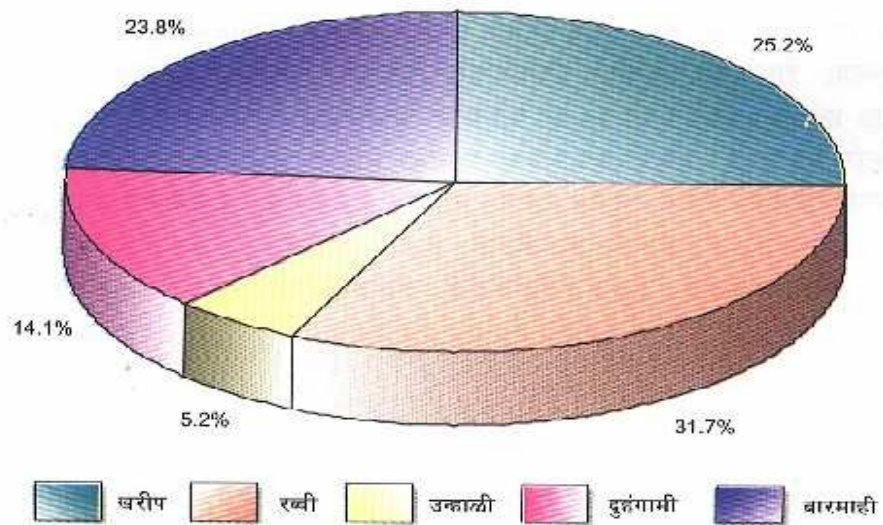
टिप :- कंसातील आकडे एकूण सिंचन क्षेत्राशी टक्केवारी दर्शवितात.

२.१५.२ सन २००३-०४ मध्ये प्रकल्पावरील सिंचित क्षेत्र १२.३५ लक्ष हेक्टर इतके होते. यापैकी खरीप हंगामातील सिंचित क्षेत्र ३२.९ टक्के, रब्बी हंगामातील सिंचित क्षेत्र ४१.० टक्के इतके होते. बारमाही सिंचित क्षेत्र १५.४ टक्के आणि उन्हाळी व दुहंगामी या दोन हंगाम मिळून सिंचित क्षेत्राची टक्केवारी १०.७ टक्के इतकी होती. सन २००२-०३ या वर्षाच्या हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्राची सन २००३-०४ या वर्षाच्या हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्राशी तुलना केल्यास बारमाही सिंचित क्षेत्रामध्ये सन २००३-०४ या वर्षी जवळपास ५०,००० हेक्टर इतकी लक्षणीय घट झालेली आहे. उन्हाळी हंगामाच्या सिंचित क्षेत्रात जवळपास २५,००० हेक्टरने घट झाल्याचे दिसून येते. सन १९९७-९८ ते २००३-०४ या ७ वर्षातील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्राचे त्या वर्षी सिंचनाकरिता वापरण्यात आलेल्या पाणीसाठयाच्या आधारावर विचार केल्यास असे दिसून येते की, रब्बी हंगामातील सिंचित क्षेत्रामध्ये सतत वाढ होत आहे. बारमाही हंगामातील सिंचित क्षेत्रामध्ये २००१-०२ पासून उत्तरोत्तर घट झाल्याचे दिसून येते. प्रकल्प

महाराष्ट्र राज्य
प्रकल्पावरील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र (२००३-२००४)

महाराष्ट्र राज्य
विहिरीवरील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र (२००३-२००४)

क्षेत्रातील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्रात दिसून येणारे स्थित्यंतर हे सिंचनाकरिता उपलब्ध असणाऱ्या पाण्याचा सिंचनाकरिता महत्तम वापर याचे निदर्शक आहे.

२.१५.३ महाराष्ट्र राज्याच्या ३०८ लक्ष हेक्टर क्षेत्रापैकी २१२ लक्ष हेक्टर (६९ टक्के) इतके लागवडीलायक क्षेत्र आहे. यापैकी निव्वळ पेरणीखालील क्षेत्र १७६ लक्ष हेक्टर (८३ टक्के) इतके आहे.

२.१५.४ पाटबंधारे विभागाच्या अधिनस्त असलेल्या मोठ्या, मध्यम व लघु (राज्यस्तरीय) प्रकल्पावर व त्या प्रकल्पांच्या समादेश क्षेत्रातील विहिरींवर एकूण १६.७२ लक्ष हेक्टर क्षेत्र सिंचनाखाली आहे. यापैकी ५.१२ लक्ष हेक्टर इतके क्षेत्र खरीपाखाली आहे. उर्वरित क्षेत्र रब्बी, उन्हाळी, दुहंगामी आणि बारमाही या पिकाखालील आहे. खरीपातील पावसाच्या पाण्याचा पूर्ण उपयोग करून घेऊन उत्पादन वाढविण्याच्या दृष्टीने खरीपातील पिकाखालील क्षेत्र वाढविण्यास बराच वाव आहे.

२.१५.५ ग्रामीण जीवनाच्या अर्थव्यवस्थेच्या दृष्टीने भूमि वापराची क्षमता ही महत्वपूर्ण ठरते. प्रत्येक हंगामात किती क्षेत्रात पिके असतात व किती क्षेत्र पडीक राहते व त्यामुळे त्यावर अवलंबून असलेले शेतकरी कामाविना व उत्पादनाविना मोकळा राहतो हे स्पष्ट होते. खरीपातील क्षेत्रावर रब्बी, दुहंगामी, उन्हाळी अशी पिके घेतली न गेल्यास ती जमीन खरीपानंतर पडीक राहते. त्यामुळे भूमी उपयोगाची क्षमता कमी होते. तसेच कृषि उत्पादनावरसुद्धा त्याचा परिणाम होतो.

२.१५.६ सिंचनाकरिता उपलब्ध असलेल्या पाण्यातून जास्तीत जास्त क्षेत्र सिंचनाखाली आणावयाचे झाल्यास रब्बीतील क्षेत्र वाढवावयास पाहिजे व उन्हाळी आणि दुहंगामी क्षेत्र कमी असावयास पाहिजे. कारण उन्हाळी व दुहंगामी या हंगामात बाष्पीभवनामुळे घट जास्त असते. बारमाही हंगामामध्ये दिसून येणारी सिंचन क्षेत्रातील वाढ ही शेतकरी जास्तीत जास्त नगदी पीके घेण्यास प्राधान्य देतात याचे निदर्शक आहे. बारमाही पिकांस जास्तीत जास्त पाण्याच्या पाळ्या द्याव्या लागतात. त्या तुलनेत रब्बी पिकास पाण्याच्या पाळ्या कमी द्याव्या लागतात. बारमाही हंगामाचे क्षेत्र वाढल्यामुळे इतर हंगामातील सिंचनक्षेत्र वाढीवर मर्यादा येतात. पाण्याचा पुरेपूर वापर होऊन जास्तीत जास्त क्षेत्र सिंचनाखाली यावे हे उद्दिष्ट साध्य करावयाचे झाल्यास बारमाही पिकाखालील क्षेत्र प्रकल्प अहवालात दर्शविलेल्या प्रमाणाइतके मर्यादित ठेवण्याबाबतचे प्रयत्न होणे आवश्यक आहे. पाण्याचे समन्यायी वाटप होऊन लाभधारक शेतकऱ्यांमध्ये समन्वय राहण्याच्या दृष्टीने पाटबंधारे प्रकल्पांवर शेतकऱ्यांच्या सहकारी पाणीवापर संस्था स्थापन करण्याचा शासनाने २००१ मध्ये निर्णय घेतला आहे. तसेच पाणीवापर संस्थांना वैधानिक दर्जा देण्याच्या दृष्टीने कायदा करण्याचा निर्णय शासनाने घेतला आहे. प्रकल्पाचे सिंचन व्यवस्थापन पाणीवापर संस्थांकडे देण्यात येणार असून त्यांनी सदस्य शेतकऱ्यांना पाणी वाटप करण्याचे नियोजन व नियमन करावयाचे आहे. पाणीवापर संस्थाना त्यांचे पाणीवाटपाच्या मर्यादेत पिके घेण्याचे स्वातंत्र्य आहे. त्यामुळे लाभक्षेत्रातील पीकपध्दती यापुढे पाणीवापर संस्थांद्वारे ठरविली जाणार आहे.

२.१६ खोरेनिहाय पीक पध्दती

२.१६.१ राज्यातील गोदावरी, कृष्णा, तापी या खोऱ्यातील सन २००२-०३ व सन २००३-०४ या २ वर्षांच्या खरीप हंगामातील आणि रब्बी व इतर हंगामातील पीक पध्दतीची आकडेवारी गोळा करण्यात आली. या आकडेवारीवरून गोदावरी, कृष्णा आणि तापी या खोऱ्यामध्ये सन २००२-०३ च्या तुलनेत सन २००३-०४ मधील पीक पध्दतीमध्ये काय बदल दिसून आला याचे विवेचन खालील परिच्छेदात केले आहे. खालील विवेचनाचा संदर्भ विचारात घेत असतांना सन २००२-०३ च्या तुलनेत सन २००३-०४ या वर्षी सिंचनाकरिता पाण्याचा वापर हा कमी होता ही बाब लक्षात ठेवणे आवश्यक ठरते.

खरीप हंगाम

गोदावरी खोरे : खरीप हंगामातील ज्वारी, भुईमूग, भात, तेलबिया, कापूस या प्रमुख पिकाखालील सन २००२-०३ वर्षांच्या पिकांच्या क्षेत्राच्या तुलनेत सन २००३-०४ मध्ये केवळ ज्वारी या खरीप पिकाखालील क्षेत्रामध्ये जवळपास ९,००० हेक्टरने वाढ झालेली आहे.

कृष्णा खोरे : कृष्णा खोऱ्यामध्येसुद्धा सन २००२-०३ या वर्षांच्या तुलनेत सन २००३-०४ या वर्षी केवळ ज्वारी या खरीप पिकाच्या क्षेत्रामध्ये जवळपास ४६,००० हेक्टर इतकी लक्षणीय वाढ झाल्याचे दिसून येते.

तापी खोरे : तापी खोऱ्यात खरीपामधील ज्वारी, भुईमूग, भात, तेलबिया, कापूस या प्रमुख पिकांच्या क्षेत्रामध्ये उल्लेखनिय घट किंवा वाढ झाल्याचे दिसून येत नाही.

रब्बी व इतर हंगाम : रब्बी, उन्हाळी, दुहंगामी व बारमाही या ४ हंगामातील ज्वारी, भुईमूग, हरभरा, गहू, भात, तेलबिया, ऊस, कापूस, फळ लागवड या प्रमुख पिकाखालील सन २००२-०३ आणि सन २००३-०४ मधील क्षेत्राच्या आकडेवारीचे विवेचन खालील परिच्छेदात केले आहे.

गोदावरी खोरे : सन २००२-०३ च्या तुलनेत सन २००३-०४ मध्ये ऊस या बारमाही पीका व्यतिरिक्त इतर पिकांच्या क्षेत्रात वाढ झालेली आहे. सर्वात जास्त वाढ भात व हरभरा या पिकांच्या क्षेत्रात (१८,००० व १६,००० हेक्टर) दिसून येते. त्या खालोखाल भुईमूग व्यतिरिक्त इतर तेलबियाच्या क्षेत्रामध्ये (१५,००० हेक्टर) वाढ झाली आहे. फळ लागवड व ज्वारीमध्ये प्रत्येकी ९,००० हेक्टरची वाढ झाली आहे.

कृष्णा खोरे : सन २००३-०४ या वर्षात मागील वर्षाच्या तुलनेत ऊस या पिकाखाली ४०,००० हेक्टर इतके लक्षणीय कमी क्षेत्र सिंचनाखाली होते. भुईमूग या पिकाखालील क्षेत्रामध्ये जवळपास २२,००० हेक्टर इतकी वाढ झाली आहे. सन २००२-०३ या वर्षी कृष्णा खोरे प्रकल्पातील (पुणे विभागातील) दि.१५.१०.२००२ चा उपयुक्त पाणीसाठा ६२३६ द.ल.घ.मी.इतका होता व त्यापैकी ५६३८ द.ल.घ.मी.

इतका पाणीवापर सिंचनाकरिता झाला. या तुलनेत सन २००३-०४ या वर्षी दि.१५.१०.२००३ चा उपयुक्त पाणीसाठा १०७२ द.ल.घ.मी. ने कमी होता. तसेच सिंचनाकरिता झालेला पाणीवापर हा सुध्दा १२०९ द.ल.घ.मी.ने कमी होता. सन २००३-०४ या वर्षी कृष्णा खोरे प्रकल्पातील उपयुक्त पाणीसाठा कमी असल्याचा परिणाम ऊसाचे क्षेत्र कमी होण्यावर आणि कमी पाण्याच्या पाळ्या लागणाऱ्या पिकाचे म्हणजे भुईमूगाचे क्षेत्र वाढण्यात झाला. यावरून उपलब्ध पाण्यातून जास्तीत जास्त क्षेत्र सिंचनाखाली यावे यादृष्टीने पाणीवापराचे नियोजन तसेच शेतकऱ्यांकडून पीक पध्दतीत बदल झाल्याचे दिसून येते.

तापी खोरे : सन २००२-०३ या वर्षी सारखेच किंबहुना थोडे कमी क्षेत्र सन २००३-०४ मध्ये वरील प्रमुख पिकाखाली होते.

२.१७ प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्राची परिगणना

२.१७.१ प्रकल्प क्षेत्रातील सिंचित क्षेत्र हे प्रकल्पातील प्रत्यक्ष उपयुक्त पाणीसाठयावर अवलंबून असते. प्रकल्प निर्मितीपूर्वी प्रकल्प अहवालात प्रकल्पातील प्रकल्पिय उपयुक्त पाणीसाठा व या पाणीसाठयाच्या आधारावर निर्माण होऊ शकणारी सिंचनक्षमता (अंतिम सिंचनक्षमता) याबाबत अंदाज दर्शविलेला असतो. तेव्हा सिंचनक्षेत्राचे साध्य विचारात घेतांना त्याची सांगड प्रकल्पातील प्रत्यक्ष उपयुक्त पाणीसाठयाशी घालणे योग्य ठरणारे आहे.

२.१७.२ दिनांक १५ ऑक्टोबर २००३ रोजी राज्यातील मोठया, मध्यम व लघु प्रकल्पाचा प्रकल्पिय पाणीसाठा २८८३९.८३ द.ल.घ.मी. इतका होता. तर या प्रकल्पाची अंतिम सिंचनक्षमता ४४.१७ लाख हेक्टर इतकी होती. प्रकल्पिय जलसाठयाच्या तुलनेत प्रत्यक्षातील जलसाठा कमी असेल तर त्या प्रमाणात सिंचन होणारे क्षेत्रसुध्दा कमी राहिल.

२.१७.३ सन २००३ मध्ये राज्यातील सर्व प्रकल्पाचा प्रकल्पिय उपयुक्त साठा (२८८४० द.ल.घ.मी.), प्रकल्पाची अंतिम सिंचनक्षमता (४४.१७ लाख हेक्टर) आणि १५ ऑक्टोबर २००३ चा प्रत्यक्ष उपयुक्त पाणीसाठा (१६९४१ द.ल.घ.मी.) या तिन्ही बाबींचा विचार केल्यास सन २००३-०४ मध्ये अंदाजे २५.९४ लाख हेक्टर क्षेत्रावर सिंचन होणे अपेक्षित आहे. प्रत्यक्षात कालव्यावरील व प्रकल्पाच्या समादेश क्षेत्रातील विहिरी या दोन्हीवर एकूण १६.७६ लाख हेक्टर क्षेत्र सिंचनाखाली होते व हे क्षेत्र अंदाजित केलेल्या (२५.९४ लाख हेक्टर) क्षेत्राच्या तुलनेत जवळपास ६५ टक्के इतके आहे. केवळ कालव्यावरील प्रत्यक्ष सिंचन क्षेत्राचा विचार केल्यास (१२.३५ लाख हेक्टर) जवळपास ४८ टक्के इतके क्षेत्र सिंचनाखाली होते. अपेक्षित सिंचनक्षेत्राच्या तुलनेत दिसून येणारे ६५ टक्के आणि ४८ टक्के हे सिंचनाचे साध्य कमी जरी दिसत नसले तरी यात वाढ होणे आवश्यक आहे.

२.१८ प्रति द.ल.घ.मी.पाण्याची वापर क्षमता

२.१८.१ जास्तीत जास्त क्षेत्राला सिंचनाची सुविधा उपलब्ध करून कृषि उत्पादनात भरीव वाढ करणे हे सिंचनाचे मूळ उद्दिष्ट आहे. त्यामुळे उपलब्ध पाणीसाठ्याचे नियोजन करतांना जास्तीत जास्त क्षेत्र सिंचनाखाली कसे आणता येईल हे पाहणे आवश्यक आहे. त्यादृष्टीने रब्बी हंगामातील सरासरी सिंचन हे एक द.ल.घ.मी.पाण्यातून १४०-१५० हेक्टर व्हावे. तसेच उन्हाळी हंगामात हेच प्रमाण ११०-१२० हेक्टर इतके झाल्यास पाण्याच्या क्षमतेचा पुरेपूर वापर झाला आहे असे समजले जाते.

२.१८.२ राज्यातील मोठ्या, मध्यम, लघु (राज्यस्तरीय) प्रकल्पांमधील १५ ऑक्टोबर २००३ चा उपयुक्त पाणीसाठा १६९४१ द.ल.घ.मी. इतका होता. यापैकी सिंचनाकरिता १०५६९ द.ल.घ.मी. पाण्याचा वापर झाला. सिंचनाकरिता कालव्यांद्वारे देण्यात आलेल्या पाण्यातून (प्रवाही सिंचन) सन २००३-२००४ मध्ये १२.३५ लक्ष हेक्टर व विहिरीवर ४.४१ लक्ष हेक्टर असे एकूण १६.७६ लक्ष हेक्टर क्षेत्र सिंचित झाले. यावरून कालव्यावरील पाणीवापराची क्षमता ११७ हेक्टर प्रति द.ल.घ.मी. येते (१२.३५ लक्ष हेक्टर/१०५६९ द.ल.घ.मी.) सन २००२-०३ या वर्षी कालव्यावरील पाणीवापराची क्षमता १०२ हेक्टर प्रति द.ल.घ.मी. इतकी होती. या तुलनेत सन २००३-०४ या वर्षीच्या पाणीवापराच्या क्षमतेत (११७ हेक्टर प्रति द.ल.घ.मी.) लक्षणीय वाढ झाल्याचे दिसून येते. कालव्यावरील व लाभक्षेत्रातील विहिरीवरील सिंचित क्षेत्राचा एकत्रित विचार केल्यास पाण्याचा वापर जवळपास १५९ हेक्टर प्रति द.ल.घ.मी.येतो. तो सन २००२-२००३ च्या तुलनेत (१४२ हेक्टर) जास्त आहे. सिंचन पाणीवापर क्षमतेचे लक्ष विचारात घेतल्यास, सन २००३-०४ या वर्षी सिंचन पाणीवापराची क्षमता समाधारनकारक व लक्षपूर्ती करणारी आहे असे निश्चित रूपाने म्हणता येऊ शकेल.

२.१९ प्रमुख पिकांखालील क्षेत्र व उत्पादन

२.१९.१ राज्यातील सन २००३-२००४ मधील प्रमुख पिकांखालील अंदाजित एकूण क्षेत्र व एकूण उत्पादन यामध्ये प्रकल्प क्षेत्रातील प्रमुख पिकांच्या क्षेत्राचा व उत्पादनाचा किती वाटा होता, याचा अंदाज घेण्यासाठी राज्यातील प्रमुख पिकांखालील क्षेत्र व उत्पादनाची आकडेवारी पुढील तक्ता क्र.२.१० मध्ये दिली आहे.

२.१९.२ प्रकल्पावरील व प्रकल्पाच्या समादेश क्षेत्रातील विहिरीवरील एकूण १६.७६ लक्ष हेक्टर क्षेत्रापैकी ऊस, गहु, ज्वारी, तांदुळ, भुईमूग व तेलबिया, हरभरा आणि कापूस या सात प्रमुख पिकांखाली ७३ टक्के इतके क्षेत्र होते. तक्ता क्र.२.१० मधील आकडेवारीवरून दिसून येते की, राज्यातील सात पिकांचे एकूण अंदाजित क्षेत्र सन २००३-२००४ मध्ये १३६.६६ लक्ष हेक्टर होते. त्यापैकी ९ टक्के इतके कमी क्षेत्र प्रकल्प लाभक्षेत्रातील होते. असे जरी असले तरी मात्र राज्यातील या सात पिकांच्या अंदाजित उत्पादनापैकी ३५ टक्के इतका उत्पादनाचा वाटा प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रातील आहे.

तक्ता क्र.२.१०

राज्यातील प्रमुख पिकाखालील एकूण क्षेत्र व एकूण उत्पादन आणि प्रकल्प क्षेत्रातील प्रमुख पिकाखालील क्षेत्र व उत्पादन - २००३-०४

क्षेत्र : हजार हेक्टर, उत्पादन : हजार मे.टन

अ. क्र.	पीक	राज्यातील एकूण क्षेत्र	राज्यातील एकूण उत्पादन	दर हेक्टरी उत्पादन (टनात)	सिंचन प्रकल्पाखालील		प्रकल्प क्षेत्राचा एकूण क्षेत्रात वाटा (टक्केवारी)	प्रकल्प उत्पादनाचा एकूण उत्पादनात वाटा (टक्केवारी)
					क्षेत्र	उत्पादन		
१.	२.	३.	४.	५.	६.	७.	८.	९.
१	ऊस	५४८	२८२२३	५१.५०	२४१	१२४१२	४४	४४
२	गहु	६०७	७९०	१.३०	२३३	३०३	३८	३८
३	ज्वारी	४५२२	३५८७	०.७९	२१०	१६६	५	५
४	तांदूळ	१४८७	२५३८	१.७१	२६५	४५३	१८	१८
५	भुईमुग, इतर तेलबिया	२९५२	२७२७	०.९२	८०	७४	३	३
६	हरभरा	७८४	४५०	०.५७	१००	५७	१३	१३
७	कापूस	२७६६	४५५	०.१६	९८	१६	४	४
	एकूण...	१३६६६	३८७७०	-	१२२७	१३४८१	९	३५

टीप:- क्षेत्र व उत्पादनाची आकडेवारी अस्थायी आहे.

२.२० महाराष्ट्र राज्यातील पाटबंधारे महसूल :

२.२०.१ पाटबंधारे प्रकल्पातील सिंचन व बिगर सिंचनाकरिता होणाऱ्या पाणी वापरासाठी वेगवेगळ्या दराने पाणीपट्टी आकारणी केली जाते. सिंचनाकरिता पाणीपट्टीचे दर सन १९७५ नंतर सुधारित करून जुलै १९९१ पासून निश्चित करण्यात आले व ही दरवाढ १९९४ पर्यंत अंमलात आली. बिगर सिंचन पाणीपट्टीचे दर १९६४ नंतर सुधारित करून सप्टेंबर १९९१ मध्ये निश्चित करण्यात आले व ही दरवाढ जुलै १९९३ मध्ये अंमलात आली. सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीचे दर ऑगस्ट १९९८ मध्ये पुन्हा एकदा सुधारित करून निश्चित करण्यात आले.

२.२०.२ सिंचनासाठी, पिण्यासाठी व औद्योगिक पाणी वापरासाठीचे ऑगस्ट १९९८ मध्ये निश्चित करण्यात आलेल्या पाणीपट्टीच्या दरानुसार मिळणारे वार्षिक उत्पन्न व पाटबंधारे प्रकल्पातून पाण्याची सोय उपलब्ध करून देण्यासाठी शासनास येणारा वार्षिक खर्च या दोन्हीमध्ये बरीच तफावत दिसून आली. तसेच पाटबंधारे प्रकल्पांच्या किमान देखभाल व दुरुस्तीसाठी आवश्यक असलेला निधी पाटबंधारे प्रकल्पांच्या पाणीपट्टीतून मिळावा अशा स्वरूपाच्या वित्त आयोग, सिंचन आयोग आणि राष्ट्रीय

जल धोरण यांच्या शिफारशी विचारात घेऊन सिंचनाच्या व बिगर सिंचनाच्या पाणीपट्टीचे दर सप्टेंबर २००१ मध्ये वाढविण्यात आले. ही दरवाढ १ सप्टेंबर २००१ पासून लागू करण्यात आली. पाणीपट्टीचे सप्टेंबर २००१ मध्ये निश्चित करण्यात आलेले दर प्रत्येक वर्षी १५ टक्क्याने वाढविण्याची तरतूदसुद्धा दर सुधारित करतांना करण्यात आली आहे. उद्योग क्षेत्रामध्ये जागतिक स्तरावर मंदी असल्याने व उद्योजकांनी शासनाकडे सादर केलेली निवेदने, यांचा सहानुभूतीपूर्वक विचार करून सन २००१ मध्ये औद्योगिक पाणीपट्टीसाठी निश्चित करण्यात आलेल्या दरांमध्ये दि.२८ नोव्हेंबर २००२ च्या शासन निर्णयान्वये सुधारणा करण्यात आली. तथापि पिण्याचे पाणी व पाण्याचा कच्चा माल म्हणून पेय जलाकरिता वापर होणाऱ्या पाण्याच्या २००१ पासून वाढविलेल्या पाणीपट्टीच्या दरात कोणताही बदल केलेला नाही. याप्रमाणे दि.१.७.२००३ पासून लागू करण्यात आलेल्या सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीच्या दराबाबतचा तपशिल अनुक्रमे परिशिष्टातील तक्ता २० व २१ मध्ये दर्शविला आहे. सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीचे २००३-०४ करिता विहित केलेले दर दि.१ जुलै २००४ च्या पुढेही अस्तित्वात राहणार आहेत म्हणजेच त्यात कोणतीही वाढ करण्यात आलेली नाही. (संदर्भ : पाटबंधारे विभागाचे शासन परिपत्रक क्र.पापद २००३/ (३९६/०३)/सिंचन(धोरण), दि.१५ जुलै २००४.)

२.२०.३ सिंचनासाठी पाणीपट्टीची थकबाकी, आकारणी व वसुली तसेच बिगर सिंचनाची पाणीपट्टी थकबाकी, आकारणी व वसुली याबाबतची सन १९९७-९८ ते २००३-०४ पर्यंतची माहिती परिशिष्टातील तक्ता क्र.२२ व २३ मध्ये दर्शविली आहे.

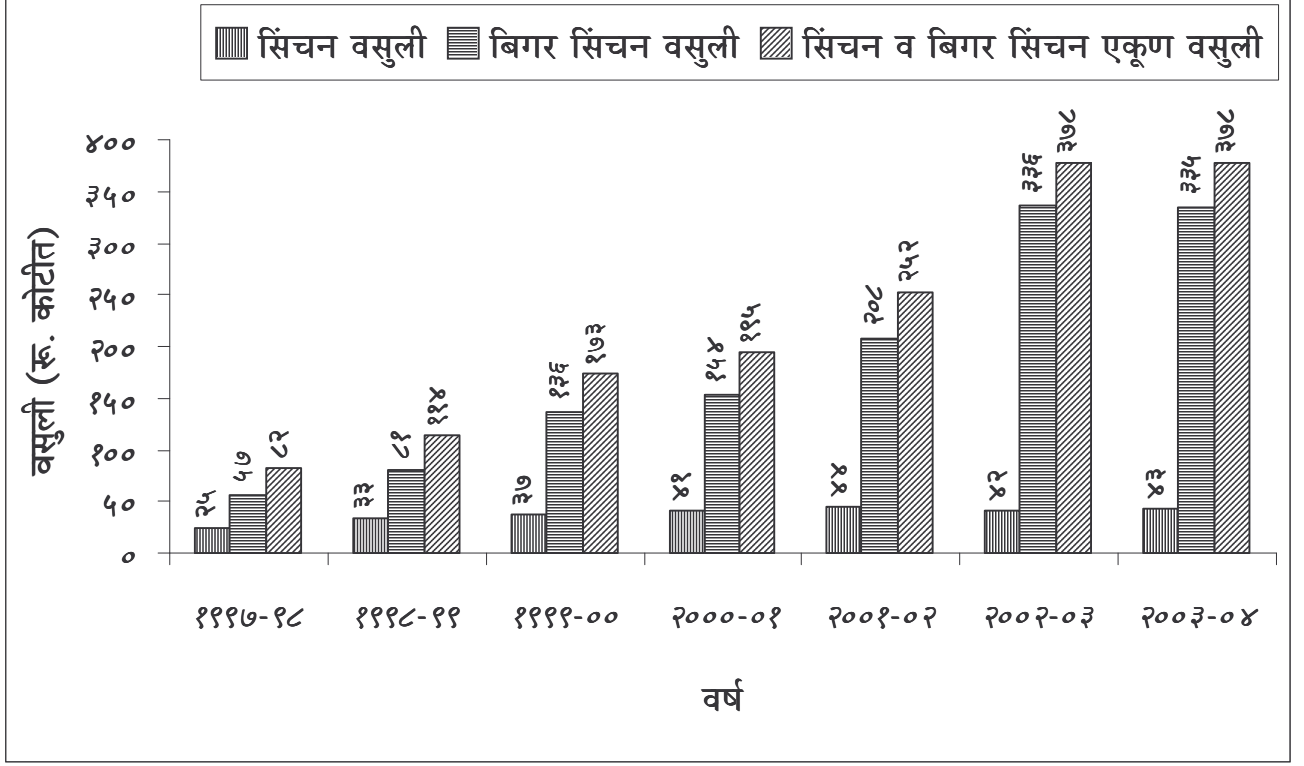
२.२१ सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टी

२.२१.१ सन १९९७-९८ मध्ये सिंचन व बिगर सिंचन एकत्रित मिळून पाणीपट्टीची आकारणी रु.११७.२९ कोटी इतकी होती. या आकारणीत सन २००३-०४ मध्ये २८६ टक्के इतकी वाढ होऊन ती रु.४५३.२९ कोटी इतकी झाली. पाणीपट्टीच्या वसुलीची आकडेवारी पाहता सन २००३-०४ मध्ये पाणीपट्टीची थकबाकी व आकारणी याच्या एकत्रित मिळून असणाऱ्या रु.११०९ कोटी इतक्या रकमेतून सन २००३-०४ या वर्षी रु.३७७.६३ कोटी (३४ टक्के) इतकी वसुली झाली आहे. सन २००२-०३ या वर्षी हे प्रमाण २६ टक्के इतके होते.

२.२२ सिंचनाकरिता पाणीपट्टीची थकबाकी, आकारणी व वसुली

२.२२.१ सन १९९७-९८ मध्ये सिंचनाच्या पाणीपट्टीची आकारणी रु.४१.०७ कोटी इतकी होती. त्यात रु.५१.९६ कोटी इतकी वाढ होऊन ती सन २००३-०४ मध्ये रु.९३.०३ कोटी इतकी झाली. याचाच अर्थ सन १९९७-९८ या वर्षाच्या तुलनेत सन २००३-०४ मध्ये सिंचनाच्या पाणीपट्टी आकारणीमध्ये दुप्पटीपेक्षा थोडी जास्तच वाढ झाली आहे. सन १९९७-९८ मध्ये सिंचनाची पाणीपट्टी, थकबाकी व आकारणी या एकूण रकमेपैकी रु.२४.६५ कोटी (१४ टक्के) इतकी वसुली झाली. सन २००३-०४ मध्ये थकबाकी व आकारणी या एकत्रित रकमेपैकी रु.४२.८९ कोटी (१० टक्के) इतकी वसुली झाली.

सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टी वसुली

२.२२.२ पाणीपट्टीच्या वसुलीमध्ये थकबाकीपैकी वसुली व आकारणीपैकी वसुली अशा दोन प्रकारच्या वसुलीचा समावेश आहे. सन २००३-०४ मध्ये एकूण रु.४२.८९ कोटी वसुलीपैकी ४५ टक्के वसुली थकबाकीपैकी होती तर ५५ टक्के वसुली त्या वर्षीच्या आकारणीपैकी होती. सिंचनाच्या पाणीपट्टी वसुलीत सन २००२-०३ या वर्षीच्या तुलनेत सन २००३-०४ मध्ये रु.८७ लाख इतकी वाढ झाली आहे.

२.२३ बिगर सिंचनाकरिता पाणीपट्टी आकारणी व वसुली

२.२३.१ बिगर सिंचन पाणीपट्टीची आकारणी सन १९९७-९८ मध्ये रु.७६.२२ कोटी इतकी होती. त्यात सन २००३-०४ मध्ये ३७३ टक्के इतकी वाढ होऊन ती रु.३६०.२६ कोटी इतकी झाली आहे. बिगर सिंचन पाणीपट्टीची सन १९९७-९८ ची थकबाकी व आकारणी यामधून झालेली प्रत्यक्ष वसुली रु.५६.९६ कोटी (२१ टक्के) इतकी होती. सन २००३-०४ मध्ये बिगरसिंचन पाणीपट्टीची वसुली रु.३३४.७४ कोटी (४८ टक्के) इतकी झाली. सन २००२-०३ या वर्षी बिगर सिंचनाच्या वसूल

झालेल्या पाणीपट्टीच्या तुलनेत सन २००३-०४ मध्ये जवळपास रु.७६ लाख इतकी कमी पाणीपट्टीची वसुली झाल्याचे दिसून येते.

२.२३.२ पाणीपट्टीची होणारी वसुली ही थकबाकी व आकारणी या दोन्हीमधून होत असते. सन २००३-०४ मध्ये बिगर सिंचनाच्या रु.३३४.७४ कोटी इतक्या पाणीपट्टीच्या वसुलीपैकी २३ टक्के वसुली ही थकबाकीपैकी होती तर ७७ टक्के वसुली ही आकारणीपैकी होती. मागील वर्षी थकबाकीपैकी झालेल्या पाणीपट्टीच्या वसुलीचे प्रमाण सन २००३-०४ च्या तुलनेत जास्त होते. तर सन २००३-०४ या वर्षी बिगर सिंचनाकरिता आकारणी केलेल्या पाणीपट्टीतून जास्त वसुली झालेली आहे. मार्च २००४ अखेर बिगर सिंचन पाणीपट्टीची थकबाकी रु.३५७ कोटी इतकी होती. या थकबाकीचा विचार केल्यास पाणीपट्टीच्या वसुलीबाबत अधिक जोमाने प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

२.२४ पाटबंधारे प्रकल्पावरील परिरक्षण व दुरुस्तीचा खर्च (आस्थापना खर्चासह) आणि पाणीपट्टी वसुली याची तुलना

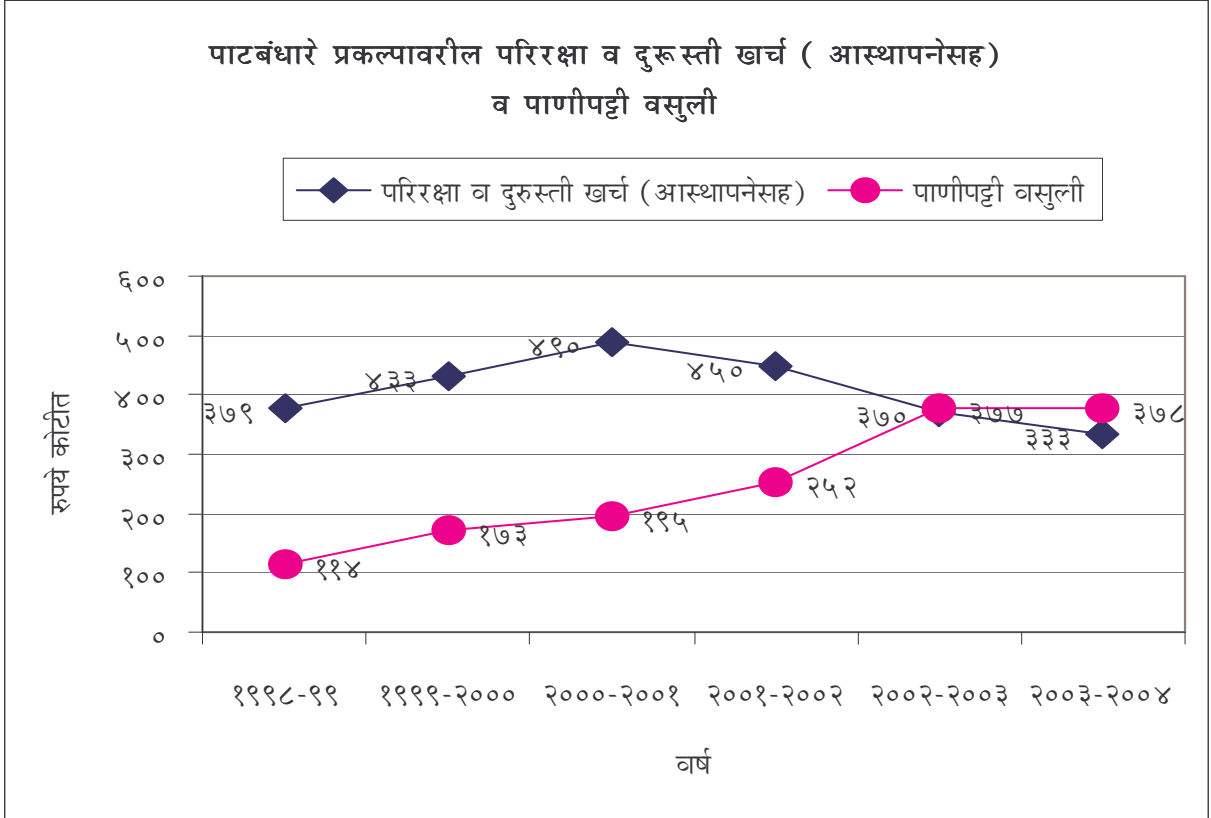
२.२४.१ पाटबंधारे प्रकल्पावरील परिरक्षण व दुरुस्तीचा खर्च (आस्थापनेसह) आणि सिंचन व बिगर सिंचन अशी एकूण पाणीपट्टी आकारणी व वसुली याबाबत सन १९९८-९९ ते २००३-०४ या वर्षासाठीची आकडेवारी परिशिष्टामधील तक्ता क्र.२४ मध्ये दिली आहे.

२.२४.२ सन १९९८-९९ या वर्षी पाटबंधारे प्रकल्पावरील परिरक्षण व दुरुस्तीचा खर्च रु.३७९ कोटी इतका होता. या तुलनेत पाटबंधारे प्रकल्पावरील पाणीपट्टीची वसुली मात्र रु.११४ कोटी (३० टक्के) इतकी होती. सन २००१-०२ पर्यंत पाटबंधारे प्रकल्पाच्या परिरक्षण व दुरुस्तीवरील खर्चाच्या तुलनेत पाणीपट्टीची वसुली ३० ते ५६ टक्के या दरम्यान होती.

२.२४.३ सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीच्या १९९८ मध्ये निश्चित करण्यात आलेल्या दरानुसार मिळणारा वार्षिक महसूल व पाटबंधारे प्रकल्पावर होणारा परिरक्षण व दुरुस्तीचा खर्च या दोन्हीमध्ये बरीच तफावत होती. पाटबंधारे प्रकल्पाच्या देखभाल व दुरुस्तीसाठी आवश्यक असलेला निधी किमान पाटबंधारे प्रकल्पाच्या पाणीपट्टीतून मिळावा अशा स्वरूपाच्या वित्त आयोग, सिंचन आयोग आणि राष्ट्रीय जल धोरण यांच्या शिफारशी विचारात घेऊन सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीचे दर सप्टेंबर २००१ मध्ये वाढविण्यात आले. तसेच पाणीपट्टी वसुली अधिक परिणामकारक करण्याबाबत आणि पाणीपट्टी वसुलीबाबत क्षेत्रिय स्तरावर तसेच शासन स्तरावर विशेष प्रयत्न करण्यात आले.

२.२४.४ सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीच्या दरात केलेली वाढ व पाणीपट्टीच्या वसुलीबाबत शासन स्तरावर केलेले विशेष प्रयत्न यामुळे सन २००२-०३ या वर्षी पाणीपट्टीची वसुली रु.३७७ कोटी इतकी झाली व यामधून सन २००२-०३ या वर्षी पाटबंधारे प्रकल्पाच्या परिरक्षण व दुरुस्तीवर (आस्थापनेवरील खर्चासह) झालेला रु.३७० कोटी इतका खर्च भागविण्यात आला. सन २००३-०४ या

वर्षादेखिल पाटबंधारे प्रकल्पावरील परिरक्षण व दुरुस्तीवरील रु.३३३ कोटी इतका खर्च त्या वर्षी पाणीपट्टीद्वारे वसूल झालेल्या रु.३७८ कोटी इतक्या महसुलातून सहजपणे भागविता येणे शक्य झाले. यावरून किमान मागील दोन वर्षांपासून पाटबंधारे प्रकल्पावरील परिरक्षण व दुरुस्तीवरील खर्चाची प्रतिपूर्ती सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टीद्वारे मिळणाऱ्या महसुलातून झालेली दिसून येते. ही बाब खालील आलेखावरून अधिक स्पष्टपणे दिसून येते.

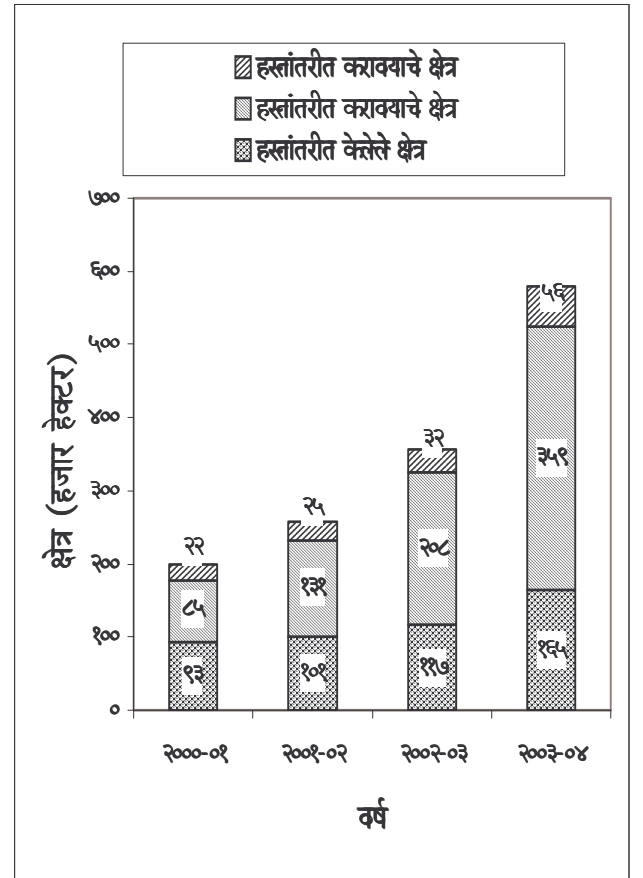
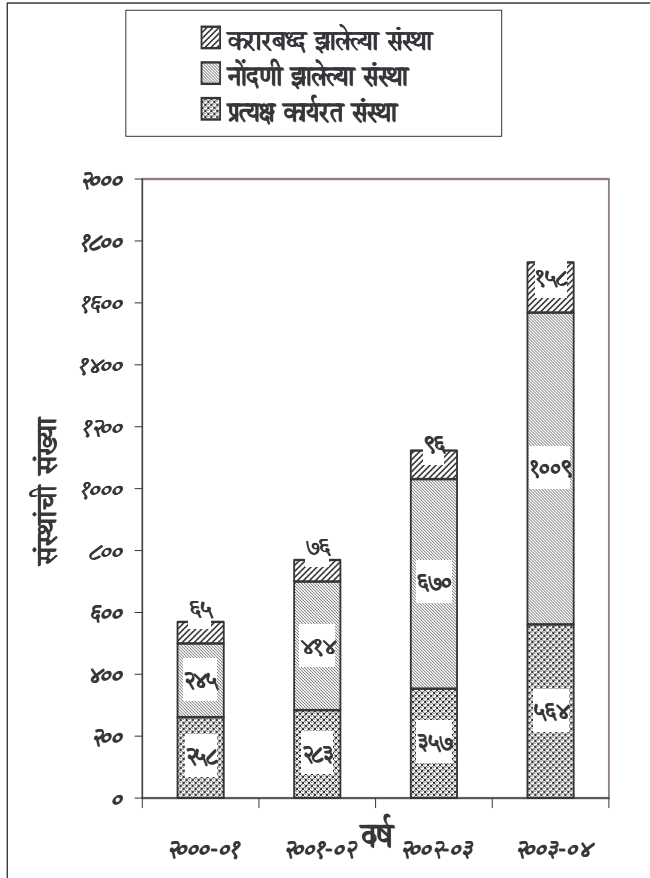

२.२५ पाटबंधारे प्रकल्पावरील शेतकऱ्यांच्या सहकारी पाणी वापर संस्था

२.२५.१ सिंचन व्यवस्थापनामध्ये शेतकऱ्यांचा सहभाग असल्यास वैयक्तिक उत्पादन व उत्पन्न वाढून पर्यायाने एकूण कृषि उत्पादनही वाढेल. तसेच पाण्याचे समन्यायी वाटप होऊन लाभधारकांमध्ये समन्वयही राहील. यासाठी शासनाने २३ जुलै २००१ रोजी पाटबंधारे प्रकल्पांवर शेतकऱ्यांच्या पाणीवापर संस्था स्थापन करून सिंचनक्षेत्र सिंचन व्यवस्थापनासाठी सदर संस्थांकडे हस्तांतरीत करण्याबाबतचा निर्णय घेतला. शासनाच्या सदर निर्णयाच्या अनुषंगाने राज्यातील पाणीवापर संस्थांची संख्या जाणून घेणे आवश्यक ठरते.

२.२५.२ सन २०००-२००१ मध्ये २५८ सहकारी पाणीवापर संस्था कार्यरत होत्या व त्यांना हस्तांतरीत केलेले क्षेत्र जवळपास ९३ हजार हेक्टर होते. सन २००३-२००४ अखेरपर्यंत कार्यरत असलेल्या संस्थांची संख्या ३०६ ने वाढून ती वर्षअखेर एकूण ५६४ इतकी झाली. यापैकी मोठया प्रकल्पावर ४८६, मध्यम प्रकल्पावर २४ आणि लघु प्रकल्पावर ५४ संस्था होत्या. या संस्थाकडे जवळपास १.६५ लक्ष हेक्टर क्षेत्र हस्तांतरीत करण्यात आलेले आहे. (परिशिष्ट तक्ता क्र.२५)

महाराष्ट्र राज्यातील सहकारी पाणीवापर संस्था (२०००-०१ ते २००३-०४)

२.२५.३ वरील कार्यरत पाणीवापर संस्था व्यतिरिक्त सन २०००-२००१ मध्ये नोंदणी झालेल्या २४५ पाणीवापर संस्थेच्या संख्येत सन २००३-२००४ अखेरपर्यंत ७६४ संस्थांची वाढ होऊन वर्षअखेर नोंदणी झालेल्या एकूण संस्था १००९ झाल्या. या नोंदणी झालेल्या संस्थेस हस्तांतरीत करण्यात यावयाचे क्षेत्र ३.५९ लक्ष हेक्टर इतके अपेक्षित आहे. करारबद्ध झालेल्या संस्थांची संख्या सन २००३-२००४ अखेर १५८ इतकी आहे. नोंदणी झालेल्या व करारबद्ध झालेल्या अशा दोन्ही प्रकारच्या संस्थांद्वारे एकूण ४.१६ लक्ष हेक्टर क्षेत्र पाणीवापर संस्थेस हस्तांतरण होण्याच्या मार्गावर आहे. निर्माण झालेल्या सिंचन क्षेत्रापैकी उर्वरित क्षेत्रात पाणीवापर संस्था स्थापन करून त्यांना सिंचन व्यवस्थापन हस्तांतर करण्याचा मानस आहे.

२.२५.४ पाटबंधारे प्रकल्पाच्या लाभक्षेत्रात सहकारी पाणीवापर संस्था स्थापन करण्याच्या वरील परिच्छेदातील प्रगतीच्या अनुषंगाने या ठिकाणी विशेष रुपाने नमूद करण्यात येत आहे की, राज्यातील वाघाड प्रकल्पाच्या बहुतांश लाभक्षेत्रात सहकारी पाणीवापर संस्था स्थापन झाल्या असून त्यांना रब्बी हंगाम २००३-०४ पासून संपूर्ण वाघाड प्रकल्पाचे सिंचन व्यवस्थापन हस्तांतरण करण्यात आले आहे.

२.२५.५ राज्यातील काटेपूर्णा व वाघाड पाटबंधारे प्रकल्पाचे लाभक्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर पाणीवापर संस्था स्थापन करून त्यांना उपवितरिकांचे सिंचन व्यवस्थापन हस्तांतरीत करण्यात आले. या प्रकल्पांच्या सिंचन व्यवस्थापनात लाभधारक शेतकाऱ्यांचा सहभाग वाढल्यामुळे लाभक्षेत्रातील कृषि उत्पादनात भरीव वाढ झाली. या पार्श्वभूमीवर भारत सरकारच्या वाणिज्य व उद्योग मंत्रालयांतर्गत राष्ट्रीय उत्पादकता परिषद, नवी दिल्लीतर्फे राष्ट्रीय स्तरावर काटेपूर्णा व वाघाड पाटबंधारे प्रकल्पास अनुक्रमे वर्ष २०००-२००१ आणि २००१-२००२ साठी राष्ट्रीय उत्पादकता पुरस्कार देण्यात आला आहे.

२.२६ सिंचितक्षेत्राच्या वाढीमधील काही अडचणी व उपाययोजना :

२.२६.१ राज्यात जून २००३ अखेरपर्यंत ३८.६३ लाख हेक्टर इतकी सिंचनक्षमता निर्माण झाली होती. या सिंचनक्षमतेपैकी लाभक्षेत्रातील विहिरीवरील व प्रकल्पावरील असे एकूण मिळून १६.७६ लाख हेक्टर इतके सिंचन झालेले आहे. याचा अर्थ निर्माण केलेल्या सिंचनक्षमतेच्या तुलनेत केवळ ४३ टक्के इतकेच प्रत्यक्ष सिंचनक्षेत्र आहे. निर्माण केलेली सिंचनक्षमता व प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र याबाबत मागील ७ वर्षांची आकडेवारी पाहिल्यास सिंचित क्षेत्राचे प्रमाण ४३ ते ५३ टक्केच्या दरम्यान आहे. निर्मित सिंचनक्षमतेच्या तुलनेत सिंचित क्षेत्र कमी असण्याची सर्वसाधारणपणे खालील कारणे देता येऊ शकतील.

१. प्रकल्पांमध्ये पाण्याचा कमी साठा असणे
२. उपलब्ध पाण्यापैकी पिण्यासाठी पाण्याचे आरक्षण मोठ्या प्रमाणात झाल्यामुळे ते सिंचनास उपलब्ध होऊ न शकणे.
३. पीकपध्दतीमध्ये बदल
४. विरळ व विखुरलेल्या सिंचनामुळे पाणीवापराची कार्यक्षमता कमी राहणे
५. खरीप हंगामात सिंचनाकरिता पाण्याचा वापर कमी होणे
६. लाभार्थींचा सहभाग कमी असणे
७. प्रकल्पात गाळ जमा होण्यामुळे प्रकल्पाची पाणी साठविण्याची क्षमता कमी होणे
८. सिंचित क्षेत्राचे मोजमाप अचूक नसणे
९. लाभक्षेत्राच्या बाहेरील सिंचनक्षेत्राचे मोजमाप न होणे
१०. प्रकल्प, कालवे, शेतकाऱ्या यांच्या दुरुस्ती व देखभालीकरिता अपुरा अर्थपुरवठा.

२.२७ सिंचित क्षेत्र वाढविण्यासाठी शासनाने घेतलेले काही धोरणात्मक निर्णय व उपाय योजना

२.२७.१ निर्माण झालेले सिंचित क्षेत्र व प्रत्यक्ष वापर यामध्ये बऱ्याच मोठ्या प्रमाणात तफावत आहे. पाण्याचा होणारा अनधिकृत वापर हे त्यातील एक कारण आहे. पाटबंधारे प्रकल्पांवरील अनधिकृत पाणीवापर कमी करण्यासाठी व सिंचनाचा महसूल वाढविण्यासाठी खालीलप्रमाणे उपाययोजना केल्या आहेत. प्रकल्पनिहाय (मोठे, मध्यम व लघु) पाण्याचा हिशोब ठोक ताळेबंद ठेऊन प्रकल्प बांधतांना जी गृहिते धरून प्रकल्पाचे नियोजन केले, त्याच आधारे सिंचनाकरिता पाण्याचा वापर होतो किंवा कसे याची तपासणी करून कार्यवाही करणे व त्याचा आढावा घेणे इ. तसेच पाणीपट्टी वसुलीबाबत वेगवेगळ्या पातळीवर प्रयत्न करणे गरजेचे असल्याने जबाबदारी निश्चित करणे.

२.२७.२ वरील बाबीचे धोरणात्मक निर्णय वजा आदेश खालीलप्रमाणे निर्गमित केले आहेत.

२.२८ महाराष्ट्र शेतकऱ्यांचा सिंचन व्यवस्थापन पध्दती अधिनियम, २००३

२.२८.१ निर्मित सिंचनक्षमता व प्रत्यक्ष वापर यातील तफावत दूर करणे, पाण्याचा समन्यायी व काटकसरीने वापर करणे, शेतकऱ्यांमध्ये प्रकल्प व पाणी याबद्दल आपलेपणाची जाणीव निर्माण करणे, कालव्याची देखभाल दुरुस्ती व व्यवस्थापन शेतकऱ्यांच्या पाणीवापर संस्थांकडे सोपविणे, पाणीवापराच्या गुणवत्तेत वाढ करणे, निधीचा सुयोग्य वापर करणे, शासनावरील अवलंबन कमी करून आस्थापनेत व शासनाच्या खर्चात कपात करणे इत्यादी बाबी विचारात घेऊन व सिंचन व्यवस्थापनात लाभधारकांचा सहभाग अत्यावश्यक करण्याबाबत राष्ट्रीय जल धोरण, २००२ व महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोग यांच्या शिफारशीस अनुसरून पाटबंधारे प्रकल्पावरील सिंचन व्यवस्थापनात शेतकऱ्यांचा सहभाग अनिवार्य करण्याच्या दृष्टीने "महाराष्ट्र शेतकऱ्यांचा सिंचन व्यवस्थापन पध्दती अधिनियम २००३" तयार करण्यात आला असून त्यास मंत्रीमंडळाने मान्यता दिली आहे. सदर अधिनियमाचे विधेयक तयार करून विधीमंडळास डिसेंबर २००३ मध्ये सादर करण्यात आले आहे. या अधिनियमावर विधीमंडळात चर्चा होऊन तो पारित होण्यासाठी कांही कालावधी लागू शकतो. त्यामुळे महाराष्ट्र सिंचन पध्दतीचे शेतकऱ्यांकडून व्यवस्थापन अध्यादेश २००४ निर्गमित करण्यात आला आहे. या अध्यादेशात खालील ठळक तरतुदी आहेत.

- १) लघु वितरिका स्तरावर सहकारी पाणीवापर संस्था स्थापन करणे, तसेच टप्प्याटप्प्याने वितरिका व कालवा स्तरावर सहकारी पाणीवापर संस्था स्थापन करणे,
- २) सहकारी पाणीवापर संस्थांची नोंदणी पाटबंधारे विभागाकडे करणे व विभागाने नियंत्रक व मार्गदर्शक अशी भूमिका बजावणे,
- ३) पाणी मोजून समन्यायाने घनमापन पध्दतीने पाणीपुरवठा करणे व शेतकऱ्यांना पिकाचे स्वातंत्र्य देणे,
- ४) पाण्याचा पुनर्वापर आणि भुपृष्ठावरील पाणी व विहिरीचे पाणी यांच्या संयुक्त वापरास परवानगी देणे,

- ५) संस्थांना पाण्याचा कोटा ठरविणे, टंचाईच्या काळातील पाणीवाटपाचे निकष, बिगर सिंचन व सिंचन गरजांची व्यवस्थित सांगड घालणे,
- ६) संस्थेच्या व्यवस्थापन समितीच्या सदस्यांची ६ वर्षे मुदतीकरिता निवड करणे, अध्यक्ष, उपाध्यक्ष ही पदे चक्रीय पध्दतीने कालव्याच्या मुखाकडील, मध्यातील व अंत्य भागातील लाभधारकांना व महिलांना आळीपाळीने उपलब्ध करून देणे इत्यादि.

२.२९ महाराष्ट्र राज्याची जलनिती

२.२९.१ राज्यामध्ये मागील ५० वर्षांत जवळजवळ २७०० लहान व मोठी धरणे बांधण्यात आली. याद्वारे राज्यात स्वातंत्र्यानंतर २.७४ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमतेवरून आतापावेतो एकूण ३८.६३ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता निर्माण झाली आहे. राज्यातील सर्व महानगरे, शहरांना तसेच ग्रामीण भागाला पिण्यासाठी व उद्योगासाठी पाणी उपलब्ध करून दिले जाते. परंतु प्रक्रिया न केलेल्या औद्योगिक व शहरी सांडपाण्यामुळे कांही ठिकाणी जलस्रोत दुषित झाले आहेत. शहरी व औद्योगिक वापर व सिंचन यामध्ये वाढती स्पर्धा निर्माण झाली आहे. भूजलाचा मोठ्या प्रमाणावर उपसा झाल्यामुळे भूजल पातळी खाली गेली आहे. कांही ठिकाणी कांही प्रमाणात पर्यावरणावरसुध्दा विपरित परिणाम झाला आहे. या पार्श्वभूमीवर राज्याची स्वतंत्र जलनिती असणे आवश्यक झाले आहे.

२.२९.२ केंद्र शासनाने सन २००२ मध्ये सुधारित जलनिती जाहीर केली असून राज्यांनीही स्वतंत्र जलनिती निश्चित करण्याबाबत मार्गदर्शक तत्वे प्रसृत केलेली आहेत. त्यानुसार व राज्याच्या दुसऱ्या सिंचन आयोगाने राज्याच्या भौगोलिक परिस्थितीनुसार अनुकूल अशी स्वतंत्र जलनितीची आवश्यकता प्रतिपादीत केल्यानुसार राज्यासाठी स्वतंत्र जलनिती तयार करण्यात आली असून ती दि.३० जुलै २००३ च्या शासन निर्णयान्वये प्रसृत करण्यात आली आहे. राज्याच्या जलनितीची ठळक उद्दिष्टे खालीलप्रमाणे आहेत :-

२.३० जलनितीची उद्दिष्टे :

२.३०.१ भूपृष्ठीय व भूजलासाठी एकात्मिक, बहुउद्देशीय खोरे-उपखोरे निहाय जलसंपत्तीचे नियोजन, विकास आणि व्यवस्थापन करणे.

२.३०.२ व्यावहारिकदृष्ट्या लहान-लहान पाणलोट क्षेत्र तसेच जलसंपत्ती क्षेत्रातील जलसंपत्तीचे व्यवस्थापन विकेंद्रीकरण करून स्थानिक पातळीवर सोपविणे.

२.३०.३ राज्याची ५ नदीखोरेनिहाय विभागणी करून प्रत्येक नदीखोरेनिहाय संस्था निर्माण करणे. जलसंपत्ती विकास महामंडळ प्रत्येक खोऱ्यामध्ये स्थापन करणे.

- १) या नदीखोरे संस्थांची जबाबदारी व अधिकार निश्चित करणे.
- २) जलसंपत्ती व पाणलोट क्षेत्रांचे एकात्मिक नियोजन, विकास आणि व्यवस्थापन करणे.

- ३) दुष्काळ, टंचाई काळातील पाणी व्यवस्थापनाचे मापदंड ठरविणे.
- ४) पाण्याचा साठा व वितरण व्यवस्था या मुलभूत सोयी निर्माण करणे.
- ५) नद्यांच्या एकात्मिक विकास योजना तयार करतांना सर्व प्रकारच्या पाणी उपभोक्त्याचे प्रतिनिधी व इतर संबंधितांचा सहभाग घेणे.
- ६) या योजनांमध्ये विकास, दीर्घ कालावधी परिचालन, संनियंत्रण, लहान पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन, कार्यक्षमतेत सुधारणा, जलसंधारण, पाणीनाश कमी करणे, पाण्याचे गुणात्मक व्यवस्थापन इ. चा अंतर्भाव करणे.

२.३१ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण

२.३१.१ महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरणाच्या प्रारुपास मंत्रीमंडळाने नुकतीच मान्यता दिली आहे. त्याचे विधेयक तयार करून विधीमंडळास मान्यतेसाठी डिसेंबर २००३ मध्ये सादर करण्यात आले आहे.

२.३२ जलसेवा सुधार प्रकल्प

२.३२.१ राज्यातील जुन्या पाटबंधारे प्रकल्पावरील वितरण व्यवस्थेचे पुनर्स्थापन करून शेतकऱ्यांच्या पाणीवापर संस्थेस हस्तांतर करावयाचे आहे. वितरण व्यवस्थेची पुनर्स्थापना करण्याकरिता मोठ्या प्रमाणावर निधीची गरज आहे. राज्याने जलसंपत्ती क्षेत्रात केलेल्या विविध सुधारणा उदा. महाराष्ट्र शेतकऱ्यांचा सिंचन व्यवस्थापन पध्दती अधिनियम २००३, महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण इ. बाबींची जागतिक बँकेने नोंद घेतली असून जुन्या प्रकल्पांचे पुनर्स्थापन करण्यासाठी जागतिक बँकेच्या सहाय्याने महाराष्ट्र जलक्षेत्र सुधार प्रकल्प अहवाल तयार करण्यात येत आहे. जागतिक बँकेच्या प्रकल्प तयारी पथकाने सप्टेंबर २००३ व जून २००४ मध्ये राज्यास भेट दिली आहे. प्रकल्पाबाबतची थोडक्यात रुपरेषा प्रकरण-३ मध्ये दिली आहे.

२.३३ पाटबंधारे विभागाचे जललेखा परिक्षण (Water Audit)

२.३३.१ पाणी हे राष्ट्रीय संपत्ती असल्यामुळे त्याचा पुरेपूर व योग्य वापर होणे आवश्यक आहे. खरीपाचे पीक काही जिल्हे वगळता, सर्वसाधारणपणे नैसर्गिक पाण्यावर येते. सिंचनाच्या रब्बी व त्यापुढील हंगामासाठीचे नियोजन, उपलब्ध जलसाठ्यातून बिगर सिंचनासाठीचे आरक्षण व बाष्पीभवनाची घट वजा करून उर्वरित पाण्यासाठी केले जाते. उपलब्ध पाण्यातून सिंचनाचा वापर वाढविण्याच्या दृष्टीकोनातून जास्तीत जास्त क्षेत्राला सिंचनाची सुविधा उपलब्ध करून कृषी उत्पन्नात भरीव वाढ करणे हे सिंचनाचे उद्दीष्ट आहे.

२.३३.२ स्वातंत्रपूर्व काळात राज्यातील निरा, प्रवरा व गोदावरी या बारमाही कालव्यांवर पाणीवापराचा हिशोब ठेवण्याची पध्दत अस्तित्वात होती. स्वातंत्र्योत्तर काळात पाटबंधारे प्रकल्पांवर मोठ्या प्रमाणावर गुंतवणूक होऊन एकूण ३८.६३ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षमता निर्माण करण्यात आली.

सिंचनक्षेत्राची वाढलेली व्याप्ती, पाण्याचा काटकसरीने वापर होण्याची आवश्यकता या बाबी विचारात घेऊन प्रत्येक मोठ्या, मध्यम व लघु पाटबंधारे प्रकल्पाचा प्रकल्पनिहाय जललेखा ठेवणे आवश्यक झाले आहे.

२.३३.३ राज्यात विविध प्रदेशातील पाटबंधारे प्रकल्पांवर पाणीवापराचा हिशोब ठेवण्याची पध्दत वेगवेगळी अवलंबिली जात होती. या पध्दतीत सुसूत्रता आणण्याच्या दृष्टीने शासनाने पाटबंधारे विभाग परिपत्रक क्र.सीडीए १००२/(२२६/२००२)/लाक्षेवि(कामे), दि.२६ जून २००३ अन्वये पाटबंधारे प्रकल्पाच्या जललेखा परिक्षणासाठी कार्यप्रणाली ठरवून दिलेली आहे. या कार्यप्रणालीची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करण्यासाठी मुख्य अभियंता, महाराष्ट्र जल व सिंचन आयोग, औरंगाबाद कार्यालय यांचे अंतर्गत ३ जललेखा पथके शासन निर्णय क्र.संकीर्ण १००३/(७३/२००३)/लाक्षेवि(आस्था.), दि.२८.७.२००४ अन्वये निर्माण करण्यात आली आहेत. यातील प्रत्येक पथकाकडे दोन विभागातील जललेखा परिक्षणाची जबाबदारी सोपविण्यात आली आहे. पथक-१ कडे अमरावती व नागपूर विभाग, पथक-२ कडे औरंगाबाद व नाशिक विभाग आणि पथक-३ कडे पुणे व कोकण विभागाची जबाबदारी आहे. या पथकानी प्रत्येक धरणाचा जललेखा सिंचन विभागाने विहित प्रपत्रात तयार केला आहे किंवा कसे याची तपासणी करून त्याचा वार्षिक अहवाल थेट शासनास सादर करावयाचा आहे.

२.३३.४ शासनाने आदेशित केलेल्या वरील जललेखा परिक्षणाच्या कार्यप्रणालीमध्ये खालील ठळक बाबींचा समावेश आहे.

१. प्रत्येक मोठ्या, मध्यम व लघु प्रकल्पाकरिता जललेखा विहित प्रपत्रामध्ये ठेवणे अनिवार्य करण्यात आले.
२. प्रत्येक पाणीपाळीतील पाणीवापराचा हिशोब ठेवण्यासाठी सुधारित प्रपत्र विहित केलेले आहे.
३. राज्यात तीन जललेखा परिक्षण पथक स्थापन करण्यात येत असून प्रत्येक पथकाकडे २ प्रदेशातील सर्व प्रकल्पाच्या जललेखा परिक्षणाची जबाबदारी सोपविण्यात येत आहे.
४. प्रत्येक प्रकल्पाच्या जललेख्यासंबंधीच्या माहितीचे स्तरनिहाय संकलन व पुढील वरिष्ठ स्तरावर पाठविण्याबाबत कालावधी कार्यप्रणालीत विहित केलेला आहे.
५. सर्व विभागातील पाटबंधारे प्रकल्पाच्या जललेखा परिक्षणाचे संपूर्ण काम व समन्वयन "जलविकास केंद्र, औरंगाबाद (नियोजित) " यांचेमार्फत करण्यात येईल.
६. सिंचन कार्यक्षमता ठरविण्यासाठी सिंचनक्षेत्र हेक्टर/प्रति द.ल.घ.मी. हा निकष वापरण्यात येणार आहे.

२.३४ पाटबंधारे प्रकल्पांचा स्थिर चिन्हांकन अहवाल (BENCH MARKING REPORT)

२.३४.१ पाटबंधारे प्रकल्पाच्या सिंचन व्यवस्थापनाच्या कार्यक्षमतेत वाढ व सुधारणा करण्याचे स्थिर चिन्हांकन (BENCH MARKING) हे प्रभावी साधन आहे. सिंचन प्रकल्पांच्या कृतीक्षमतेमध्ये सुधारणा

घडवून आणण्याकरिता याद्वारे आंतरदृष्टी (INSIGHT) प्राप्त होते. महाराष्ट्र शासनाने स्थिर चिन्हांकन पध्दतीला बळकटी आणण्याच्या दृष्टीने बहुव्यापी सर्वांगीण उपाययोजना करण्याचा निर्णय घेतला आहे. या दृष्टीने अंमलबजावणी करण्यासाठी अधीक्षक अभियंतांच्या पातळीवर कार्यवाही सुरु करण्यात आली आहे. सन २००१-०२ वर्षाचा स्थिर चिन्हांकन अहवाल २००३ मध्ये प्रकाशित करण्यात आला. यामध्ये ८४ मोठ्या, मध्यम व लघु पाटबंधारे प्रकल्पांचा समावेश होता. यासाठी १० निर्देशक निवडण्यात आले होते. सन २००२-०३ चा अहवाल मार्च २००४ मध्ये प्रकाशित करण्यात आला. यामध्ये ४९ मोठे, १४२ मध्यम आणि ६३ लघु (राज्यस्तर) प्रकल्पाबाबत स्थिर चिन्हांकन करण्यात आलेले असून ही कार्यवाही निरंतर सुरु राहणार आहे.

२.३५ पाटबंधारे प्रकल्पाची कामे बांधा, वापरा व हस्तांतरीत करा या तत्वावर करण्यासाठी

२.३५.१ पाटबंधारे प्रकल्पाची कामे वेगाने पूर्ण होऊन त्या अंतर्गतचा पाणीवापर मोठ्या प्रमाणात व्हावा तसेच सिंचनाचा फायदा जास्तीत जास्त क्षेत्राला मिळावा या दृष्टीकोनातून शासनाद्वारे प्रयत्न केले जात आहेत. सद्यःस्थितीत निधी उपलब्धते अभावी मोठ्या प्रमाणावर पाटबंधारे प्रकल्पांची कामे अपूर्ण अवस्थेत आहेत. या परिस्थितीत खाजगी उद्योजक/कंत्राटदार यांचेकडून बांधा, वापरा व हस्तांतरीत करा या तत्वावर ही कामे केल्यास प्रकल्पांच्या कामांना गती मिळून त्याचा फायदा होऊ शकेल हे लक्षात घेऊन शासनाने पाटबंधारे विभागाच्या नियंत्रणाखाली तसेच विभागांतर्गतच्या विविध महामंडळांतर्गतचे अपूर्ण पाटबंधारे प्रकल्प बांधा, वापरा व हस्तांतरीत करा या तत्वानुसार खाजगी उद्योजक/विकासक यांच्याकडून करून घेण्यास विहित अटींच्या अधीन राहून मान्यता देण्याचा निर्णय पाटबंधारे विभाग, शासन निर्णय क्र.बीओटी ७०२/(४२५/०२)/मोप्र(१), दि.१५.७.२००३ अन्वये प्रसृत केला आहे.

२.३६ प्रक्षेत्र बांधकाम नियमावली (Manual of On-Farm Development Works)

२.३६.१ पाटबंधारे प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रात प्रक्षेत्र बांधकामांचे (शेतचारी व शेतचर आणि त्यावरील बांधकामे) नियोजन व संकल्पन करण्यासाठी प्रक्षेत्र बांधकाम नियमावली (Manual of On-Farm Development Works) १९८२ मध्ये प्रकाशित करण्यात आली. तेव्हापासून सुमारे २० वर्षे जल संपत्ती विकास क्षेत्रात व तंत्रज्ञानात झालेल्या सुधारणा व कार्यान्वयनामधील अनुभव विचारात घेऊन प्रक्षेत्र बांधकाम नियमावली सुधारित करण्याची निकड निर्माण झाली. सदर नियमावली सुधारित करण्यासाठी समिती गठीत करण्यात आली आणि समितीने सादर केलेल्या अहवालाच्या अनुषंगाने सुधारित प्रक्षेत्र बांधकाम नियमावली तयार करण्यात आली. या सुधारित नियमावलीमध्ये प्रक्षेत्र बांधकामाचे नियोजन, संकल्पन, बांधकाम व परिक्षणाबाबतच्या महत्वाच्या बाबी यासह प्रक्षेत्र बांधकामाच्या सर्वसाधारण कार्यविधीचा समावेश करण्यात आला आहे. ही नियमावली प्रक्षेत्र बांधकामाचे गुणनियंत्रण करण्यासाठी सहाय्यभूत ठरेल. तसेच प्रक्षेत्र बांधकामामध्ये लाभधारक शेतकऱ्यांचा सहभाग असल्याने सदर बांधकामांची परिरक्षण व दुरुस्ती अधिक परिणामकारक होईल.

२.३७ प्रकल्पाचे कालवे व वितरिका यांच्या देखभाल दुरुस्तीची कामे यांत्रिकी संघटना/श्रमदानाने करण्याबाबत.(२००३-२००४)

२.३७.१ कालवे, वितरिका इ. सिंचन प्रणालीची वार्षिक नियमित देखभाल-दुरुस्ती, गाळ काढणे, गवत व झाडे-झुडपे काढणे व मातीकाम हया स्वरूपाची कामे यापुढे (१) यांत्रिकी संघटनेकडून यंत्र सामुग्रीचा वापर करून (२) रोजगार हमी योजनेमार्फत (३) रुपांतरीत नियमित अस्थायी आस्थापनेवरील मजूर व कार्यव्ययी आस्थापनेवरील मजूर वापरून (४) स्थानिक लाभार्थी व ग्रामस्थ यांच्या श्रमदानाने (५) प्रकल्प क्षेत्रातील साखर कारखान्याच्या सहकार्याने त्यांची यंत्रसामुग्री घेऊन (६) संपूर्ण ग्रामीण रोजगार योजना राबवून करण्याबाबत शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण २००३/(२८९/२००३) सिंचन व्यवस्था (कामे), दि. १६.१०.२००३ अन्वये शासनाने सूचना निर्गमित केल्या आहेत. या अभियानास **विश्वेश्वरैय्या कालवा स्वच्छता अभियान** या नावाने ओळखले जाते.

२.३७.२ सर्वसाधारणपणे प्रकल्पांच्या कालवे व वितरिका यांची देखभाल दुरुस्तीची कामे, जसे गाळ काढणे, झाडेझुडपे काढणे, मातीकाम करणे यासाठी दरवर्षी मोठ्या प्रमाणावर खर्च होत असतो. या खर्चात कांही प्रमाणात बचत व्हावी, तसेच प्रकल्प क्षेत्रातील शेतकऱ्यांमध्ये कालवा व वितरिकेच्या देखभाल दुरुस्तीची जाणीव निर्माण व्हावी यासाठी राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांच्या २ ऑक्टोबर २००२ च्या जयंतीदिनापासून राज्यात यांत्रिकी संघटनेकडील उपलब्ध यंत्रसामुग्री वापरून पूर्ण राज्यात जवळजवळ रु.१२.११ कोटी रकमेची कामे जून २००४ अखेरपर्यंत करण्यात आली.

२.३७.३ पाटबंधारे प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रातील सहकारी साखर कारखाने यांच्याकडील यंत्रसामुग्री वापरून त्यांच्या सहभागाने कांही प्रकल्पावर कालव्यांच्या दुरुस्तीची कामे करण्यात आली. तसेच स्थानिक ग्रामस्थ, लाभधारक, शाळा व महाविद्यालये यांचे विद्यार्थी यांच्या सहभागातून **श्रमदानाने** कालवे व वितरिकांच्या देखभाल व दुरुस्तीचे काम करणे ही संकल्पना राज्यात यशस्वीपणे राबविण्यात येत आहे. राज्यात सन २००३-०४ यावर्षी जवळपास रु.०.७१ कोटी रकमेचे दुरुस्ती व देखभालीचे काम श्रमदानाने करण्यात आले आहे.

२.३८ पाणीपट्टी वसुली

२.३८.१ पाणीपट्टीतून मिळणारे उत्पन्न हे राज्याच्या महसुली उत्पन्नात भर घालण्याचे एक महत्वाचे साधन आहे. त्यामुळे पाणीपट्टीची वसुली परिणामकारक व जास्तीत जास्त होणे गरजेचे आहे. आजपर्यंतचा अनुभव पाहता, पाणीपट्टीची थकबाकी वर्षनिहाय वाढत असल्याचे दिसून येते. यात विशेषतः बिगर सिंचनाच्या पाणीपट्टीच्या थकबाकीचा वाटा मोठा आहे. बिगर सिंचन पाणी पुरवठ्याचा करारनामा सुटसुटीत करून त्यात सुसूत्रता आणण्यासाठी शासन परिपत्रक क्र.बिपापु १००१/७१३/२००१/सिंच्य(धो), दि.७.४.२००३ व दि.११.६.२००३ नुसार अनुक्रमे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ/महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण/स्थानिक स्वराज्य संस्था व खाजगी संस्था, कारखाने व उद्योग यांच्यासाठी सुधारित करारनाम्याचे मसुदे प्रसृत करण्यात आले आहेत. त्याचप्रमाणे पाणीपट्टीच्या दंडणीय थकबाकीमध्ये सवलत व पोकळ आकारणी माफ करण्याचा निर्णय शासनाने शासन निर्णय क्र.संकीर्ण १००३/(३३०/२००३)/सिंचन व्यवस्था(धोरण), दि.२६.२.२००४ अन्वये घेतला आहे.

२.३८.२ भिजलेल्या क्षेत्राची मोजणी करून त्यानुसार पाणीपट्टीची आकारणी करण्यात येते. ऊस पिकाचे प्रत्यक्ष भिजलेले क्षेत्र व मोजणी केलेले क्षेत्र यामध्ये तफावत आहे का याची पडताळणी आधुनिक दुरसंवेदन (Remote Sensing) तंत्राच्या सहाय्याने निवडक मोठ्या प्रकल्पांवर २००१-०२ पासून करण्यात येत आहे. त्यामुळे पाणीपट्टीच्या आकारणीत वाढ होणे अपेक्षित आहे.

२.३८.३ जे बागाईतदार सिंचनासाठी मंजूर क्षेत्रापेक्षा अनधिकृतपणे जादा क्षेत्रास पाणी घेऊन सिंचन करतील तसेच जे बागाईतदार/संस्था मंजुरी न घेता अनधिकृतपणे पाणीवापर करतील अशा लाभधारकांकडून प्रचलित पाणीपट्टीच्या दराच्या तीनपटपर्यंत दराने दंडनीय आकारणी करावी अशा तरतुदी आहेत. अशा प्रकारची दंडनीय आकारणी केल्यास थकबाकीदार दुष्ट चक्रात अडकून जाऊन त्यास सिंचनासाठी पाणी उपलब्ध करून देण्यास पाटबंधारे विभागास अडचण येते. यामुळे पाटबंधारे प्रकल्पातील पाण्याचा कार्यक्षमतेने व पुरेपूर वापर न होता आकारणीवर परिणाम होतो. अशी पाणीपट्टी वसुली करणे दुरापास्त होते. त्यातून व्यवहार्य मार्ग काढण्याच्या दृष्टीने पाटबंधारे विभाग, शासन निर्णय क्र.संकीर्ण १००२/(२०१/२००२)/सिंच्य(धोरण), दि.२३ डिसेंबर २००२ अन्वये, अ) अनधिकृत पाणी (सिंचन/बिगर सिंचन) वापरावरील दंडनीय आकारणी तीन पटी ऐवजी अर्जदार असल्यास मंजुरीपेक्षा जादा भिजविलेल्या क्षेत्रास सव्वा पटीने आकारणी करण्यात येणार आहे. ब) विना अर्ज/मंजूर नसतांना अनधिकृत पाणी (सिंचन/बिगर सिंचन) वापरल्यास त्याची आकारणी दिड पट दराने करण्यात येणार आहे. क) सर्व पाणीवापरावर (सिंचन/बिगर सिंचन) पाणीपट्टीशिवाय एकरी दराच्या पाणीपट्टीवर २० टक्के उपकर देय असेल.

२.३९ पाणथळ व क्षारपड जमीन

२.३९.१ सिंचन सुविधांच्या प्रसाराबरोबर जमिनी खराब होण्याचा प्रश्न निर्माण होत आहे. जमिनीची सिंचन अनुकूलता व उत्पादन क्षमता, तिच्या गुणधर्मांवर अवलंबून असते. काळ्या जमिनी, गाळाच्या जमिनी, जांभा खडकाच्या जमिनी, रेंताड जमिनी, चिकण मातीच्या जमिनी इ. विविध प्रकारच्या जमिनी राज्यात दिसून येतात. या प्रत्येक प्रकारच्या जमिनीचा सिंचनाला प्रतिसाद वेगवेगळा असतो. जमिनीच्या सच्छिद्रतेवर आणि तिच्यातील रासायनिक घटकांवर तिची मूलभूत जलसंधारण क्षमता व पीक उत्पादन क्षमता अवलंबून असते. पिकाची पाण्याची गरज ही ठराविक अंतराने नियमित मात्रेत पाणी देऊन पुरवावयाची असते. पण त्याकडे दुर्लक्ष होऊन अनावश्यक पाणी जमिनीला दिले गेले किंवा निचऱ्याची पुरेशी सोय उपलब्ध झाली नाही तर सिंचनाखालील जमीन पाणथळ, क्षारपड किंवा चोपण होतात. या जमिनीवर योग्य ती उपाययोजना वेळीच झाली तर या जमिनीला पुन्हा सुस्थितीत आणता येते.

२.३९.२ लाभक्षेत्रातील जमिनी प्रामुख्याने खालील कारणांमुळे क्षारयुक्त होतात :-

१. कालवा/वितरिका यामधून होणारी पाण्याची गळती
२. पिकासाठी पाण्याचा अधिक वापर
३. नैसर्गिक नाल्याची अनियमित देखभाल
४. भूस्तराच्या वैशिष्टपूर्ण रचनेमुळे उदा. पाझर स्तर हा अपारगम्य स्तरामुळे अडला गेल्यास भूस्तरातून पाझर होणारे पाणी अडून ते पृष्ठभागावर येते.
५. जमीन खोलगट भागात वसली असल्यास

२.३९.३ राज्यातील खाली दर्शविलेल्या मोठ्या प्रकल्पातील कालव्याच्या लाभक्षेत्रात पाणथळ व क्षारपड जमिनीच्या मोजदादीकरिता निरीक्षणे घेण्यात आली. १९९७-९८ ते २००२-०३ या कालावधीत निव्वळ खराबा क्षेत्राची आकडेवारी खालील तक्त्यात दिली आहे.

२.३९.४ सन १९९७-९८ मध्ये ५० कालव्यांच्या ११.७८ लक्ष हेक्टर सिंचनक्षम क्षेत्रात ०.२६ लक्ष हेक्टर (२.१७ टक्के) खराबा क्षेत्र होते. सन २००२-०३ मध्ये ६० कालव्यांच्या १५.३२ लक्ष सिंचनक्षम क्षेत्रात ०.२६ लक्ष हेक्टर (१.७२ टक्के) खराबा क्षेत्र होते.

क्षेत्र ००० हे.

अ. क्र.	वर्ष	कालव्याची संख्या	सिंचनक्षम क्षेत्र	एकूण पाणथळ क्षेत्र	एकूण क्षारयुक्त क्षेत्र	अधिच्छादित क्षेत्र	निव्वळ खराबा क्षेत्र	खराबा क्षेत्राची सिंचनक्षम क्षेत्राशी टक्केवारी
१)	१९९७-९८	५०	११७७.७६२	१२.५६४	१३.६०५	०.५६७	२५.६०२	२.१७
२)	१९९८-९९	५१	११८७.८७९	१५.०९२	१२.७१२	०.८३१	२६.९७३	२.२७
३)	१९९९-००	५३	१३६६.३४१	१४.८०२	१२.७४४	०.९६८	२६.५७७	१.९५
४)	२०००-०१	५३	१३६६.३४१	१३.१०७	१२.४६८	०.९९०	२४.५८५	१.८०
५)	२००१-०२	५६	१४९३.७३२	१३.४५८	१४.९४३	०.५७१	२७.८३०	१.८६
६)	२००२-०३	६०	१५३२.१६३	११.८२७	१४.६९४	०.२१५	२६.३०६	१.७२

२.३९.५ खराबा क्षेत्रावर नियंत्रण ठेवण्याच्या दृष्टीने राज्यातील निरनिराळ्या एकूण ८० कालव्यांच्या लाभक्षेत्रातील सुमारे १,७२,०९२ विहिरींच्या भुजल पातळीची निरीक्षणे वर्षातून दोन वेळा घेण्यात येतात. विहिरींची भूजल पातळी जमिनीलगत असलेले क्षेत्र पूर्णतः पाणथळ समजण्यात येते. भूजल पातळी ही जमिनीपासून १.२ मी. पर्यंत असते त्यावेळेस जमीन अंशतः पाणथळ समजण्यात येते. जेव्हा भूजल पातळी ही जमिनीपासून १.२ ते ३.०० मी. इतके असते त्यास धोका सूचना पातळी समजण्यात येते. ३ मीटरपेक्षा जास्त खोल पातळी सुरक्षित समजली जाते. क्षारयुक्त जमीन पाणथळ झाल्यास जमिनीतील क्षार पृष्ठभागावर येतात व पाण्याचे बाष्पीभवन होऊन क्षार जमिनीवर राहतात व अशी जमीन क्षारयुक्त आढळते.

२.३९.६ खराबा क्षेत्र व भूजल पातळी याबाबत जी निरीक्षणे घेण्यात येतात, त्या आधारे अहवाल तयार करण्यात येतो. त्या अहवालानुसार प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रात भूजल पातळीचा कल कसा आहे, याबाबतची माहिती प्राप्त होते. ही माहिती संबंधित व्यवस्थापन विभागांना अवगत करून देण्यात येते व त्या अनुषंगाने उपाययोजना करण्यात येतात. पाटबंधारे प्रकल्पातील लाभक्षेत्रातील जमिनी पाणथळ व क्षारयुक्त होऊ नये म्हणून पाटबंधारे विभागामार्फत नवीन चर योजना राबविल्या जातात. तसेच पूर्ण झालेल्या चर योजनांची देखभाल व दुरुस्तीची कामे केली जातात.

२.४० जलविद्युत

२.४०.१ देशाच्या आर्थिक विकासासाठी पायाभूत सुविधांची उपलब्धता अत्यंत महत्वाची बाब असून वीज हा त्यातील महत्वाचा घटक आहे. आर्थिक वृद्धीचा दर व वीजेचा दरडोई वापर या बाबी परस्परांशी संबंधित आहेत. महाराष्ट्र हे देशातील मोठ्या प्रमाणावर औद्योगीकरण व शहरीकरण झालेले राज्य असल्याने राज्याची वीजेची मागणी फार मोठी आहे.

२.४०.२ महाराष्ट्र राज्यात जलविद्युत प्रकल्पांची उभारणी पाटबंधारे विभागामार्फत करण्यात येते. जलविद्युत प्रकल्प कार्यान्वित झाल्यानंतर त्याचे पुढील परिचलन व परिरक्षण महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळाकडे हस्तांतरित केले जाते.

२.४०.३ पाटबंधारे विभागामार्फत मोठ्या प्रमाणात वीज निर्मिती करण्याच्या दृष्टीने प्रथमतः कोयना या स्वतंत्र जलविद्युत प्रकल्पाचे प्रत्यक्ष काम १९५४ मध्ये सुरु करण्यात आले. या प्रकल्पाचे काम १९६६-६७ मध्ये पूर्ण करण्यात आले व त्याची स्थापित क्षमता ५४० मे.वॅ. होती. तेव्हापासून डिसेंबर २००३ पर्यंत राज्यात २८९९ मे.वॅ. स्थापित क्षमता असणारे एकूण ३९ जलविद्युत प्रकल्प पूर्ण झालेले आहेत. या जलविद्युत प्रकल्पांमध्ये मे. टाटा कंपनी यांच्या ५ जलविद्युत प्रकल्पांचा समावेश आहे.(परिशिष्ट तक्ता क्र.२८)

२.४०.४ राज्यास औष्णिक, तेलजन्य, जलजन्य, नैसर्गिक वायुजन्य, अणुशक्तीजन्य अशा एकूण ५ प्रकारच्या विविध स्रोताद्वारे वीज प्राप्त होते. या पाच स्रोतांची राज्यातील स्थपित क्षमता सन २००२-२००३ मध्ये १२९६३ मे.वॅ. इतकी होती. त्यापैकी २८९९ मे.वॅ. (२२ टक्के) इतकी स्थापित क्षमता राज्यातील जलविद्युत प्रकल्पांची आहे. ^३ सन २००२-०३ मध्ये राज्यातील वीजनिर्मिती एकूण ६४,७४० दशलक्ष किलोवॅट तास होती. त्यापैकी ५५३४ दशलक्ष किलोवॅट तास (जवळपास ८.६ टक्के) विद्युतनिर्मिती जलविद्युत प्रकल्पाद्वारे झालेली आहे.

२.४०.५ पाटबंधारे प्रकल्पाद्वारे पूर्ण झालेल्या वरील परिच्छेदातील एकूण ३९ प्रकल्पांशिवाय राज्यात बांधकाम चालू असलेले एकूण ७ प्रकल्प आहेत व त्यांची अंदाजे स्थापित क्षमता ६५८ मे.वॅ. इतकी आहे. हे प्रकल्प दहाव्या पंचवार्षिक योजनेत कार्यान्वित करण्याचे लक्ष्य ठेवलेले आहे.

२.४०.६ महाराष्ट्र शासनाने लहान जलविद्युत प्रकल्प प्राधान्याने हाती घेण्याचे धोरण आखलेले आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून राज्यातील लहान जलविद्युत प्रकल्पाचा बृहत् आराखडा तयार करण्यात आलेला आहे. या बृहत् आराखड्यात ५०३.१५० मे.वॅ. इतक्या स्थापित क्षमतेच्या १४५ योजनांची निवड केलेली आहे. या योजनांवर अधिक सर्वेक्षण करून योग्य योजना कार्यान्वित करण्यात येतील.

^३ संदर्भ : महाराष्ट्राची आर्थिक पहाणी २००३-०४.

प्रकरण-३

महाराष्ट्र जलक्षेत्र सुधार प्रकल्प (प्रस्तावित)

३.१ राज्यातील जनतेच्या मूलभूत गरजा भागविण्यासाठी व राज्याची आर्थिक वृद्धी वेगाने होण्यासाठी जल संपत्तीचे महत्व व योगदान अनन्यसाधारण आहे. महाराष्ट्रात उपलब्ध जलसंपत्तीचे मान सर्व भागात सर्व काळी विषम व दोलायमान असल्यामुळे तिचे यथायोग्य नियोजन व व्यवस्थापन कुशलतेने व परिणामकारकपणे होणे आवश्यक आहे.

३.२ महाराष्ट्रात मोठ्या प्रमाणात सिंचन प्रकल्प उभारण्यात आले असून त्या प्रकल्पावर जून २००३ अखेरपर्यंत ३८.६३ लाख हेक्टर सिंचनक्षमता निर्माण करण्यात आलेली आहे. तथापि प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र मात्र निर्मित सिंचनक्षमतेच्या सुमारे ५० टक्के इतकेच आहे. सिंचित क्षेत्रामध्ये वाढ व्हावी यासाठी अस्तित्वातील सिंचन सुविधांच्या कार्यक्षमतेत प्राधान्याने सुधारणा करण्यासाठी या क्षेत्रात धोरणात्मक, संस्थात्मक व भौतिक सुधारणा/नूतनीकरण हाती घेण्याचे महाराष्ट्र शासनाने ठरविले आहे.

३.३ पाणी वापर वैज्ञानिक पध्दतीने व पाणी नियोजन लोक सहभागातून झाल्यास कृषि उत्पादन व कृषि उत्पादकता यामध्ये झपाट्याने वाढ होईल ही बाब लक्षात घेऊन महाराष्ट्र शासनाने सर्व पाटबंधारे प्रकल्पावर पाणी वापर संस्था स्थापन करून त्यांना सिंचन व्यवस्थापन हस्तांतर करण्याचा धोरणात्मक निर्णय घेऊन कार्यवाही सुरु केलेली आहे. तसेच पाणी वापर संस्थानाच सिंचनासाठी घनमापन पध्दतीने एकत्रित पाणी पुरवठा करण्यात येणार आहे.

३.४ पाणी वापर संस्थांना सिंचन व्यवस्थापन हस्तांतर करण्यापूर्वी वितरण प्रणालीची पुनर्स्थापना व नूतनीकरण करण्याचे प्रस्तावित आहे. प्रकल्पाच्या देखभाल व दुरुस्तीच्या कामासाठी मोठ्या प्रमाणावर निधीची आवश्यकता असल्याने महाराष्ट्र शासनाने जागतिक बँकेच्या सहाय्याने महाराष्ट्र जलक्षेत्र सुधार प्रकल्प हाती घेण्याचे ठरविले आहे. याबाबतचा प्रस्ताव केंद्र शासनाच्या अर्थ खात्यामार्फत जागतिक बँकेस सादर केला आहे. जागतिक बँकेने या प्रकल्पाचा सविस्तर अहवाल तयार करण्यासाठी सल्लागार पथक नियुक्त केले आहे.

३.५ सिंचन व्यवस्थापनात कुशलता व परिणामकारकता आणण्याच्या दृष्टिने तसेच राज्यातील पूर्ण झालेल्या प्रकल्पांची देखभाल व दुरुस्ती याबाबतचा खर्च भागविता यावा यासाठी महाराष्ट्र जलक्षेत्र सुधार प्रकल्पाचा प्रस्ताव जागतिक बँकेकडे सादर केला आहे. महाराष्ट्र जलक्षेत्र सुधार प्रकल्पाच्या २००१ सालच्या प्रस्तावात २६ लाख हेक्टर सिंचन क्षमतेचे २२४३ पूर्ण झालेले पाटबंधारे प्रकल्प समाविष्ट आहेत. प्रकल्पावर होणारा अंदाजित खर्च मोठा असल्याने हा प्रकल्प दोन किंवा तीन टप्प्यात राबविण्याचे प्रस्तावित आहे. पहिल्या टप्प्यात सुमारे १८७६ कोटी रुपये आर्थिक मर्यादेत ६,७०,०००

हेक्टर लागवड योग्य क्षेत्रातील प्रकल्प घेण्यात येतील. त्यामध्ये महाराष्ट्र शासनाचा वाटा २० टक्के इतका राहणार असून यामध्ये पाणी वापर संस्थांतर्फे फक्त त्यांच्या कार्यक्षेत्रात करण्यात येणाऱ्या स्थापत्य कामावरील रोख किंवा मजुरीच्या स्वरूपातील करण्यात येणाऱ्या रूपये ५०० प्रति हेक्टर इतक्या खर्चाच्या मर्यादेत सहभाग समाविष्ट आहे. जागतिक बँकेचा सहभाग ८० टक्के इतका असेल.

३.६ सिंचन व्यवस्थापनाचे जे निरनिराळे अंग आहेत त्याच्या प्रभावी व परिणामकारक कार्यान्वयासाठी शासनाने खालीलप्रमाणे धोरणात्मक निर्णय घेतलेले आहेत. तसेच काही सुधारणा केल्या आहेत.

अ) वर्ष २००१-०२ मध्ये सिंचन व बिगर सिंचनासाठी पाणीपट्टीचे दर सुधारीत करून त्यात प्रतिवर्षी १५ टक्के वाढ करण्याची तरतूद केलेली आहे. परिणामतः मागील सलग दोन वर्षात सिंचन व्यवस्थापनावर झालेला खर्च पाणीपट्टी वसूलीच्या जमा रकमेतून भागविणे शक्य झाले आहे.

ब) पाटबंधारे प्रकल्पाच्या कार्यक्षमतेत सुधारणा होण्यासाठी राज्य शासन राष्ट्रीय स्थिर चिन्हांकन(Benchmarking) कार्यक्रमात सहभागी झाले आहे. यानुसार महाराष्ट्रातील पाटबंधारे प्रकल्पाचा स्थिर चिन्हांकन अहवाल मागील दोन वर्षांपासून प्रकाशित करण्यात येत आहे. तसेच राज्याचा सिंचन स्थितीदर्शक अहवाल मागील तीन वर्षांपासून दरवर्षी १५ सप्टेंबर रोजी प्रकाशित करण्यात येतो. या अहवालामध्ये निर्मित सिंचन क्षमता, सिंचित क्षेत्र, पाणीसाठा, पाणीपट्टी वसूली इ. बाबत माहिती देण्यात येते. महाराष्ट्र शासनाने राज्यासाठी स्वतंत्र जलनिती तयार केली असून ती जुलै २००३ मध्ये प्रस्तुत करण्यात आलेली आहे.

३.७ जलसंपत्ती क्षेत्रातील वरील सुधारणांच्या अंमलबजावणी व्यतिरीक्त शासनाने खालील धोरणात्मक सुधारणा करणाऱ्या खालील अधिनियमांना मान्यता घेण्याची कार्यवाही सुरु केलेली आहे. व ही कार्यवाही अंतिम टप्प्यात आहे.

अ) महाराष्ट्र सिंचन पध्दतीचे शेतकऱ्याकडून व्यवस्थापन अध्यादेश २००४ दि.१८.८.२००४ अन्वये निर्गमित करण्यात आला आहे.

ब) महाराष्ट्र जलसंपत्ती नियमन प्राधिकरण कायदा विधेयक विधीमंडळाच्या संयुक्त समितीकडे चिकित्सेसाठी पाठविले आहे.

३.८ जल संपत्ती क्षेत्रात महाराष्ट्र शासनाने कार्यान्वित केलेल्या/ प्रस्तावित केलेल्या सुधारणांची नोंद घेऊन जागतिक बँकेच्या प्रकल्प तयारी पथकाने सप्टेंबर २००३ व जून २००४ मध्ये राज्यास भेट दिली आहे. प्रकल्प अहवाल तयार करण्यासाठी महाराष्ट्र शासनाने पाटबंधारे विभागाच्या नियंत्रणाखाली स्वतंत्र पथक (प्रॉजेक्ट प्रिपारेशन युनिट) स्थापन केले असून सविस्तर अहवाल तयार करण्याचे काम प्रगती पथावर आहे.

३.९ जलक्षेत्र सुधार प्रकल्पांतर्गत प्रामुख्याने खालील प्रभागांचा अंतर्भाव आहे.

अ) पाणीवापर संस्थांची स्थापना

प्रत्येक पाटबंधारे प्रकल्पाच्या लाभक्षेत्रात योजनेवर पाणी वापर संस्थेची स्थापना करणे व त्यांनी वितरण व्यवस्थेचा ताबा घेतल्यानंतर तिचे कार्यक्षम व्यवस्थापन करणे त्यांना शक्य व्हावे यादृष्टीने तांत्रिक व अंतर्गत सोयी सुविधांविषयक आवश्यक सहाय्य पुरविण्याचा या प्रकल्पात समावेश करण्यात आला आहे. तसेच जमिनीच्या क्षेत्रफळाच्या आधारावर पाणी पुरवठा करण्याऐवजी घनमापन पध्दतीने पाणीपुरवठा करणे प्रस्तावित आहे.

ब) लाभधारकांच्या सहभागाने पुनर्वसन व आधुनिकीकरणाची कामे

९ मोठ्या , १३ मध्यम व २६४ लघु अशा एकूण २८६ पाटबंधारे योजनांची (एकूण ६.७० लाख हेक्टर लागवडीलायक क्षेत्र असलेल्या २८६ योजना) कालवे वितरण व्यवस्था पाणीवापर संस्थांना हस्तांतरीत करण्यापूर्वी तिची दुरुस्ती व नूतनीकरण करण्याचे प्रस्तावित आहे. यामध्ये महाराष्ट्र जलक्षेत्र सुधार प्रकल्पांतर्गत अंतर्भूत योजनांच्या लाभक्षेत्रातील चर योजनांच्या पुनर्वसनांचाही अंतर्भाव आहे.

क) धरण सुरक्षा कामे

कालवे व वितरण व्यवस्थेतून पाणीपुरवठा योग्य प्रकारे सुरु राहणेच्या दृष्टीने योजनेची संबंधित शिर्ष कामेही चांगल्या अवस्थेत असणे आवश्यक असल्याने धरणांची सर्व आवश्यक दुरुस्ती करण्याचेही या प्रकल्पात प्रस्तावित आहे.

ड) शेतीविषयक सहाय्यभूत सुविधा

कृषिविषयक सहाय्यभूत सुविधांकरिता एक स्वतंत्र प्रभाग ठेवण्यात आला असून तो कृषि खात्यामार्फत राबविला जाईल. यामध्ये नवीन तंत्रज्ञान आणि खते व किटकनाशके यांच्या वापरासह पाणी वापर कार्यक्षमतेने करून पीक उत्पादन वाढविण्याकरिता शेतकऱ्यांना त्यांचे शेतावर प्रशिक्षण देणे यांचा अंतर्भाव आहे. या प्रभागांतर्गत कृषि खात्याच्या कृषि पॉलीक्लिनिकमध्ये आधुनिक सोयी उपलब्ध करून त्यात सुधारणा करण्याचा समावेश आहे.

ई) भू-जल व्यवस्थापन पथदर्शक प्रकल्प

भू-जल व्यवस्थापन तसेच भू-पृष्ठीय जलाचा संयुक्त वापर होण्याच्या दृष्टिकोनातून व अॅक्वीफर (Acquifer) व्यवस्थापन राबविण्याच्या दृष्टीने निवडक क्षेत्रात ३ ते ४ ठिकाणी पथदर्शक प्रकल्प हाती घेणे प्रस्तावित आहे. या प्रभागाचे काम पाणीपुरवठा विभागातर्फे करण्यात येईल.

फ) संस्थात्मक सुधारणा व क्षमता सुधारणा

पाटबंधारे विभाग, कृषि विभाग तसेच भू-जल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणेअंतर्गतच्या अधिकाऱ्यांच्या सहभागाने अधिकारी/पाणीवापर संस्थेतील लाभार्थी इत्यादी करीता पाटबंधारे

व्यवस्थापनाचे प्रशिक्षण आयोजित करणे हे या प्रभागात प्रस्तावित आहे. अशा प्रशिक्षणाकरीता औरंगाबाद येथील जल व भूमी व्यवस्थापन संस्था, नाशिक येथील अभियांत्रिकी अधिकारी महाविद्यालय, धरण सुरक्षा संघटना, मध्यवर्ती संकल्पचित्र संघटना, महाराष्ट्र अभियांत्रिकी संघटना व पुणे येथील पाटबंधारे संशोधन व विकास संस्था यांची क्षमता वाढविणे व आधुनिकीकरण करण्याचाही समावेश आहे.

ग) जल संपत्ती संशोधन निधी

जलव्यवस्थापन अंतर्गतच्या समस्यांचे समाधान संशोधनात्मक अभ्यासातून शोधण्यासाठी अर्थ सहाय्य देण्याचेही या प्रकल्पात प्रस्तावित आहे.

ह) व्यवस्थापन माहिती पध्दती

पाटबंधारे विभागाच्या दैनंदिन कामकाजात, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर होण्याकरिता तसेच महाराष्ट्र जल क्षेत्र सुधार प्रकल्पातील शेतकऱ्यांना आवश्यक माहिती पुरविण्याच्या दृष्टिकोनातून आवश्यक ते सॉफ्टवेअर तयार करणे तसेच माहिती व तंत्रज्ञान प्रस्तुत करणे या प्रभागांतर्गत प्रस्तावित आहे.

य) प्रकल्प संनियंत्रण कक्ष

सध्याच्या प्रकल्प तयारी पथकाचे प्रकल्प संनियंत्रण कक्ष म्हणून रुपांतर करण्यात येईल. या कक्षातर्फे भौतिक व वित्तविषयक बाबीचे संनियंत्रण करण्यात येईल. तसेच या प्रकल्पात सहभाग असल्यास विविध विभागांमध्ये समन्वय साधणे व वेळोवेळी मूल्यमापन अभ्यास हाती घेणे व जागतिक बँकेसमवेत संपर्क ठेवणे याचे संनियंत्रण करण्यात येईल.

३.१० प्रकल्पाचे फायदे

प्रकल्प पूर्णत्वानंतर ६.७० लाख हेक्टर लाभक्षेत्र असणाऱ्या सध्याच्या २८६ योजनांतर्गत अधिक चांगल्या सिंचन सुविधा निर्माण होऊन शीर्ष तसेच पुच्छभागातील शेतकऱ्यांमध्ये पाण्याचे समान वाटप होण्याची खात्री निर्माण होईल. प्रकल्पाच्या बांधकाम पुनर्वसन विषयक उपाययोजनांमुळे पाण्याची बचत होऊन अंदाजे १.५० लाख हे. एवढी सिंचन क्षेत्रात वाढ अपेक्षित आहे. यामुळे कृषी उत्पादनात दरवर्षी साधारण ७.० दशलक्ष टन वाढ होईल.

जागतिक बँकेने या प्रकल्पाच्या पूर्वलक्षी अर्थसहाय्य (Retroactive financing) करण्याच्या प्रस्तावास मान्यता दिली आहे. यामुळे प्रकल्पासाठीच्या कर्ज प्रस्तावावर स्वाक्षरी होण्यापूर्वीच्या १२ महिने कालावधीत झालेल्या परतावापात्र खर्चाची प्रतिपूर्ती जागतिक बँक करणार आहे. प्रकल्प अहवाल तयार करण्यासाठी शासनास कराव्या लागणाऱ्या खर्चातील काही भागाची प्रतिपूर्ती यामुळे होऊ शकेल.

हा प्रकल्प २००५-०६ मध्ये सुरु होण्याची अपेक्षा आहे

परिशिष्टे

सिंचन स्थितीदर्शक अहवाल
२००३-२००४
सांख्यिकीय तक्ते

परिशिष्ट

तक्ता क्र. १

राज्यातील जिल्हानिहाय भौगोलिक क्षेत्र, लागवडी लायक क्षेत्र आणि ३० जून २००३ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता (रा.स्त.)

हजार हेक्टर

अ क्र	जिल्हा	भौगोलिक क्षेत्र (चौ.कि.मी.)	लागवडी लायक क्षेत्र	३० जून २००३ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	टक्केवारी (रकाना ५ ची ४ शी)
१	२	३	४	५	६
१	ठाणे	९५६३	३३२.१०	४२.१८	१२.७०
२	रायगड	७१६२	३०९.४०	२०.१०	६.५०
३	रत्नागिरी	८१९६	५४९.५०	८.७१	१.५९
४	सिंधुदूर्ग	५२२२	३४८.६०	५.०१	१.४४
५	नाशिक	१५५३९	१०१०.९०	१७९.८६	१७.७९
६	धुळे	८०६१	४५५.७०	७६.१८	१६.७२
७	नंदुरबार	५०३५	३०६.६०	५०.८१	१६.५७
८	जळगांव	११७५७	८७४.५०	१७६.२३	२०.१५
९	अहमदनगर	१७०३४	१३५४.८०	३०१.८७	२२.२८
१०	पुणे	१५६३७	१०७२.४०	३०३.४७	२८.३०
११	सोलापूर	१४८८६	१३२७.५०	३२७.१५	२४.६४
१२	सातारा	१०४७५	६८८.७०	१९४.१३	२८.१९
१३	सांगली	८५७८	७१३.८०	२२९.७५	३२.१९
१४	कोल्हापूर	७६९२	५०७.४०	२५५.३९	५०.३३
१५	औरंगाबाद	१०१०६	८१४.३०	७३.७१	९.०५
१६	जालना	७७१५	७१३.००	७०.९६	९.९५
१७	बीड	१०६९२	९४०.४०	१५२.६५	१६.२३
१८	लातूर	७१६६	६५३.६०	९०.१७	१३.८०
१९	उस्मानाबाद	७५५०	७०३.६०	९१.६१	१३.०२
२०	नांदेड	१०५४५	८४३.६०	१६६.२१	१९.७०
२१	परभणी	६५११	५७४.८०	१६१.११	२८.०३
२२	हिंगोली	४५२६	४००.७०	४७.४८	११.८५
२३	बुलढाणा	९६८०	७५२.४०	६८.४२	९.०९
२४	अकोला	५४३१	४५६.३०	४७.३९	१०.३९
२५	वाशिम	५१५०	४१०.४०	३४.४५	८.३९
२६	अमरावती	१२२३५	८१५.६०	७५.१६	९.२२
२७	यवतमाळ	१३५९४	९४४.२०	११९.१८	१२.६२
२८	वर्धा	६३११	४७४.२०	७८.७०	१६.६०
२९	नागपूर	९८१०	६४२.४०	१४६.९८	२२.८८
३०	भंडारा	३८९०	२२१.५५	६९.१६	३१.२२
३१	गोंदीया	५४३१	२०१.३५	९९.६१	४९.४७
३२	चंद्रपूर	११४१७	५३२.५०	६३.०२	११.८३
३३	गडचिरोली	१४४७७	२५२.५०	३५.९७	१४.२५
महाराष्ट्र राज्य		३०७०७४	२११९९.३०	३८६२.७८	१८.२२

परिशिष्ट
तक्ता क्र. २

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून १९९७ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून १९९७ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					एकूण
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	९३.७६	१९.१५	१६.१९	३.१३	१.५९	५.७५	४५.८१
		मध्यम	७.१०	२.७०	२.००	०.५२	०.००	१.८८	७.१०
		लघु	२५.२६	०.००	१९.८४	०.००	१.५७	०.०३	२१.४४
		एकूण	१२६.१२	२१.८५	३८.०३	३.६५	३.१६	७.६६	७४.३५
२	नाशिक विभाग	मोठे	३६७.१६	१२८.१३	१४५.२२	९.८८	४६.२६	२९.४७	३५८.९६
		मध्यम	१०४.५०	४५.८५	३८.२७	१.२९	१६.२१	०.५६	१०२.१८
		लघु	१४२.६६	२६.९५	१००.४५	०.००	१.२३	२.७४	१३१.३७
		एकूण	६१४.३२	२००.९३	२८३.९४	११.१७	६३.७०	३२.७७	५९२.५१
३	पुणे विभाग	मोठे	११६३.०५	२७१.१२	३२३.७८	४३.७१	४७.०७	९९.४६	७८५.१४
		मध्यम	१४६.१८	३६.९१	४९.५६	३.१९	५.२७	५.०८	१००.०१
		लघु	२२२.३७	१९.९८	१६८.४०	०.८०	०.४७	२.३५	१९२.००
		एकूण	१५३१.६०	३२८.०१	५४१.७४	४७.७०	५२.८१	१०६.८१	१०७७.१५

परिशिष्ट

तक्ता क्र. २ (पुढे चालु)

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून १९९७ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून १९९७ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	५८२.८२	१२१.३८	१६९.९२	१२.८०	९५.८५	२९.६६	४२९.६१
		मध्यम	१४८.०६	४८.३८	७१.३२	२.४७	१७.७४	२.०१	१४१.९२
		लघु	२०८.४५	६१.६७	१२०.६७	०.८९	१२.८७	०.६०	१९६.७०
		एकूण	९३९.३३	२३१.४३	३६१.९१	१६.१६	१२६.४६	३२.२७	७६८.२३
५	अमरावती विभाग	मोठे	१३१.६६	३०.६०	२४.०९	०.००	२१.६४	१.५१	७७.८४
		मध्यम	९५.८५	२६.३६	३०.०७	२.५६	२९.०८	२.४०	९०.४७
		लघु	११२.६६	३०.८६	५९.४३	०.४४	१८.४५	०.२६	१०९.४४
		एकूण	३४०.१७	८७.८२	११३.५९	३.००	६९.१७	४.१७	२७७.७५
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४३.८७	१६५.७५	३६.९८	१.९३	११.८७	१४.७१	२३१.२४
		मध्यम	१०२.९०	५२.९८	२६.३५	१.०७	१४.५४	१.०५	९५.९९
		लघु	११४.८०	७२.६०	३६.०६	०.३१	१.६१	०.२९	११०.८७
		एकूण	४६१.५७	२९१.३३	९९.३९	३.३१	२८.०२	१६.०५	४३८.१०
महाराष्ट्र राज्य	मोठे	२५८२.३२	७३६.१३	७१६.१८	७१.४५	२२४.२८	१८०.५६	१९२८.६०	
	मध्यम	६०४.५९	२१३.१८	२१७.५७	११.१०	८२.८४	१२.९८	५३७.६७	
	लघु	८२६.२०	२१२.०६	५०४.८५	२.४४	३६.२०	६.२७	७६१.८२	
	एकूण	४०१३.११	११६१.३७	१४३८.६०	८४.९९	३४३.३२	१९९.८१	३२२८.०९	

तक्ता क्र. ३
प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून १९९८ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून १९९८ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	९३.७६	२०.०४	१६.६४	३.१३	१.५९	५.७५	४७.१५
		मध्यम	७.१०	२.७०	२.००	०.५२	०.००	१.८८	७.१०
		लघु	३७.६४	०.०९	२०.३३	०.००	१.५९	०.००	२२.०१
		एकूण	१३८.५०	२२.८३	३८.९७	३.६५	३.१८	७.६३	७६.२६
२	नाशिक विभाग	मोठे	३५५.०२	१२७.८९	१४१.५९	९.८८	४२.६३	२९.४७	३५१.४६
		मध्यम	११५.८१	५०.२७	४१.५९	१.२९	१९.८०	०.५६	११३.५१
		लघु	१७५.३४	४६.३९	९८.५४	०.१३	०.९४	०.००	१४६.००
		एकूण	६४६.१७	२२४.५५	२८१.७२	११.३०	६३.३७	३०.०३	६१०.९७
३	पुणे विभाग	मोठे	१२३४.७९	३७१.४२	३५१.२४	३३.३६	४०.०६	१०१.७२	८९८.४०
		मध्यम	१५०.५२	३९.५३	५१.९२	४.६४	४.९३	६.०९	१०७.११
		लघु	२२०.३९	१७.५१	१७२.७१	०.८०	०.५३	२.८०	१९४.३५
		एकूण	१६०५.७०	४२८.४६	५७५.८७	३८.८०	४५.५२	११०.६१	११९९.८६

परिशिष्ट
तक्ता क्र. ३ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून १९९८ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून १९९८ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	५७३.१८	१०३.५२	१८३.२४	१३.२४	१२६.५८	२०.६४	४४७.२२
		मध्यम	१४९.५८	४८.०९	७०.६६	२.४९	१७.८१	२.०३	१४१.०८
		लघु	२१५.४४	५६.७७	१२६.६०	०.३५	१२.७७	०.२१	१९६.७०
		एकूण	९३८.२०	२०८.३८	३८०.५०	१६.०८	१५७.१६	२२.८८	७८५.००
५	अमरावती विभाग	मोठे	१५१.०४	४१.७९	२५.७६	०.००	२२.८४	१.५३	९१.९२
		मध्यम	९५.८५	२७.४८	३१.१९	२.७८	२९.८२	२.५५	९३.८२
		लघु	११८.५१	३१.३१	६१.१६	०.४४	१८.८५	०.२७	११२.०३
		एकूण	३६५.४०	१००.५८	११८.११	३.२२	७१.५१	४.३५	२९७.७७
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४९.९२	१६७.३६	३८.४५	२.१३	१२.९६	१५.११	२३६.०१
		मध्यम	१०७.९२	५३.३६	२६.७८	१.७९	१४.२८	१.०५	९७.२६
		लघु	११५.८८	८०.७९	२८.३६	०.३२	२.४७	१.४१	११३.३५
		एकूण	४७३.७२	३०१.५१	९३.५९	४.२४	२९.७१	१७.५७	४४६.६२
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२६५७.७१	८३२.०२	७५६.९२	६१.७४	२४६.६६	१७४.२२	२०७२.१६
		मध्यम	६२६.७८	२२१.४३	२२४.१४	१३.५१	८६.६४	१४.१६	५५९.८८
		लघु	८८३.२०	२३२.८६	५०७.७०	२.०४	३७.१५	४.६९	७८४.४४
		एकूण	४१६७.६९	१२८६.३१	१४८८.७६	७७.२९	३७०.४५	१९३.०७	३४१६.४८

परिशिष्ट

तक्ता क्र.४

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून १९९९ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून १९९९ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	९३.७६	२०.२९	१६.५२	१.८३	२.८१	५.८०	४७.२५
		मध्यम	७.१०	२.७०	२.००	०.५२	०.००	१.८८	७.१०
		लघु	३७.६४	०.०९	२०.३३	०.००	१.५९	०.००	२२.०१
		एकूण	१३८.५०	२३.०८	३८.८५	२.३५	४.४०	७.६८	७६.३६
२	नाशिक विभाग	मोठे	३५५.०२	१२७.८९	१४१.५९	९.८८	४२.६३	२९.४७	३५१.४६
		मध्यम	११९.१७	५१.११	४४.११	१.२९	१९.८०	०.५६	११६.८७
		लघु	१७५.३४	४६.३९	९८.५४	०.१३	०.९४	०.००	१४६.००
		एकूण	६४९.५३	२२५.३९	२८४.२४	११.३०	६३.३७	३०.०३	६१४.३३
३	पुणे विभाग	मोठे	१२३४.७९	३७२.९८	३५१.८३	३३.०८	४०.२७	१०१.४८	८९९.६४
		मध्यम	१४७.२८	३९.९५	५२.७९	४.६४	४.७२	६.१०	१०८.२०
		लघु	२३८.७०	२२.१६	१८९.८१	०.९१	०.४३	२.८४	२१६.१५
		एकूण	१६२०.७७	४३५.०९	५९४.४३	३८.६३	४५.४२	११०.४२	१२२३.९९

परिशिष्ट
तक्ता क्र.४ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून १९९९ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून १९९९ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	५६५.९६	१०४.१८	१८४.८४	१३.३३	१२८.०२	२०.८६	४५१.२३
		मध्यम	१५०.६९	४९.५८	७२.५९	२.५८	१७.९०	२.०३	१४४.६८
		लघु	२३८.७९	७०.१२	१३६.६१	०.६६	१३.४६	०.६१	२२१.४६
		एकूण	९५५.४४	२२३.८८	३९४.०४	१६.५७	१५९.३८	२३.५०	८१७.३७
५	अमरावती विभाग	मोठे	१४६.७८	४७.७०	३०.४२	०.००	२५.४७	१.५७	१०५.१६
		मध्यम	९८.७३	२७.७९	३१.५७	२.९४	२९.८८	२.५५	९४.७३
		लघु	१२१.४५	३२.६५	६३.१३	०.४३	१८.९९	०.३८	११५.५८
		एकूण	३६६.९६	१०८.१४	१२५.१२	३.३७	७४.३४	४.५०	३१५.४७
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४९.९२	१६९.३३	३९.८१	२.३१	१४.०२	१५.४९	२४०.९६
		मध्यम	१०७.९२	५३.२८	२७.१४	१.७९	१४.५०	१.०५	१७.७६
		लघु	११८.०४	८१.२१	२८.५४	०.३२	२.७६	१.४१	११४.२४
		एकूण	४७५.८८	३०३.८२	९५.४९	४.४२	३१.२८	१७.९५	४५२.९६
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२६४६.२३	८४२.३७	७६५.०१	६०.४३	२५३.२२	१७४.६७	२०९५.७०
		मध्यम	६३०.८९	२२४.४१	२३०.२०	१३.७६	८६.८०	१४.१७	५६९.३४
		लघु	९२९.९६	२५२.६२	५३६.९६	२.४५	३८.१७	५.२४	८३५.४४
		एकूण	४२०७.०८	१३१९.४०	१५३२.१७	७६.६४	३७८.१९	१९४.०८	३५००.४८

५२

परिशिष्ट

तक्ता क्र.५

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००० अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००० अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	९३.७६	१९.५३	१६.४८	१.८३	२.८४	५.८६	४६.५४
		मध्यम	७.१०	२.७०	२.००	०.५२	०.००	१.८८	७.१०
		लघु	३७.६४	०.०९	२०.५८	०.००	१.६१	०.०३	२२.३१
		एकूण	१३८.५०	२२.३२	३९.०६	२.३५	४.४५	७.७७	७५.९५
२	नाशिक विभाग	मोठे	३६३.६२	१३४.९७	१४४.१०	१०.१२	४२.३९	२९.५९	३६१.१७
		मध्यम	१३५.४२	५९.३०	४७.२७	०.५२	१९.३७	०.८३	१२७.२९
		लघु	१९३.३३	५३.९६	११६.६१	०.१३	०.९४	०.००	१७१.६४
		एकूण	६९२.३७	२४८.२३	३०७.९८	१०.७७	६२.७०	३०.४२	६६०.१०
३	पुणे विभाग	मोठे	१२४०.७०	४१५.२७	३९०.५५	२८.३९	४८.२०	११५.९३	९९८.३४
		मध्यम	१५०.६५	४५.३१	५७.४५	५.८८	४.८७	८.९१	१२२.४२
		लघु	२३९.५८	२३.०८	१९९.१५	१.२१	०.६१	२.९४	२२६.९९
		एकूण	१६३०.९३	४८३.६६	६४७.१५	३५.४८	५३.६८	१२७.७८	१३४७.७५

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ५ (पुढे चालु)

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००० अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००० अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	५३९.५९	१०१.३८	१८२.७५	१३.३८	१२५.७५	२०.१८	४४३.४४
		मध्यम	१५०.६९	५०.२२	७३.८१	२.५९	१७.९६	२.०३	१४६.६१
		लघु	२४४.४४	७०.९९	१५३.०२	०.५८	१२.७९	०.६९	२३८.०७
		एकूण	९३४.७२	२२२.५९	४०९.५८	१६.५५	१५६.५०	२२.९०	८२८.१२
५	अमरावती विभाग	मोठे	१४९.८८	५६.१७	३४.४०	०.००	२८.४५	१.५७	१२०.५९
		मध्यम	११३.०६	२८.१०	३१.९६	२.७८	३०.२५	२.५५	९५.६४
		लघु	१२१.९८	३२.८६	६४.०३	०.४४	१९.२०	०.३८	११६.९१
		एकूण	३८४.९२	११७.१३	१३०.३९	३.२२	७७.९०	४.५०	३३३.१४
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४९.९२	१६९.९६	४०.२४	२.३८	१४.३७	१५.६१	२४२.५६
		मध्यम	११८.६०	५५.५८	२८.३४	१.७९	१४.५०	१.०५	१०१.२६
		लघु	१२०.८२	८२.०४	२९.८८	०.३२	३.००	१.४०	११६.६४
		एकूण	४८९.३४	३०७.५८	९८.४६	४.४९	३१.८७	१८.०६	४६०.४६
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२६३७.४७	८९७.२८	८०८.५२	५६.१०	२६२.००	१८८.७४	२२१२.६४
		मध्यम	६७५.५२	२४१.२१	२४०.८३	१४.०८	८६.९५	१७.२५	६००.३२
		लघु	९५७.७९	२६३.०२	५८३.२७	२.६८	३८.१५	५.४४	८९२.५६
		एकूण	४२७०.७८	१४०१.५१	१६३२.६२	७२.८६	३८७.१०	२११.४३	३७०५.५२

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ६

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००१ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००१अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	९३.७६	१७.१९	१५.९८	२.८३	०.००	५.२९	४१.२९
		मध्यम	९.३२	२.९४	४.१७	०.३३	०.००	१.८८	९.३२
		लघु	३४.६५	०.०९	१८.७५	०.००	१.०८	०.०३	१९.९५
		एकूण	१३७.७३	२०.२२	३८.९०	३.१६	१.०८	७.२०	७०.५६
२	नाशिक विभाग	मोठे	३७२.७५	१३२.१९	१४६.१२	१०.१४	४२.४१	२९.५९	३६०.४५
		मध्यम	१४०.००	६१.५३	५१.३०	०.५२	१७.४०	०.८३	१३१.५८
		लघु	१८३.०८	५२.८७	१०४.३६	०.००	०.६२	०.००	१५७.८५
		एकूण	६९५.८३	२४६.५९	३०१.७८	१०.६६	६०.४३	३०.४२	६४९.८८
३	पुणे विभाग	मोठे	१२३०.२३	४२३.८३	३८७.८४	३०.६३	५३.४८	११५.१३	१०१०.९१
		मध्यम	१५६.९०	४९.११	६०.८२	६.९४	४.६४	१०.१३	१३१.६४
		लघु	२५०.१३	२२.७३	२१०.६२	१.२८	०.२०	२.८९	२३७.७२
		एकूण	१६३७.२६	४९५.६७	६५९.२८	३८.८५	५८.३२	१२८.१५	१३८०.२७

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ६ (पुढे चालु)

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००१ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००१ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	५४१.५५	१०२.०७	१८६.५०	१३.५०	१२८.१९	२०.५७	४५०.८३
		मध्यम	१५१.८२	५०.५७	७५.४७	२.७५	१७.५४	१.९३	१४८.२६
		लघु	२६५.४९	७४.५४	१६०.६३	०.५६	१३.२५	०.६८	२४९.६६
		एकूण	९५८.८६	२२७.१८	४२२.६०	१६.८१	१५८.९८	२३.१८	८४८.७५
५	अमरावती विभाग	मोठे	१४९.६९	५८.२२	३६.०७	०.००	२९.४५	१.५८	१२५.३२
		मध्यम	११३.१९	२८.५२	३२.३८	२.८०	३०.५७	२.५३	९६.८०
		लघु	१२७.३१	३३.९७	६७.०२	०.४४	१९.६९	०.३७	१२१.४९
		एकूण	३९०.१९	१२०.७१	१३५.४७	३.२४	७९.७१	४.४८	३४३.६१
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४९.९२	१७०.८३	४०.८५	२.४६	१४.८४	१५.७८	२४४.७६
		मध्यम	११५.४४	५६.६६	२९.८६	१.०६	१६.००	१.०५	१०४.६३
		लघु	१३१.३४	८६.७३	३३.६१	०.७६	३.७३	१.७७	१२६.६०
		एकूण	४९६.७०	३१४.२२	१०४.३२	४.२८	३४.५७	१८.६०	४७५.९९
महाराष्ट्र राज्य	मोठे	२६३७.९०	९०४.३३	८१३.३६	५९.५६	२६८.३७	१८७.९४	२२३३.५६	
	मध्यम	६८६.६७	२४९.३३	२५४.००	१४.४०	८६.१५	१८.३५	६२२.२३	
	लघु	९९२.००	२७०.९३	५९४.९९	३.०४	३८.५७	५.७४	९१३.२७	
	एकूण	४३१६.५७	१४२४.५९	१६६२.३५	७७.००	३९३.०९	२१२.०३	३७६९.०६	

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ७

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००२ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००२अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	९३.७६	१७.४५	१६.३०	२.८३	०.००	५.४७	४२.०५
		मध्यम	२२.७५	२.६०	५.५४	१.७८	०.००	१.८८	११.८०
		लघु	३८.००	१.५४	१६.९२	०.२५	०.८९	०.४९	२०.०९
		एकूण	१५४.५१	२१.५९	३८.७६	४.८६	०.८९	७.८४	७३.९४
२	नाशिक विभाग	मोठे	३७३.०१	१२९.२२	१४२.२६	८.९९	४८.८४	३१.६०	३६०.९१
		मध्यम	१४०.२८	६१.४८	५१.८१	०.५२	१७.३४	०.८३	१३१.९८
		लघु	२०१.५४	४९.६६	११०.८४	०.४९	१.७१	०.००	१६२.७०
		एकूण	७१४.८३	२४०.३६	३०४.९१	१०.००	६७.८९	३२.४३	६५५.५९
३	पुणे विभाग	मोठे	१२३०.२३	४३१.५१	३९४.६३	३०.६८	५३.७५	११५.१९	१०२५.७६
		मध्यम	१५६.९०	४९.१७	६०.८८	६.९६	४.६४	१०.१५	१३१.८०
		लघु	२५२.७६	२३.२८	२१२.९५	१.२८	०.२०	२.८९	२४०.६०
		एकूण	१६३९.८९	५०३.९६	६६८.४६	३८.९२	५८.५९	१२८.२३	१३९८.१६

परिशिष्ट
तक्ता क्र. ७ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००२ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००२अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	५४१.५३	१०२.६३	१८७.७४	१३.६०	१२९.१९	२०.७३	४५३.८९
		मध्यम	१५१.८२	४९.८४	७६.३१	२.६५	१७.५३	१.९३	१४८.२६
		लघु	२७१.१७	७६.६०	१६४.४२	१.२८	१३.५९	०.८१	२५६.७०
		एकूण	९६४.५२	२२९.०७	४२८.४७	१७.५३	१६०.३१	२३.४७	८५८.८५
५	अमरावती विभाग	मोठे	१४९.६८	५९.४६	३६.७६	०.००	२९.९३	१.५८	१२७.७३
		मध्यम	११२.२४	२९.१६	३३.०९	२.८०	३१.००	२.५३	९८.५८
		लघु	१२९.६५	३४.४२	६७.५४	०.४३	१९.९०	०.३७	१२२.६६
		एकूण	३९१.५७	१२३.०४	१३७.३९	३.२३	८०.८३	४.४८	३४८.९७
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४९.९२	१७०.९९	४०.९६	२.४७	१५.१०	१५.८०	२४५.३२
		मध्यम	११५.८५	५६.६६	२९.८६	१.०६	१६.००	१.०५	१०४.६३
		लघु	१३२.९६	८६.९०	३३.७९	०.७६	३.७८	१.७७	१२७.००
		एकूण	४९८.७३	३१४.५५	१०४.६१	४.२९	३४.८८	१८.६२	४७६.९५
महाराष्ट्र राज्य	मोठे	२६३८.१३	९११.२६	८१८.६५	५८.५७	२७६.८१	१९०.३७	२२५५.६६	
	मध्यम	६९९.८४	२४८.९१	२५७.४९	१५.७७	८६.५१	१८.३७	६२७.०५	
	लघु	१०२६.०८	२७२.४०	६०६.४६	४.४९	४०.०७	६.३३	९२९.७५	
	एकूण	४३६४.०५	१४३२.५७	१६८२.६०	७८.८३	४०३.३९	२१५.०७	३८१२.४६	

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ८

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००३ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००३ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	९३.७६	१८.२५	१६.९५	३.०३	०.००	५.६७	४३.९०
		मध्यम	२२.७५	२.६०	५.५४	१.७८	०.००	१.८८	११.८०
		लघु	३८.२१	१.५४	१७.१३	०.२५	०.८९	०.४९	२०.३०
		एकूण	१५४.७२	२२.३९	३९.६२	५.०६	०.८९	८.०४	७६.००
२	नाशिक विभाग	मोठे	३७३.०८	१२९.५५	१४२.५४	९.०९	४८.२८	३१.५३	३६०.९९
		मध्यम	१४०.९५	६२.८९	४९.६१	०.५२	१७.७०	०.८३	१३१.५५
		लघु	१९९.१०	५८.४३	११२.३३	०.००	०.५२	०.५९	१७१.८७
		एकूण	७१३.१३	२५०.८७	३०४.४८	९.६१	६६.५०	३२.९५	६६४.४१
३	पुणे विभाग	मोठे	१२२८.७१	४३६.१८	३९७.८६	३०.९३	५३.९५	११४.४५	१०३३.३७
		मध्यम	१८८.३१	५४.७४	६५.७८	८.०३	५.०६	१०.९३	१४४.५४
		लघु	२६६.२८	२३.१२	२२४.८७	१.३९	०.२०	३.८२	२५३.४०
		एकूण	१६८३.३०	५१४.०४	६८८.५१	४०.३५	५९.२१	१२९.२०	१४३१.३१

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ८ (पुढे चालु)

प्रकल्प प्रकारानुसार ३० जून २००३ अखेर हंगामनिहाय निर्मित सिंचन क्षमता

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	अंतिम सिंचन क्षमता	३० जून २००३अखेर निर्मित सिंचन क्षमता					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	५४१.५२	१०२.६९	१८८.०७	१३.६०	१२९.६२	२०.७६	४५४.७४
		मध्यम	१५१.७७	५०.०२	७६.१०	२.६५	१७.५२	१.९३	१४८.२२
		लघु	२८०.०४	७७.३१	१६६.५१	१.२८	१३.६१	०.८१	२५९.५२
		एकूण	९७३.३३	२३०.०२	४३०.६८	१७.५३	१६०.७५	२३.५०	८६२.४८
५	अमरावती विभाग	मोठे	१४९.६९	५९.६७	३६.९१	०.००	३०.०३	१.५८	१२८.१९
		मध्यम	११२.२४	२९.३३	३३.२८	२.८०	३१.१२	२.५३	९९.०६
		लघु	१३१.३०	३४.८५	६८.६५	०.४३	२०.०३	०.३८	१२४.३४
		एकूण	३९३.२३	१२३.८५	१३८.८४	३.२३	८१.१८	४.४९	३५१.५९
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४९.९२	१७१.००	४०.९७	२.४७	१५.११	१५.८०	२४५.३५
		मध्यम	११५.८५	५६.९२	२९.५४	१.१४	१५.९९	१.०५	१०४.६४
		लघु	१३२.९६	८६.९०	३३.७९	०.७६	३.७८	१.७७	१२७.००
		एकूण	४९८.७३	३१४.८२	१०४.३०	४.३७	३४.८८	१८.६२	४७६.९९
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२६३६.६८	९१७.३४	८२३.३०	५९.१२	२७६.९९	१८९.७९	२२६६.५४
		मध्यम	७३१.८७	२५६.५०	२५९.८५	१६.९२	८७.३९	१९.१५	६३९.८१
		लघु	१०४७.८९	२८२.१५	६२३.२८	४.११	३९.०३	७.८६	१५६.४३
		एकूण	४४१६.४४	१४५५.९९	१७०६.४३	८०.१५	४०३.४१	२१६.८०	३८६२.७८

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ९

प्रकल्प प्रकारानुसार सन १९९७-९८ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून १९९७ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन १९९७-९८ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	४५.८१	०.००	७.६५	७.६५	०.००	०.१७	१५.४७
		मध्यम	७.१०	०.००	०.८०	०.८०	०.००	०.००	१.६०
		लघु	२१.४४	०.००	४.३२	४.३२	०.००	०.०६	८.७०
		एकूण	७४.३५	०.००	१२.७७	१२.७७	०.००	०.२३	२५.७७
२	नाशिक विभाग	मोठे	३४६.८२	४४.९९	७७.२२	२४.३४	७.८२	१०.८६	१६५.२३
		मध्यम	११३.४८	४.८५	१४.५३	७.१२	४.८८	०.७५	३२.१३
		लघु	१४७.६३	२.९८	१५.२८	३.९१	४.४५	०.१५	२६.७७
		एकूण	६०७.९३	५२.८२	१०७.०३	३५.३७	१७.१५	११.७६	२२४.१३
३	पुणे विभाग	मोठे	७८५.१४	१०४.९७	१५५.३७	५६.१९	६.६८	१४९.२६	४७२.४७
		मध्यम	१००.०१	३.६८	१०.१०	१.३५	०.३२	१८.४८	३३.९३
		लघु	१७६.५८	१३.१२	२८.६१	७.१६	०.३०	२.३१	५१.५०
		एकूण	१०६१.७३	१२१.७७	१९४.०८	६४.७०	७.३०	१७०.०५	५५७.९०

परिशिष्ट

तक्ता क्र. ९ (पुढे चालु)

प्रकल्प प्रकारानुसार सन १९९७-९८ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून १९९७ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन १९९७-९८ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४२९.६१	६.४०	२७.७०	२६.२०	२३.८२	१७.४८	१०१.६०
		मध्यम	१४१.४२	१.०४	७.९९	४.८८	०.२१	२.६६	१६.७८
		लघु	१९७.२०	०.२१	८.०९	३.००	०.३६	२.४५	१४.११
		एकूण	७६८.२३	७.६५	४३.७८	३४.०८	२४.३९	२२.५९	१३२.४९
५	अमरावती विभाग	मोठे	७७.८४	०.०१	४.५१	२.१७	२.१८	१.५९	१०.४६
		मध्यम	९०.४७	०.०५	४.७३	१.५३	१.७७	२.०४	१०.१२
		लघु	१०९.४४	०.१०	९.६८	०.४५	२.३८	१.२१	१३.८२
		एकूण	२७७.७५	०.१६	१८.९२	४.१५	६.३३	४.८४	३४.४०
६	नागपूर विभाग	मोठे	२३१.२४	१०७.९०	१३.९६	१२.१२	१.८२	०.३५	१३६.१५
		मध्यम	९५.९९	२९.९७	५.२३	१.२३	०.१९	१.११	३७.७३
		लघु	११०.८७	४८.८२	२.२९	२.०२	०.२९	०.४१	५३.८३
		एकूण	४३८.१०	१८६.६९	२१.४८	१५.३७	२.३०	१.८७	२२७.७१
महाराष्ट्र राज्य	मोठे	१९१६.४६	२६४.२७	२८६.४१	१२८.६७	४२.३२	१७९.७१	९०१.३८	
	मध्यम	५४८.४७	३९.५९	४३.३८	१६.९१	७.३७	२५.०४	१३२.२९	
	लघु	७६३.१६	६५.२३	६८.२७	२०.८६	७.७८	६.५९	१६८.७३	
	एकूण	३२२८.०९	३६९.०९	३९८.०६	१६६.४४	५७.४७	२११.३४	१२०२.४०	

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १०
प्रकल्प प्रकारानुसार सन १९९८-९९ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून १९९८ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन १९९८-९९ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	४७.१५	०.००	५.८७	०.००	०.०४	०.०१	५.९२
		मध्यम	७.१०	०.००	०.८७	०.००	०.००	०.००	०.८७
		लघु	२२.०१	०.००	३.०१	०.००	०.००	०.०१	३.०२
		एकूण	७६.२६	०.००	९.७५	०.००	०.०४	०.०२	९.८१
२	नाशिक विभाग	मोठे	३५१.४६	२०.५६	५६.९५	२१.२४	९.२५	१३.२३	१२१.२३
		मध्यम	११३.५१	१.७७	१३.९९	६.५७	३.४६	१.२५	२७.०४
		लघु	१४६.००	३.०२	१६.८४	४.२८	४.८८	०.०८	२९.१०
		एकूण	६१०.९७	२५.३५	८७.७८	३२.०९	१७.५९	१४.५६	१७७.३७
३	पुणे विभाग	मोठे	८९८.४०	८८.६९	१३७.७४	५७.८४	१.९६	१४३.९९	४३०.२२
		मध्यम	१०७.११	२.४०	१०.१२	४.७९	०.०१	१८.६२	३५.९४
		लघु	१९४.३५	१३.७६	३४.५३	१०.२८	०.००	५.७५	६४.३२
		ठ	११९९.८६	१०४.८५	१८२.३९	७२.९१	१.९७	१६८.३६	५३०.४८

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १० (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार सन १९९८-९९ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून १९९८ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन १९९८-९९ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४४७.२२	७.४४	३२.५८	२८.२३	१८.९४	२९.६७	११६.८६
		मध्यम	१४१.०८	०.५३	१५.४९	९.८०	०.७२	५.९२	३२.४६
		लघु	१९६.७०	०.०८	१८.६९	६.२९	१.१६	४.०५	३०.२७
		एकूण	७८५.००	८.०५	६६.७६	४४.३२	२०.८२	३९.६४	१७९.५९
५	अमरावती विभाग	मोठे	९१.९२	०.००	५.९८	२.५६	२.४१	२.३२	१३.२७
		मध्यम	९३.८२	०.०२	९.७२	३.२२	२.४४	२.५८	१७.९८
		लघु	११२.०३	०.०२	१८.५२	१.१२	३.३९	१.३८	२४.४३
		एकूण	२९७.७७	०.०४	३४.२२	६.९०	८.२४	६.२८	५५.६८
६	नागपूर विभाग	मोठे	२३६.०१	११०.८८	२६.५२	१८.४८	१.७५	०.३३	१५७.९६
		मध्यम	९७.२६	३६.३०	९.६२	२.९२	१.१८	०.६७	५०.६९
		लघु	११३.३५	५०.९७	७.८०	४.२३	०.४४	०.२२	६३.६६
		एकूण	४४६.६२	१९८.१५	४३.९४	२५.६३	३.३७	१.२२	२७२.३१
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२०७२.१६	२२७.५७	२६५.६४	१२८.३५	३४.३५	१८९.५५	८४५.४६
		मध्यम	५५९.८८	४१.०२	५९.८१	२७.३०	७.८१	२९.०४	१६४.९८
		लघु	७८४.४४	६७.८५	९९.३९	२६.२०	९.८७	११.४९	२१४.८०
		एकूण	३४१६.४८	३३६.४४	४२४.८४	१८१.८५	५२.०३	२३०.०८	१२२५.२४

परिशिष्ट
तक्ता क्र. ११
प्रकल्प प्रकारानुसार सन १९९९-२००० मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून १९९९ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन १९९९-२००० मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	४७.२५	०.००	६.९०	०.००	०.००	०.००	६.९०
		मध्यम	७.१०८	०.००	०.९३	०.००	०.००	०.००	०.९३
		लघु	२२.०१	०.००	७.४८	०.००	०.००	०.००	७.४८
		एकूण	७६.३६	०.००	१५.३१	०.००	०.००	०.००	१५.३१
२	नाशिक विभाग	मोठे	३५१.४६	३१.६७	६७.७०	१९.१०	३.१०	१४.६४	१३६.२१
		मध्यम	११६.८७	६.०९	१६.४३	७.६६	३.५५	१.७८	३५.५१
		लघु	१४६.००	२.८४	१९.७७	४.१२	२.५६	०.२१	२९.५०
		एकूण	६१४.३३	४०.६०	१०३.९०	३०.८८	९.२१	१६.६३	२०१.२२
३	पुणे विभाग	मोठे	८९९.६४	१०६.८७	१४९.२६	४६.००	३.१९	१४५.१४	४५०.४६
		मध्यम	१०८.२०	५.१४	१२.४१	२.३३	१.४४	२१.०३	४२.३५
		लघु	२१६.१५	१२.८४	३५.६५	३.४७	२.३७	३.६६	५७.९९
		एकूण	१२२३.९९	१२४.८५	१९७.३२	५१.८०	७.००	१६९.८३	५५०.८०

परिशिष्ट
तक्ता क्र. ११ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार सन १९९९-२००० मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून १९९९ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन १९९९-२००० मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४५१.२३	१.८५	३७.६१	२३.०४	१७.६७	४०.१५	१२०.३२
		मध्यम	१४४.६८	०.७५	१७.७८	५.१७	०.४४	६.१०	३०.२४
		लघु	२२१.४६	०.१५	१८.६०	२.६७	१.१०	५.१४	२७.६६
		एकूण	८१७.३७	२.७५	७३.९९	३०.८८	१९.२१	५१.३९	१७८.२२
५	अमरावती विभाग	मोठे	१०५.१६	०.००	८.२६	१.७४	२.८७	३.०४	१५.९१
		मध्यम	९४.७३	०.००	१४.००	२.७८	२.२७	३.१३	२२.१८
		लघु	११५.५८	०.०३	२४.५९	०.८२	३.९५	१.७९	३१.१८
		एकूण	३१५.४७	०.०३	४६.८५	५.३४	९.०९	७.९६	६९.२७
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४०.९६	११०.१९	२७.८१	२६.६५	३.२२	०.६०	१६८.४७
		मध्यम	९७.७६	२४.३१	१५.८८	४.०६	०.००	०.७४	४४.९९
		लघु	११४.२४	३९.९२	११.८४	५.६८	०.००	०.३६	५७.८०
		एकूण	४५२.९६	१७४.४२	५५.५३	३६.३९	३.२२	१.७०	२७१.२६
महाराष्ट्र राज्य	मोठे	२०९५.७०	२५०.५८	२९७.५४	११६.५३	३०.०५	२०३.५७	८९८.२७	
	मध्यम	५६९.३४	३६.२९	७७.४३	२२.००	७.७०	३२.७८	१७६.२०	
	लघु	८३५.४४	५५.७८	११७.९३	१६.७६	९.९८	११.१६	२११.६१	
	एकूण	३५००.४८	३४२.६५	४९२.९०	१५५.२९	४७.७३	२४७.५१	१२८६.०८	

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १२
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २०००-२००१ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००० अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २०००-२००१ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	४६.५४	१.३०	८.६१	०.००	०.००	०.००	९.९१
		मध्यम	७.१०	३.२७	०.७७	०.००	०.००	०.००	४.०४
		लघु	२२.३१	०.३५	४.५९	०.००	०.००	०.००	४.९४
		एकूण	७५.९५	४.९२	१३.९७	०.००	०.००	०.००	१८.८९
२	नाशिक विभाग	मोठे	३६१.१७	३९.७९	५९.०४	१०.८५	१.०८	१५.८५	१२६.६१
		मध्यम	१२७.२९	४.६८	५.८६	२.११	१.९७	०.९८	१५.६०
		लघु	१७१.६४	५.७१	१४.८५	०.७९	०.७३	०.६९	२२.७७
		एकूण	६६०.१०	५०.१८	७९.७५	१३.७५	३.७८	१७.५२	१६४.९८
३	पुणे विभाग	मोठे	९९८.३४	११४.३२	१६२.६८	२१.६०	०.७१	१४५.०२	४४४.३३
		मध्यम	१२२.४२	४.९५	११.६३	१.६४	०.३९	२१.७८	४०.३९
		लघु	२२६.९९	१४.९४	३६.६५	१०.५८	०.४७	८.५८	७१.२२
		एकूण	१३४७.७५	१३४.२१	२१०.९६	३३.८२	१.५७	१७५.३८	५५५.९४

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १२ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २०००-२००१ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००० अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २०००-२००१ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४४३.४४	१.५५	५०.९६	१३.८२	१४.३७	४९.७३	१३०.४३
		मध्यम	१४६.६१	१.१८	१६.१४	४.२२	०.७३	७.८६	३०.१३
		लघु	२३८.०७	०.१३	२०.९८	२.११	१.५६	६.५४	३१.३२
		एकूण	८२८.१२	२.८६	८८.०८	२०.१५	१६.६६	६४.१३	१९१.८८
५	अमरावती विभाग	मोठे	१२०.५९	०.३२	१०.४८	१.४७	९.८७	४.७०	२६.८४
		मध्यम	९५.६४	०.६३	१३.३०	१.०३	८.१०	४.६७	२७.७३
		लघु	११६.९१	०.८०	१७.२५	०.१९	८.९२	१.३८	२८.५४
		एकूण	३३३.१४	१.७५	४१.०३	२.६९	२६.८९	१०.७५	८३.११
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४२.५६	११९.९१	१०.११	२.४३	०.४७	०.४७	१३३.३९
		मध्यम	१०१.२६	३८.१३	२२.२५	१.३३	०.९१	२.७५	६५.३७
		लघु	११६.६४	७१.०९	११.४५	०.५५	०.११	१.०३	८४.२३
		एकूण	४६०.४६	२२९.१३	४३.८१	४.३१	१.४९	४.२५	२८२.९९
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२२१२.६४	२७७.१९	३०१.८८	५०.१७	२६.५०	२१५.७७	८७१.५१
		मध्यम	६००.३२	५२.८४	६९.९५	१०.३३	१२.१०	३८.०४	१८३.२६
		लघु	८९२.५६	९३.०२	१०५.७७	१४.२२	११.७९	१८.२२	२४३.०२
		एकूण	३७०५.५२	४२३.०५	४७७.६०	७४.७२	५०.३९	२७२.०३	१२९७.७९

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १३
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००१-२००२ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००१ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २००१-२००२ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	४१.२९	०.००	६.९२	०.००	०.००	०.०४	६.९६
		मध्यम	९.३२	०.००	३.०६	०.००	०.००	०.०४	३.१०
		लघु	१९.९५	०.००	४.९४	०.००	०.००	०.००	४.९४
		एकूण	७०.५६	०.००	१४.९२	०.००	०.००	०.०८	१५.००
२	नाशिक विभाग	मोठे	३६०.४५	३५.८८	६५.३३	११.११	१.६३	१५.५६	१२९.५१
		मध्यम	१३१.५८	२.२६	११.३४	४.३७	१.७९	०.९५	२०.७१
		लघु	१५७.८५	०.५६	१३.१२	२.५५	१.२५	०.०८	१७.५६
		एकूण	६४९.८८	३८.७०	८९.७९	१८.०३	४.६७	१६.५९	१६७.७८
३	पुणे विभाग	मोठे	१०१०.९१	१०१.०५	१६५.२५	५४.५२	०.१२	१४७.६३	४६८.५७
		मध्यम	१३१.६४	१.९४	११.५६	१.८९	०.००	२०.९२	३६.३१
		लघु	२३७.७२	९.६७	४४.०१	५.२३	०.००	६.२२	६५.१३
		एकूण	१३८०.२७	११२.६६	२२०.८२	६१.६४	०.१२	१७४.७७	५७०.०१

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १३ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००१-२००२ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००१ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २००१-२००२ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४५०.८३	०.१८	३७.९९	१६.२५	७.८७	२५.९१	८८.२०
		मध्यम	१४८.२६	०.०६	६.७६	२.५९	१.७७	४.९७	१६.१५
		लघु	२४९.६६	०.०९	१४.८५	१.९९	१.०४	८.८३	२६.८०
		एकूण	८४८.७५	०.३३	५९.६०	२०.८३	१०.६८	३९.७१	१३१.१५
५	अमरावती विभाग	मोठे	१२५.३२	०.०८	१२.०४	१.७७	४.७५	३.८९	२२.५३
		मध्यम	९६.८०	०.११	१४.७०	२.७७	६.२७	५.९९	२९.८४
		लघु	१२१.४९	०.०८	२२.६०	०.५१	६.८९	१.५१	३१.५९
		एकूण	३४३.६१	०.२७	४९.३४	५.०५	१७.९१	११.३९	८३.९६
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४४.७६	११५.६५	८.६७	१४.७७	०.११	०.४३	१३९.६३
		मध्यम	१०४.६३	३५.००	२३.४१	०.८३	२.३७	०.७३	६२.३४
		लघु	१२६.६०	६१.८७	१०.९९	०.९६	५.३५	०.५१	७९.६८
		एकूण	४७५.९९	२१२.५२	४३.०७	१६.५६	७.८३	१.६७	२८१.६५
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२२३३.५६	२५२.८४	२९६.२०	९८.४२	१४.४८	१९३.४६	८५५.४०
		मध्यम	६२२.२३	३९.३७	७०.८३	१२.४५	१२.२०	३३.६०	१६८.४५
		लघु	९१३.२७	७२.२७	११०.५१	११.२४	१४.५३	१७.१५	२२५.७०
		एकूण	३७६९.०६	३६४.४८	४७७.५४	१२२.११	४१.२१	२४४.२१	१२४९.५५

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १४
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००२-२००३ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००२ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २००२-२००३ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	४२.०५	०.००	७.४२	०.००	०.००	०.१६	७.५८
		मध्यम	११.८०	०.००	२.९३	०.००	०.०८	०.००	३.०१
		लघु	२०.०९	०.००	४.१४	०.००	०.००	०.००	४.१४
		एकूण	७३.९४	०.००	१४.४९	०.००	०.०८	०.१६	१४.७३
२	नाशिक विभाग	मोठे	३६०.९१	२२.६०	७४.२३	९.४८	३.७३	१३.५९	१२३.६३
		मध्यम	१३१.९८	२.०१	२०.६३	२.३१	५.३०	३.७७	३४.०२
		लघु	१६२.७०	३.६४	२०.२५	२.७८	१.९७	०.२२	२८.८६
		एकूण	६५५.५९	२८.२५	११५.११	१४.५७	११.००	१७.५८	१८६.५१
३	पुणे विभाग	मोठे	१०२५.७६	११५.३१	१७८.३१	४५.६०	०.१९	१४९.६७	४८९.०८
		मध्यम	१३१.८०	२.५०	५.८२	०.४४	०.००	२०.०४	२८.८०
		लघु	२४०.६०	१७.१२	४०.४७	८.९४	०.३२	११.६५	७८.५०
		एकूण	१३९८.१६	१३४.९३	२२४.६०	५४.९८	०.५१	१८१.३६	५९६.३८

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १४ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००२-२००३ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००२ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २००२-२००३ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४५३.८९	०.६५	४०.०९	१८.८४	४.५९	१७.८२	८१.९९
		मध्यम	१४८.२६	०.९९	७.५२	२.१३	१.२९	५.३७	१७.३०
		लघु	२५६.७०	०.३३	१४.४९	१.०९	१.९९	४.३३	२२.२३
		एकूण	८५८.८५	१.९७	६२.१०	२२.०६	७.८७	२७.५२	१२१.५२
५	अमरावती विभाग	मोठे	१२७.७३	०.१०	१६.८४	३.९५	६.२७	२.५०	२९.६६
		मध्यम	९८.५८	०.०५	१९.८७	३.५३	६.८४	५.९१	३६.२०
		लघु	१२२.६६	०.११	३१.०६	१.१७	१२.८१	२.६३	४७.७८
		एकूण	३४८.९७	०.२६	६७.७७	८.६५	२५.९२	११.०४	११३.६४
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४५.३२	११२.७९	३३.५७	४.८८	२.८६	०.४३	१५४.५३
		मध्यम	१०४.६३	३७.७६	१९.२७	०.६५	२.३१	१.३२	६१.३१
		लघु	१२७.००	५६.९०	१०.९५	०.२१	१.०३	०.२३	६९.३२
		एकूण	४७६.९५	२०७.४५	६३.७९	५.७४	६.२०	१.९८	२८५.१६
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२२५५.६६	२५१.४५	३५०.४६	८२.७५	१७.६४	१८४.१७	८८६.४७
		मध्यम	६२७.०५	४३.३१	७६.०४	९.०६	१५.८२	३६.४१	१८०.६४
		लघु	९२९.७५	७८.१०	१२१.३६	१४.१९	१८.१२	१९.०६	२५०.८३
		एकूण	३८१२.४६	३७२.८६	५४७.८६	१०६.००	५१.५८	२३९.६४	१३१७.९४

परिशिष्ट

तक्ता क्र. १५

प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००३-२००४ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र(प्रकल्पावरील)

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००३ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २००३-२००४ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	४३.९०	०.००	६.६९	०.०८	०.००	०.१५	६.९२
		मध्यम	११.८०	०.००	२.९८	०.००	०.००	०.००	२.९८
		लघु	२०.३०	०.०१	४.३९	०.१४	०.००	०.०२	४.५६
		एकूण	७६.००	०.०१	१४.०६	०.२२	०.००	०.१७	१४.४६
२	नाशिक विभाग	मोठे	३६०.९९	५३.९४	६६.६३	६.८२	२.८१	११.५८	१४१.७८
		मध्यम	१३१.५५	२.८६	१६.७८	१.८०	७.०७	२.१२	३०.६३
		लघु	१७१.८७	०.४२	१९.३६	२.२५	५.३४	०.३५	२७.७२
		एकूण	६६४.४१	५७.२२	१०२.७७	१०.८७	१५.२२	१४.०५	२००.१३
३	पुणे विभाग	मोठे	१०३३.३७	१२०.१४	१६०.९३	१७.८५	०.०८	११८.३१	४१७.३१
		मध्यम	१४४.५४	१.९०	३.४०	०.५२	०.००	१९.३१	२५.१३
		लघु	२५३.४०	२७.१२	३८.४९	२.५२	०.००	१०.५४	७८.६७
		एकूण	१४३१.३१	१४९.१६	२०२.८२	२०.८९	०.०८	१४८.१६	५२१.११

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १५ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००३-२००४ मधील हंगामनिहाय सिंचित क्षेत्र(प्रकल्पावरील)

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	३० जून २००३ अखेर निर्मित सिंचन क्षमता	सन २००३-२००४ मधील सिंचित क्षेत्र					
				खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४५४.७४	०.५८	५०.१२	१४.३०	४.०७	१३.६१	८२.६८
		मध्यम	१४८.२२	०.११	८.४८	२.३४	१.१८	२.३०	१४.४१
		लघु	२५९.५२	०.१४	१३.६६	१.२६	२.४४	३.३४	२०.८४
		एकूण	८६२.४८	०.८३	७२.२६	१७.९०	७.६९	१९.२५	११७.९३
५	अमरावती विभाग	मोठे	१२८.१९	०.००	१३.२३	२.२७	१२.०७	२.५०	३०.०७
		मध्यम	९९.०६	०.०४	१२.०८	२.१२	३.८६	२.७५	२०.८५
		लघु	१२४.३४	०.०४	१६.०४	१.२७	९.३१	२.५१	२९.१७
		एकूण	३५१.५९	०.०८	४१.३५	५.६६	२५.२४	७.७६	८०.०९
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४५.३५	११४.७४	३७.८६	२०.६३	१.८३	०.१२	१७५.१८
		मध्यम	१०४.६४	३५.३२	२१.९२	२.६८	०.९७	०.४४	६१.३३
		लघु	१२७.००	४९.१४	१२.७२	२.४४	०.४३	०.३५	६५.०८
		एकूण	४७६.९९	१९९.२०	७२.५०	२५.७५	३.२३	०.९१	३०१.५९
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	२२६६.५४	२८९.४०	३३५.४६	६१.९५	२०.८६	१४६.२७	८५३.९४
		मध्यम	६३९.८१	४०.२३	६५.६४	९.४६	१३.०८	२६.९२	१५५.३३
		लघु	९५६.४३	७६.८७	१०४.६६	९.८८	१७.५२	१७.११	२२६.०४
		एकूण	३८६२.७८	४०६.५०	५०५.७६	८१.२९	५१.४६	१९०.३०	१२३५.३१

परिशिष्ट

तक्ता क्र. १६

प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००३-२००४ मधील विहिरीवरील प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ. क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	प्रकल्पांच्या समादेश क्षेत्रातील विहिरी (संख्या)			पैकी उपयोगातील विहिरी (संख्या)			सन २००३-२००४ मधील प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र						
			३५ मीटरच्या आतील	३५ मीटरच्या बाहेरील	एकूण	३५ मीटरच्या आतील	३५ मीटरच्या बाहेरील	एकूण	खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	
१	कोकण विभाग	मोठे	१२०	५६८	६८८	४०	२३३	२७३	०.००	०.८७	०.००	०.००	०.००	०.००	०.८७
		मध्यम	९	११६	१२५	०	६१	६१	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
		लघु	१२६	४७५	६०१	०	७४	७४	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००	०.००
		एकूण	२५५	११५९	१४१४	४०	३६८	४०८	०.००	०.८७	०.००	०.००	०.००	०.००	०.८७
२	नाशिक विभाग	मोठे	४२८१	८७२६३	९१५४४	३७६३	८०७७०	८४५३३	३३.९८	३०.७८	५.३७	२७.०७	४५.३९	१४२.५९	
		मध्यम	३०९४	१५९०५	१८९९९	२५११	१३६६०	१६१७१	८.००	१०.२४	१.५७	१४.०५	१३.५०	४७.३६	
		लघु	९९१	९४१५	१०४०६	८४०	७६८६	८५२६	४.८५	५.३६	१.६४	८.८६	२.२५	२२.९६	
		एकूण	८३६६	११२५८३	१२०९४९	७११४	१०२११६	१०९२३०	४६.८३	४६.३८	८.५८	४९.९८	६१.१४	२१२.९१	
३	पुणे विभाग	मोठे	१८३१३	७८८४६	९७१५९	१७९१०	७१२९६	८९२०६	५३.८७	५५.४९	६.६५	०.१२	२६.७३	१४२.८६	
		मध्यम	८४२	७९५४	८७९६	६२४	७१८८	७८१२	०.७०	०.५४	०.०२	०.००	१.७६	३.०२	
		लघु	१३१८	८१४४	९४६२	११३४	७२८५	८४१९	१.५०	१.४२	०.०२	०.००	०.३५	३.२९	
		एकूण	२०४७३	९४९४४	११५४१७	१९६६८	८५७६९	१०५४३७	५६.०७	५७.४५	६.६९	०.१२	२८.८४	१४९.१७	

परिशिष्ट

तक्ता क्र. १६ (पुढे चालु)

प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००३-२००४ मधील विहिरीवरील प्रत्यक्ष सिंचित क्षेत्र

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ. क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	प्रकल्पांच्या समादेश क्षेत्रातील विहिरी (संख्या)			पैकी उपयोगातील विहिरी (संख्या)			सन २००३-२००४ मधील सिंचित क्षेत्र					
			३५ मीटरच्या आतील	३५ मीटरच्या बाहेरील	एकूण	३५ मीटरच्या आतील	३५ मीटरच्या बाहेरील	एकूण	खरीप	रब्बी	उन्हाळी	दुहंगामी	बारमाही	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	९६०६	१४९०८	२४५१४	४९१६	६०५२	१०९६८	०.००	७.३४	२.१५	१.५१	५.०४	१६.०४
		मध्यम	१०९७	९११९	१०२१६	२३४	६४५१	६६८५	२.६०	५.०६	१.१२	२.३६	१.८६	१३.००
		लघु	१४७०	१२७९५	१४२६५	४४४	७७९०	८२३४	४.१५	५.२७	२.४८	५.६८	३.३४	२०.९२
		एकूण	१२१७३	३६८२२	४८९९५	५५९४	२०२९३	२५८८७	६.७५	१७.६७	५.७५	९.५५	१०.२४	४९.९६
५	अमरावती विभाग	मोठे	१२८३	४८६६	६१४९	७२७	२८६०	३५८७	०.००	२.९१	०.४१	०.२८	०.४३	४.०३
		मध्यम	८७५	६४६६	७३४१	३८८	३५०६	३८९४	०.००	२.४१	०.२९	०.७६	०.७९	४.२५
		लघु	१४४६	७४०३	८८४९	६५५	२९६५	३६२०	०.००	२.३९	०.०६	०.९५	०.६५	४.०५
		एकूण	३६०४	१८७३५	२२३३९	१७७०	९३३१	१११०१	०.००	७.७१	०.७६	१.९९	१.८७	१२.३३
६	नागपूर विभाग	मोठे	१०५४	७०४२	८०९६	५८२	२५४७	३१२९	०.८७	४.२६	०.५९	०.४५	०.२३	६.४०
		मध्यम	१०१२	८६०८	९६२०	४५१	३१६४	३६१५	०.१८	४.३५	०.३९	०.४१	१.८०	७.१३
		लघु	४४७	४२१४	४६६१	१३५	२०३२	२१६७	०.०९	१.१५	०.०५	०.१८	०.९१	२.३८
		एकूण	२५१३	१९८६४	२२३७७	११६८	७७४३	८९११	१.१४	९.७६	१.०३	१.०४	२.९४	१५.९१
महाराष्ट्र राज्य	मोठे	३४६५७	१९३४९३	२२८१५०	२७९३८	१६३७५८	१९१६९६	८८.७२	१०१.६५	१५.१७	२९.४३	७७.८२	३१२.७९	
	मध्यम	६९२९	४८१६८	५५०९७	४२०८	३४०३०	३८२३८	११.४८	२२.६०	३.३९	१७.५८	१९.७१	७४.७६	
	लघु	५७९८	४२४४६	४८२४४	३२०८	२७८३२	३१०४०	१०.५९	१५.५९	४.२५	१५.६७	७.५०	५३.६०	
	एकूण	४७३८४	२८४१०७	३३१४९१	३५३५४	२२५६२०	२६०९७४	११०.७९	१३९.८४	२२.८१	६२.६८	१०५.०३	४४१.१५	

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १७
प्रकल्प प्रकारानुसार सिंचित क्षेत्रातील प्रमुख पिकांचे क्षेत्र (कालवा व विहिर)
(२००३-२००४)

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ. क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	प्रमुख पिके								
			ज्वारी	गहू	भुईमुग	हरभरा	भात	तेल बिया	उस	कापूस	फळ लागवड
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
१	कोकण विभाग	मोठे	०.००	०.०९	०.०२	०.००	४.८४	०.०८	०.०१	०.००	१.३१
		मध्यम	०.००	०.००	०.०७	०.०१	२.८५	०.००	०.००	०.००	०.०२
		लघु	०.०३	०.०७	०.२२	०.१५	२.०२	०.००	०.०२	०.००	०.८७
		एकूण	०.०३	०.१६	०.३१	०.१६	९.७१	०.०८	०.०३	०.००	२.२०
२	नाशिक विभाग	मोठे	२७.२२	३०.४७	०.५४	२४.२९	२१.५८	७.९५	३१.९०	३०.८०	२७.७८
		मध्यम	३.००	११.८५	१.७२	६.३२	०.३३	०.१६	१.८६	१६.७४	१२.१३
		लघु	४.५५	९.८४	१.१२	५.३६	०.४६	०.३३	०.३३	१३.४६	१.८१
		एकूण	३४.७७	५२.१६	३.३८	३५.९७	२२.३७	८.४४	३४.०९	६१.००	४१.७२
३	पुणे विभाग	मोठे	१३५.८४	४०.७८	३.९१	२२.८७	१२.५६	११.५८	१४६.७१	०.०५	१.२२
		मध्यम	०.९१	१.६३	०.२२	०.३१	०.७३	०.७१	२१.०८	०.०२	०.०६
		लघु	१९.१४	१२.३९	१.५४	२.५७	१.७२	०.१९	१२.००	०.००	०.३१
		एकूण	१५५.८९	५४.८०	५.६७	२५.७५	१५.०१	१२.४८	१७९.७९	०.०७	१.५९

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १७ (पुढे चालु)
प्रकल्प प्रकारानुसार सिंचित क्षेत्रातील प्रमुख पिकांचे क्षेत्र
(२००३-२००४)

महाराष्ट्र राज्य

हजार हेक्टर

अ. क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	प्रमुख पिके								
			ज्वारी	गहू	भुईमुग	हरभरा	भात	तेल बिया	उस	कापूस	फळ लागवड
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	१२.९५	३६.५१	१०.०८	३.७३	०.००	१.६६	११.६२	४.४३	७.२६
		मध्यम	१.८४	४.४८	२.४१	२.१४	०.०२	१.७६	३.८१	३.९१	०.४६
		लघु	३.०१	७.४४	२.०९	२.७४	०.११	२.७०	५.६४	४.०२	०.६३
		एकूण	१७.८०	४८.४३	१४.५८	८.६१	०.१३	६.१२	२१.०७	१२.३६	८.३५
५	अमरावती विभाग	मोठे	०.०२	१२.३२	२.७७	२.६६	०.००	५.१३	१.१९	६.८४	१.७४
		मध्यम	०.०१	९.०४	२.३६	४.००	०.००	०.५१	२.४०	३.६६	१.१५
		लघु	०.०२	१०.३७	०.९२	५.९३	०.१३	०.४४	१.०८	८.७६	२.०९
		एकूण	०.०५	३१.७३	६.०५	१२.५९	०.१३	६.०८	४.६७	१९.२६	४.९८
६	नागपूर विभाग	मोठे	०.२८	२५.७०	०.१५	६.४२	१२९.४१	११.६८	०.२७	१.७४	०.६३
		मध्यम	०.४२	१२.९४	१.३०	६.९६	३७.१८	१.९१	०.७०	२.२७	२.२२
		लघु	०.४४	७.३९	०.०८	३.३६	५०.९२	१.३६	०.०३	१.०३	१.३७
		एकूण	१.१४	४६.०३	१.५३	१६.७४	२१७.५१	१४.९५	१.००	५.०४	४.२२
महाराष्ट्र राज्य		मोठे	१७६.३१	१४५.८७	१७.४७	५९.९७	१६८.३९	३८.०८	१९१.७०	४३.८६	३९.९४
		मध्यम	६.१८	३९.९४	८.०८	१९.७४	४१.११	५.०५	२९.८५	२६.६०	१६.०४
		लघु	२७.१९	४७.५०	५.९७	२०.११	५५.३६	५.०२	१९.१०	२७.२७	७.०८
		एकूण	२०९.६८	२३३.३१	३१.५२	९९.८२	२६४.८६	४८.१५	२४०.६५	९७.७३	६३.०६

परिशिष्ट

तक्ता क्र. १८

खोरे निहाय प्रमुख पिकाखालील प्रवाही सिंचनाचे सिंचित क्षेत्र

२००२-०३ व २००३-०४

०००' हेक्टर

खोरे	वर्ष	खरीपाची पिके						
		ज्वारी	भुईमूग	भात	तेलबिया	कापूस	इतर	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९
गोदावरी	२००२-०३	५.६० (२.३८)	१.३२ (०.५६)	२०२.१९ (८५.९४)	४.२५ (१.८१)	९.२७ (३.९४)	१२.६५ (५.३७)	२३५.२८ (१००.००)
	२००३-०४	१४.७७ (५.९१)	०.०२ (०.०१)	१९९.२८ (७९.७३)	४.८१ (१.९२)	०.१५ (०.०६)	३०.९० (१२.३७)	२४९.९३ (१००.००)
कृष्णा	२००२-०३	२२.०३ (१७.७४)	१.७२ (१.३९)	११.८२ (९.५२)	१५.२२ (१२.२६)	०.०० ०.००	७३.३८ (५९.०९)	१२४.१७ (१००.००)
	२००३-०४	६८.६४ (४८.९०)	२.१६ (१.५४)	९.७० (६.९१)	८.९४ (६.३७)	०.०० ०.००	५०.९२ (३६.२८)	१४०.३६ (१००.००)
तापी	२००२-०३	१.२२ (१२.९९)	०.०४ (०.४३)	०.१४ (१.४९)	०.०० ०.००	३.६३ (३८.६६)	४.३६ (४६.४३)	९.३९ (१००.००)
	२००३-०४	०.३४ (४.५८)	०.०१ (०.१३)	०.१७ (२.२९)	०.०० ०.००	१.०८ (१४.५४)	५.८३ (७८.४६)	७.४३ (१००.००)

परिशिष्ट
तक्ता क्र. १९
खोरे निहाय प्रमुख पिकाखालील प्रवाही सिंचनाचे सिंचित क्षेत्र
(२००२-०३ व २००३-०४)

०००' हेक्टर

खोरे	वर्ष	रब्बी, उन्हाळी, दुहंगामी व बारमाही हंगामातील सिंचित क्षेत्र										
		ज्वारी	भुईमूग	हरभरा	गहू	भात	तेलबिया	ऊस	कापूस	फळ लागवड	इतर	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३
गोदावरी	२००२-०३	२७.७० -९.९९	१६.४४ -५.९३	४६.१३ -१६.६३	१०२.७१ -३७.०४	३.५० -१.२६	४.०६ -१.४६	२६.३२ -९.४९	१४.७८ -५.३३	६.४० -२.३१	२९.२९ -१०.५६	२७७.३३ -१००.००
	२००३-०४	३६.६४ -९.९६	१८.९६ -५.१५	६२.१० -१६.८८	१११.९१ -३०.४२	२१.५४ -५.८५	१८.८० -५.११	२३.९७ -६.५२	२१.९० -५.९५	१५.७७ -४.२९	३६.३० -९.८७	३६७.८९ -१००.००
कृष्णा	२००२-०३	११२.४० (२३.८१)	४.११ (०.८७)	२३.४३ (४.९६)	६१.७० (१३.०७)	०.६० (०.१२)	३.०२ (०.६४)	१८२.६७ (३८.७०)	०.१८ (०.०४)	५.७४ (१.२२)	७८.२२ (१६.५७)	४७२.०७ (१००.००)
	२००३-०४	८५.५५ (२३.४२)	२५.६१ (७.०१)	८.१३ (२.२२)	२३.७३ (६.५०)	०.१२ (०.०३)	१.४३ (०.३९)	१४२.३२ (३८.९६)	०.०६ (०.०२)	१.१९ (०.३३)	७७.१९ (२१.१२)	३६५.३३ (१००.००)
तापी	२००२-०३	४.४६ (४.७९)	४.६० (४.९४)	१४.५९ (१५.६७)	३६.६१ (३९.३१)	०.०६ (०.०६)	१.४६ (१.५७)	२.४१ (२.५९)	१२.७९ (१३.७३)	६.४४ (६.९२)	९.७० (१०.४२)	९३.१२ (१००.००)
	२००३-०४	१.८२ (२.४५)	१.६९ (२.२८)	९.१२ (१२.२८)	१८.०७ (२४.३३)	०.०० (०.००)	५.३९ (७.२६)	१.७५ (२.३६)	१७.८९ (२४.०७)	५.२१ (७.०९)	१३.३४ (१७.९६)	७४.२८ (१००.००)

परिशिष्ट

तक्ता क्र. २०

प्रकल्पाच्या कालव्यावरील प्रवाही पाणीवापरासाठी निरनिराळ्या हंगामातील
निवडक पिकांसाठी सिंचनाचे पाणीपट्टीचे दर
(१.७.२००३ पासून लागू)

दर:-रुपये प्रति हेक्टरी

अ.क्र.	पिकाचे नांव	पाणीपट्टीचे दर
१	रब्बी गहू	४७६
२	रब्बी भुईमूग, रब्बी उन्हाळी भात	७२४
३	उन्हाळी भुईमूग, उन्हाळी कपाशी	१४३८
४	ऊस, केळी	६२९७
	ठिबक/तुषार सिंचन	
५	ऊस, केळी	४२०५
	उपसा सिंचन	
६	ऊस, केळी (कालवा प्रवाही)	१८१०
७	ऊस, केळी (ठिबक सिंचन)	१२०५

घनमापन पध्दतीवर कालव्यातून पाणीपुरवठा करतांना आकारावयाचे पाणीपट्टीचे दर
(रु.प्रति सहस्र
घनमीटर)

अ.क्र.	स्थळ व हंगाम	१.७.२००३ पासून दर
१	कालव्यातून मायनरच्या मुखाशी(पाणीपट्टी)	
	खरीप	४७.६०
	रब्बी	७१.४०
	उन्हाळी	१४४.८०

परिशिष्ट

तक्ता क्र. २१

पाण्याचा कच्चा माल म्हणून पेय जलाकरिता वापर होणाऱ्या औद्योगिक वापरासाठी आणि घरगुती वापरासाठी पाटबंधारे विभागाकडून पुरवठा होणाऱ्या पाण्याचे निवडक दर (१.७.२००३ पासून लागू)

अ. क्र.	वापराचा प्रकार	पाण्याचे दर रु.प्रति १०,००० लिटरकरिता		
		पाण्याचा कच्चा माल म्हणून पेय जलाकरिता वापर (औद्योगिक)	औद्योगिक वापरासाठी	घरगुती वापरासाठी
१	२	३	४	५
१	नदीवर धरण बांधलेले असल्यास जलाशयातून	१४५.००	२९.००	१.३०
२	कालव्यातून (प्रवाही अगर उपसा पध्दतीने)			
	अ) मापदंडाप्रमाणे साठवण तलाव असल्यास	२९०.००	६०.००	३.२५
	ब) मापदंडाप्रमाणे साठवण तलाव नसल्यास	३६०.००	७१.५०	५.००
३	धरणाखालील नदीतून			
	अ) मापदंडाप्रमाणे साठवण तलाव असल्यास	२२०.००	४७.००	२.५०
	ब) मापदंडाप्रमाणे साठवण तलाव नसल्यास	३६०.००	७१.५०	५.००
४	संस्थेने धरण स्वखर्चाने बांधले असल्यास/पाणीवापराच्या प्रमाणानुसार धरणाच्या बांधकामाचा खर्च दिला असल्यास	५०.००	१०.००	१.१५

परिशिष्ट

तक्ता क्र. २२

सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टी आकारणी, वसुली व थकबाकी

रुपये कोटी

अ. क्र.	वर्ष	थकबाकी			आकारणी			वसुली			वर्ष अखेर शिल्लक थकबाकी		
		सिंचन	बिगर सिंचन	एकूण	सिंचन	बिगर सिंचन	एकूण	सिंचन	बिगर सिंचन	एकूण	सिंचन	बिगर सिंचन	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४
१	१९९७-९८	१३४.१३	१९८.०७	३३२.२०	४१.०७	७६.२२	११७.२९	२४.६५	५६.९६	८१.६१	१५०.५५	२१७.३३	३६७.८८
२	१९९८-९९	१५०.५५	२१७.३३	३६७.८८	४१.६६	१५३.३८	१९५.०४	३२.५१	८०.९७	११३.४८	१५९.७०	२८९.७४	४४९.४४
३	१९९९-००	१५९.७०	२८९.७४	४४९.४४	६७.६२	२०८.६०	२७६.२२	३७.१८	१३५.६५	१७२.८३	१९०.१४	३६२.६९	५५२.८३
४	२०००-०१	१९०.१४	३६२.६९	५५२.८३	७४.४८	३६२.६०	४३७.०८	४१.२३	१५३.९९	१९५.२२	२२३.३९	५७१.३०	७९४.६९
५	२००१-०२	२२३.३९	५७१.३०	७९४.६९	८४.७२	३६८.८३	४५३.५५	४३.५७	२०८.१२	२५१.६९	२६४.५४	७३२.०१	९९६.५५
६	२००२-०३	२६२.६४	७२६.८१	९८९.४५	८३.१७	३६०.६८	४४३.८५	४२.०२	३३५.५०	३७७.५२	३०३.७९	७५१.९९	१०५५.७८
७	२००३-०४	३२३.५९	३३१.७३	६५५.३२	९३.०३	३६०.२६	४५३.२९	४२.८९	३३४.७४	३७७.६३	३७३.७३	३५७.२५	७३०.९८

परिशिष्ट
तक्ता क्र. २३
प्रकल्पाचा सिंचन / बिगर सिंचनाची पाणीपट्टी आकारणी व वसुलीचा ताळेबंद
सन २००३-२००४

रुपये लाखात

अ क्र	विभाग	सिंचन							
		मागील थकबाकी	आकारणी	वसुली			मार्च २००४ ची थकबाकी		
				थकबाकी पैकी	आकारणी पैकी	एकूण	थकबाकी पैकी	आकारणी पैकी	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण	४४५.५०	११७.८८	३४.६८	२९.२२	६३.९०	४१०.८२	८८.६६	४९९.४८
२	नाशिक	१७०९.०६	८०७.०४	३३५.३९	३२८.७५	६६४.१४	१३७३.६७	४७८.२९	१८५१.९६
३	पुणे	१०९२३.८६	४७७२.२०	७६७.५२	१२०८.५५	१९७६.०७	१०१५६.३४	३५६३.६५	१३७१९.९९
४	औरंगाबाद	१५४३७.४७	२०८७.४१	३३२.४१	२१८.५५	५५०.९६	१५१०५.०६	१८६८.८६	१६९७३.९२
५	अमरावती	३०७.७४	१८०.७१	३१.८९	५३.३४	८५.२३	२७५.८५	१२७.३७	४०३.२२
६	नागपूर	३५३५.६५	१३३८.१६	४१२.६७	५३६.१३	९४८.८०	३१२२.९८	८०२.०३	३९२५.०१
महाराष्ट्र राज्य		३२३५९.२८	९३०३.४०	१९१४.५६	२३७४.५४	४२८९.१०	३०४४४.७२	६९२८.८६	३७३७३.५८

अ क्र	विभाग	बिगर सिंचन							
		मागील थकबाकी	आकारणी	वसुली			मार्च २००४ ची थकबाकी		
				थकबाकी पैकी	आकारणी पैकी	एकूण	थकबाकी पैकी	आकारणी पैकी	एकूण
१	२	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७	१८
१	कोकण	१११५९.६४	१२१७४.८४	५०३९.१५	१०४६२.९२	१५५०२.०७	६१२०.४९	१७११.९२	७८३२.४१
२	नाशिक	६३८३.५८	७०६४.१८	५६३.५२	३९३४.२३	४४९७.७५	५८२०.०६	३१२९.९५	८९५०.०१
३	पुणे	८८०१.१३	९३२१.७२	१०९०.६८	६३९७.१४	७४८७.८२	७७१०.४५	२९२४.५८	१०६३५.०३
४	औरंगाबाद	५४६३.९६	४५०७.२३	५३६.०६	२२०१.८८	२७३७.९४	४९२७.९०	२३०५.३५	७२३३.२५
५	अमरावती	१५१.३८	११४.८१	३६.६६	८३.८५	१२०.५१	११४.७२	३०.९६	१४५.६८
६	नागपूर	१२१३.२५	२८४२.९९	५३९.६०	२५८८.१४	३१२७.७४	६७३.६५	२५४.८५	९२८.५०
महाराष्ट्र राज्य		३३१७२.९४	३६०२५.७७	७८०५.६७	२५६६८.१६	३३४७३.८३	२५३६७.२७	१०३५७.६१	३५७२४.८८

परिशिष्ट
तक्ता क्र.२४
पाटबंधारे प्रकल्पावरील परिरक्षण व दुरुस्ती खर्च (आस्थापनेसह)
आणि पाणीपट्टी आकारणी व वसुली
(१९९८-९९ ते २००३-०४)

(रुपये कोटी)

अ.क्र.	वर्ष	परिरक्षण व दुरुस्ती खर्च (आस्थापनेसह)	सिंचन व बिगर सिंचन पाणीपट्टी आकारणी	पाणीपट्टी वसुली	वसुलीची आकारणीशी टक्केवारी (५/४)	वसुलीची परिरक्षण व दुरुस्ती खर्चाशी टक्केवारी (५/३)
१	२	३	४	५	६	७
१	१९९८-९९	३७९	१९५	११४	५८	३०
२	१९९९-२०००	४३३	२७६	१७३	६३	४०
३	२०००-२००१	४९०	४३७	१९५	४५	४०
४	२००१-२००२	४५०	४५४	२५२	५६	५६
५	२००२-२००३	३७०	४४४	३७७	८५	१०२
६	२००३-२००४	३३३	४५३	३७८	८३	११४

परिशिष्ट
तक्ता क्र. २५
सहकारी पाणी वापर संस्थांचा तपशील

महाराष्ट्र राज्य

(क्षेत्र:- हजार हेक्टर)

अ. क्र.	बाब	सन २००२-२००३				सन २००३-२००४				
		मोठे प्रकल्प	मध्यम प्रकल्प	लघु प्रकल्प	एकूण	मोठे प्रकल्प	मध्यम प्रकल्प	लघु प्रकल्प	एकूण	
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	
१	प्रकल्पांचे क्षेत्र (निर्मित सिंचन क्षमता)	२२५५.६६	६२७.०५	९२९.७५	३८१२.४६	२२६६.५४	६३९.८१	९५६.४३	३८६२.७८	
२	प्रस्तावित पाणी वापर संस्था	३०३	३१	१४३	४७७	६५६	३२	१७२	८६०	
३	नोंदणी झालेल्या संस्था	संख्या	५०७	५९	१०४	६७०	७०७	८३	२१९	१००९
		क्षेत्र	१६३.७९	१४.६०	२९.६९	२०८.०८	२६८.५२	२६.१८	६४.७२	३५९.४२
४	करारबद्ध झालेल्या संस्था	संख्या	६९	१५	१२	९६	११९	१७	२२	१५८
		क्षेत्र	२२.५९	५.३४	४.०४	३१.९७	४२.९३	५.९६	७.२६	५६.१५
५	प्रत्यक्ष कार्यरत संस्था	संख्या	३२५	९	२३	३५७	४८६	२४	५४	५६४
		क्षेत्र	१०७.०४	३.३४	६.२७	११६.६५	१४४.६०	५.१९	१५.२४	१६५.०३

परिशिष्ट
तक्ता क्र. २६
जून ते ऑक्टोबर २००३ या कालावधीतील
जिल्हानिहाय प्रत्यक्ष पर्जन्यमान

महाराष्ट्र राज्य

मि मी

अ. क्र.	जिल्हा	सर्वसाधारण पर्जन्यमान	जून ते ऑक्टोबर २००२ पर्यंतचे प्रत्यक्ष पर्जन्यमान	टक्केवारी
१	२	३	४	५
१	ठाणे	२५१५	२५८२	१०३
२	रायगड	३१८६	२९४१	९२
३	रत्नागिरी	३४५१	३०८०	८९
४	सिंधुदुर्ग	३२६५	२६८२	८२
५	नाशिक	९५१	१०१२	१०६
६	धुळे	५४६	८३३	१५३
७	नंदुरबार	८५७	११००	१२८
८	जळगांव	६८३	९३६	१३७
९	अहमदनगर	४९७	३०१	६१
१०	पुणे	८१७	५४०	६६
११	सोलापूर	५४५	२७७	५१
१२	सातारा	१२५७	८०४	६४
१३	सांगली	५००	२४२	४८
१४	कोल्हापूर	१८९८	१४०५	७४
१५	औरंगाबाद	७०१	५४५	७८
१६	जालना	७०५	५९०	८४
१७	बीड	६८३	५६३	८२
१८	लातूर	८६६	७४६	८६
१९	उस्मानाबाद	७५१	४४१	५९
२०	नांदेड	९४०	८८०	९४
२१	परभणी	८१७	७९८	९८
२२	हिंगोली	८४९	८९५	१०५
२३	बुलढाणा	७१७	६८७	९६
२४	अकोला	७१९	६३४	८८
२५	वाशिम	८२९	७९६	९६
२६	अमरावती	८७३	७३५	८४
२७	यवतमाळ	९६४	८३७	८७
२८	वर्धा	९७३	८९०	९१
२९	नागपूर	११४०	१०४६	९२
३०	भंडारा	१३३२	१३९३	१०५
३१	गोंदीया	१४३४	१३७२	९६
३२	चंद्रपूर	१२०२	१११३	९३
३३	गडचिरोली	१४०८	१३९४	९९

परिशिष्ट
तक्ता क्र. २७
प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००३-२००४ चा पाणी वापर

महाराष्ट्र राज्य

दलघमी

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	प्रकल्पीय उपयुक्त पाणी साठा	१५/१०/०३ चा उपयुक्त पाणी साठा	पाणी वापर				
					सिंचन	बिगर सिंचन			
						पिण्यासाठी	औद्योगिक	इतर	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
१	कोकण विभाग	मोठे	१७८९.६५	१३७१.६८	२६८.२१	६३९.६५	९१.१५	८०.१५	८१०.९५
		मध्यम	६४९.१०	४१६.७८	६०.०२	३८.५७	१६.८२	१९.६०	७४.९९
		लघु	३०३.४०	२७४.४९	९९.४८	२१.१३	३.८५	६५.८२	९०.८०
		एकूण	२७४२.१५	२०६२.९५	४२७.७१	६९९.३५	१११.८२	१६५.५७	९७६.७४
२	नाशिक विभाग	मोठे	२७८५.६९	२०७४.५६	११२४.८१	३९८.५८	९५.१५	३७.३८	५३१.११
		मध्यम	४७०.८१	४१२.७४	२२६.१०	३५.३२	०.००	०.००	३५.३२
		लघु	५४६.२८	४४५.८६	२०२.९४	२५.६४	०.००	०.००	२५.६४
		एकूण	३८०२.७८	२९३३.१६	१५५३.८५	४५९.५४	९५.१५	३७.३८	५९२.०७
३	पुणे विभाग	मोठे	७०६८.०१	४५०२.१०	३९०७.१७	१३०६.४२	१००.८७	८४९.२७	२२५६.५६
		मध्यम	१११४.११	३९९.५८	२४२.२१	२१.६३	०.८१	८१.५८	१०४.०२
		लघु	१५५२.४०	२६२.४५	२७९.७५	१७.२५	४.६५	१२.०६	३३.९६
		एकूण	९७३४.५२	५१६४.१३	४४२९.१३	१३४५.३०	१०६.३३	९४२.९१	२३९४.५४

परिशिष्ट

तक्ता क्र. २७ (पुढे चालु)

प्रकल्प प्रकारानुसार सन २००३-२००४ चा पाणी वापर

महाराष्ट्र राज्य

दलघमी

अ.क्र.	विभाग	प्रकल्प प्रकार	प्रकल्पीय उपयुक्त पाणी साठा	१५/१०/०३ चा उपयुक्त पाणी साठा	पाणी वापर				
					सिंचन	बिगर सिंचन			
						पिण्यासाठी	औद्योगिक	इतर	एकूण
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०
४	औरंगाबाद विभाग	मोठे	४७९९.६६	१६१२.८६	९६१.२८	२१७.५१	६०.११	१३९.२२	४१६.८४
		मध्यम	७४४.७७	२५९.५५	१२७.२३	२८.२१	४.३६	०.००	३२.५७
		लघु	१२२९.३७	३७८.३०	१८७.८५	१२.९९	०.३४	०.००	१३.३३
		एकूण	६७७३.८०	२२५०.७१	१२७६.३६	२५८.७१	६४.८१	१३९.२२	४६२.७४
५	अमरावती विभाग	मोठे	१११३.३६	८९१.९५	४२९.१३	५६.१२	०.५१	१.४८	५८.११
		मध्यम	५९७.११	३५७.२१	१९०.४२	४३.३०	२.०५	०.००	४५.३५
		लघु	६४१.५५	३९४.८९	२२७.४६	१३.७०	०.००	०.०९	१३.७९
		एकूण	२३५२.०२	१६४४.०५	८४७.०१	११३.१२	२.५६	१.५७	११७.२५
६	नागपूर विभाग	मोठे	२४२८.७६	२०७१.४२	१४३०.५१	१७१.१२	५०.९९	०.००	२२२.११
		मध्यम	५५५.४२	४७५.४६	३४०.११	८.७१	१२.६०	०.००	२१.३१
		लघु	४५०.१०	३३९.१३	२६४.५९	२.५५	०.१७	०.००	२.७२
		एकूण	३४३४.२८	२८८६.०१	२०३५.२१	१८२.३८	६३.७६	०.००	२४६.१४
महाराष्ट्र राज्य	मोठे	१९९८५.१३	१२५२४.५७	८१२१.११	२७८९.४०	३९८.७८	११०७.५०	४२९५.६८	
	मध्यम	४१३१.३२	२३२१.३२	११८६.०९	१७५.७४	३६.६४	१०१.१८	३१३.५६	
	लघु	४७२३.१०	२०९५.१२	१२६२.०७	९३.२६	९.०१	७७.९७	१८०.२४	
	एकूण	२८८३९.५५	१६९४१.०१	१०५६९.२७	३०५८.४०	४४४.४३	१२८६.६५	४७८९.४८	

परिशिष्ट
तक्ता क्र. २८
जलविद्युत विकाससंबंधी विभागवार माहिती (डिसेंबर २००३)

मे.वॅ.

अ.क्र.	पूर्ण झालेले प्रकल्प	स्थापित क्षमता
१	२	३
	कोकण विभाग	
१	कोयना स्तर ३(४ X ८० मे.वॅ.)	३२०.००
२	भिरा अवजल (२ X ४० मे.वॅ.)	८०.००
३	भातसा (१ X १५ मे.वॅ.)	१५.००
४	क्षरवानमेढे (१ X ०.२ मे.वॅ.)	०.२०
५	सूर्या(१ X ६ मे.वॅ.)	६.००
६	सूर्या उजवा कालवा प्रपात (१ X ०.७५ मे.वॅ.)	०.७५
		४२१.९५
	पुणे विभाग	
१	राधानगरी (४ X १.२ मे.वॅ.)	४.८०
२	कोयना स्तर १ व २ (४ X ७० मे.वॅ. ४ X ८० मे.वॅ.)	६००.००
३	कोयना धरण विद्युतगृह (२ X २० मे.वॅ.)	४०.००
४	भाटघर (१ X १६ मे.वॅ.)	१६.००
५	वीर (२ X ४.५ मे.वॅ.)	९.००
६	तिल्लारी (१ X ६० मे.वॅ.)	६०.००
७	पवना (१ X १० मे.वॅ.)	१०.००
८	येवतेश्वर (१ X ०.०७५ मे.वॅ.)	०.०८
९	खडकवासला (२ X ८ मे.वॅ.)	१६.००
१०	कण्हेर (१ X ४ मे.वॅ.)	४.००
११	धोम (२ X १ मे.वॅ.)	२.००
१२	उजनी (१ X १२ मे.वॅ.)	१२.००
१३	माणिकडोह (१ X ६ मे.वॅ.)	६.००
१४	डिंभे (१ X ५ मे.वॅ.)	५.००
१५	वारणा (२ X ८ मे.वॅ.)	१६.००
१६	दुधगंगा (२ X १२ मे.वॅ.)	२४.००
१७	कोयना स्तर ४ (४ X २५० मे.वॅ.)	१०००.००
		१८२४.८८

परिशिष्ट
तक्ता क्र. २८ (पुढे चालु)
जलविद्युत विकासासंबंधी विभागवार माहिती

मे.वॅ.

ठ	पूर्ण झालेले प्रकल्प	स्थापित क्षमता
१	२	३
	नाशिक विभाग	
१	वैतरणा भुयारी विद्युतगृह (१ X ६० मे.वॅ.)	६०.००
२	वैतरणा धरण पायथा विद्युतगृह (१ X १.५ मे.वॅ.)	१.५०
३	भंडारदरा विद्युतगृह क्र.२ (१ X ३४ मे.वॅ.)	३४.००
४	करंजवण (१ X ३ मे.वॅ.)	३.००
		९८.५०
	मराठवाडा विभाग	
१	येलदरी (३ X ७.५ मे.वॅ.)	२२.५०
२	पैठण (१ X १२ मे.वॅ.)	१२.००
३	माजलगांव (३ X ०.७५ मे.वॅ.) एक संच	०.७५
		३५.२५
	नागपूर विभाग	
१	पेंच (२ X ८० मे.वॅ.) मध्यप्रदेश बरोबरचा आंतरराज्यीय प्रकल्प महाराष्ट्राचा वाटा ५३ मे.वॅ.(३३ टक्के)	५३.००
	एकूण	२४३३.५८
	मे.टाटा	
१	भिरा (६ X २५ मे.वॅ.)	१५०.००
२	खोपोली (६ X १२ मे.वॅ.)	७२.००
३	भिवपुरी (६ X १२ मे.वॅ.)	७२.००
४	भिवपुरी (२ X १.५मे.वॅ.)	३.००
५	भिरा उदंचन योजना (१ X १५० मे.वॅ.)	१५०.००
		४४७.००
	खाजगीकरणांतर्गतचे प्रकल्प	
१	भंडारदरा वि.गृ.१ (१ X १२ मे.वॅ.)	१२.००
२	वज्रा प्रपात ज.वि.प्र. (१ X ३ मे.वॅ.)	३.००
३	चासकमान (१ X ३ मे.वॅ.)	३.००
	एकूण	२८९८.५८

परिशिष्ट

पाटबंधारे प्रकल्पांच्या जलाशयात पिण्याचे पाणी आरक्षित करण्यासाठी जिल्हास्तरीय समितीची पुनर्रचना करण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन,
पाटबंधारे विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण १००३/(३१०/०३)/सिंव्य(धो)
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२,
दिनांक :- १० ऑगस्ट, २००४

१.० प्रस्तावना

शासन निर्णय क्रमांक संकीर्ण १००१/(१५४/०१)/सिंव्य(धो), दिनांक २१/१/२००३ मधील परिच्छेद १२ अनुसार (यापूर्वीचे शासन पत्र क्र. बीकेएस १०८७/९९२/सिंव्य, दिनांक २/२/८८) व शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण १००२/(२०८/०२)/सिंव्य.(धो.), दि. १० डिसेंबर, २००३ नुसार पाटबंधारे प्रकल्पांच्या जलाशयात पिण्याचे पाणी राखून ठेवण्याबाबतचा विचार करून निर्णय घेण्यासाठी व पाणीपट्टीची वसूली करण्याबाबत जिल्हाधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखाली समितीची स्थापना करण्यात आली होती. या समितीमध्ये मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद, सिंचन व्यवस्थापनेशी संबंधित कार्यकारी अभियंता, पाटबंधारे विभाग, जिल्हयातील परिसर अभियांत्रिकी विभागाचे कार्यकारी अभियंता (ग्रामीण पाणी पुरवठ्याशी संबंधित) हे सदस्य होते.

गेल्या ३ वर्षांच्या अनुभवावरून व लोकप्रतिनिधींनी शासनाच्या निदर्शनास आणल्यानुसार या समितीद्वारे करण्यात आलेले आरक्षण काही जिल्हयात गरजेपेक्षा जास्त केले असल्याचे आढळून आले. त्यामुळे धरणात मे अखेर शिल्लक राहिलेल्या पाण्याचा कोणत्याही प्रयोजनासाठी वापर न होता पाणी वाया गेले व पर्यायाने मौल्यवान राष्ट्रीय संपत्तीचा नाश झाला. त्यामुळे वरील परिच्छेदात नमूद केलेले शासन निर्णय व परिपत्रके यातील संबंधित तरतूदी अधिक्रमित करून सदर समिती पुनर्रचित करून जिल्हयाचे पालकमंत्री यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती नियुक्त करण्याचा प्रस्ताव शासनाच्या विचाराधीन होता. त्यानुसार शासनाने खालीलप्रमाणे निर्णय घेतला आहे.

२.० शासन निर्णय :

पाटबंधारे प्रकल्पांच्या जलाशयात पिण्याचे पाणी आरक्षित करण्यासाठी जिल्हास्तरीय समितीची खालीलप्रमाणे पुनर्रचना करण्यात येत आहे.

१) जिल्हयाचे पालकमंत्री	- अध्यक्ष
२) सिंचन व्यवस्थापनेशी संबंधित कार्यकारी अभियंता, पाटबंधारे विभाग	- सदस्य
३) मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	- सदस्य
४) जिल्हयातील महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरणाचे अधीक्षक अभियंता	- सदस्य
५) जिल्हयातील सर्व महानगरपालिकांचे आयुक्त	- सदस्य
६) जिल्हाधिकारी	- सदस्य सचिव

अवर्षण वर्षात ज्या ठिकाणी स्थानिक उद्भव संपूर्णपणे खर्ची पडला आहे त्या गाव/शहराजवळच्या जलाशयातून पाणी आणणे आवश्यक असते अशा जलाशयात पिण्याचे पाणी आरक्षित करण्यासाठी खालील बाबी विचारात घ्याव्यात.

२.१ प्रति माणशी प्रतिदिन ४० लि. याप्रमाणे सदर लोकसंख्येस १५ जुलैपर्यंत आवश्यक असणाऱ्या पाण्याचे परिमाण काढावे व सदर परिमाणात बाष्पीभवन/वहनतूट, पशुधनाच्या पाण्याची गरज अधिक १० टक्के जादा (हिशोबात न धरलेल्या पाणी वापराकरिता) वाढ करावी. अंदाजे परिमाणाच्या तदर्थ (Ad hoc) आधारावर पाण्याचे आरक्षण करण्यात येऊ नये. सदर लोकसंख्येच्या पिण्याच्या पाण्याची गरज ठरविताना स्थानिक विहिरी व तळी यातून उपलब्ध होऊ शकणा-या पाण्याचा पुरवठाही विचारात घ्यावा. प्रकल्पाच्या जलनियोजनात ज्या ठिकाणी जलाशयातून पाणी नदीत सोडण्याची तरतूद आहे अशा प्रकल्पांव्यतिरिक्त इतर सर्व प्रकल्पांत वरीलप्रमाणे आरक्षित पाणी जलाशयातच राखून ठेवावे व जलाशयातून थेट पाईपलाईन अथवा टँकरद्वारे उचलून न्यावे. जलाशयातून पूर्वनियोजनाशिवाय नदीपात्रात पिण्याचे पाणी सोडण्यात येऊ नये.

२.२ पिण्याचे पाणी आरक्षणाचे मापदंड

सर्वसाधारण पर्जन्यमानाच्या वर्षात शहरी व ग्रामीण लोकसंख्येसाठी पिण्याच्या पाणी पुरवठ्याचे खाली नमूद केलेले मापदंड विचारात घेऊन आरक्षण करण्यात यावे.

- अ) शासन निर्णय (पा.पु.व स्व.वि.) क्र. ग्रापापु १०९९/प्र.क्र. ३२८/पापु-०७, दि. २७ जुलै २००० नुसार ग्रामीण पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण दरडोई दर दिवशी ४० लिटर राहिल.
- ब) शासन निर्णय (पा.पु. व स्व.वि.) क्र. पापुयो १०९८/प्र.क्र. २६७/पापु-२२, दि. १ डिसेंबर, १९९८ नुसार नागरी पाणी पुरवठ्याचे दरडोई मापदंड खालीलप्रमाणे राहतील.

अ. क्र.	शहराची लोकसंख्या	दरडोई/दरदिवशी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण
१.	२०,००० पेक्षा कमी	७० लटर्स
२.	२०,००० पेक्षा जास्त पण ६०,००० पेक्षा कमी	१०० लिटर्स
३.	६०,००० पेक्षा जास्त पण १,००,००० पेक्षा कमी	१२५ लिटर्स
४.	१,००,००० पेक्षा जास्त	१५० लिटर्स

मात्र, मराठवाड्यातील मांजरा खोऱ्यामध्ये पाण्याची उपलब्धता अन्य खोऱ्यापेक्षा कमी असल्यामुळे मांजरा खोऱ्यातील नागरी भागात दरदिवशी/दरडोई खाली निर्देशिल्याप्रमाणे पाण्याची गरज परिगणित करण्यात यावी :-

अ.क्र.	शहराची लोकसंख्या	दरडोई/दरदिवशी पाणी पुरवठ्याचे प्रमाण
१.	२०,००० पेक्षा कमी	५५ लिटर्स
२.	२०,००० पेक्षा जास्त पण ६०,००० पेक्षा कमी	७० लिटर्स
३.	६०,००० पेक्षा जास्त पण १,००,००० पेक्षा कमी	८५ लिटर्स
४.	१,००,००० पेक्षा जास्त	१०० लिटर्स

३.० समितीची कार्यपध्दती

या समितीने दरवर्षी १५ ऑक्टोबर ते ३१ ऑक्टोबरदरम्यान बैठक घ्यावी व पुढील वर्षाच्या १५ जुलैपर्यंत पुरेल इतका पिण्याकरिता पाणीसाठा आरक्षणाचा निर्णय घ्यावा. पिण्याच्या पाण्यासाठी ऑक्टोबरअखेर आरक्षण केल्यानंतर पुन्हा त्यात बदल करू नये म्हणजे निरनिराळ्या प्रकल्पातील रब्बी सिंचन कार्यक्रमाचे नियोजन करणे सुलभ होईल.

एखादेवेळी प्रकल्पातील पाणी आरक्षणाबाबत एकमत झाले नाही तर मा. मंत्री (पा.पु. व स्व.) यांचेकडे समितीच्या बैठकीचा कार्यवृत्तांतासह संदर्भ करावा. या प्रकरणी सचिव (लाक्षेवि), पाटबंधारे विभाग, सचिव (पा.पु. व स्व. वि.) व सचिव (मदत व पुनर्वसन) यांच्या सल्ल्याने मा. मंत्री (पा.पु. व स्व.) व मा. मंत्री (पा.) निर्णय देतील व तो अंतिम राहिल.

सदर समितीने अशा प्रकारचे पिण्याचे पाणी आरक्षणाबाबत ३१ ऑक्टोबरपूर्वी निर्णय घेतल्यानंतर उर्वरत पाणीसाठ्याचा रब्बी सिंचनासाठी व इतर अनुज्ञेय उपयोगासाठी पूर्णपणे वापर करता येईल. कारण पुढील वर्षाच्या १५ जुलैपर्यंत वापरता येईल अशा पाणीसाठ्याची निश्चिती रब्बी हंगामापूर्वी होणे सिंचन तसेच पिण्याच्या पाण्याच्या नियोजनाच्या दृष्टीने अत्यंत आवश्यक आहे. म्हणून उपलब्ध पाण्याचा इष्टतम वापर होण्याचे दृष्टीने हे वेळापत्रक काटेकोरपणे पाळावे अन्यथा सदर राखून ठेवलेले पाणी विनावापर शिल्लक राहून बाष्पीभवनाद्वारे पाणीनाश होण्याची शक्यता असते. पिण्याचे पाणी आरक्षणानंतर उर्वरित पाणीसाठ्याचे रब्बी सिंचनासाठी नियोजन करावे.

४.० आरक्षित पाण्याच्या पाणीपट्टीची रक्कम पाटबंधारे विभागास अदा करण्यास जबाबदार अधिकारी

संबंधित ग्रामपंचायत, शहराची नगरपालिका, महानगरपालिका किंवा महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण या संस्थांसाठी पाटबंधारे प्रकल्पातील जलाशयात पिण्याचे पाणी आरक्षणाची मागणी करणाऱ्या अधिका-यांनी पाटबंधारे विभागाकडे पाणीपट्टीची ५०% रक्कम आगाऊ भरावी. संबंधित संस्थेने पाटबंधारे विभागाकडे ५०% आगाऊ रक्कम १५ दिवसात न भरल्यास पाणी आरक्षण आपोआपच रद्द होईल. त्यानंतर मार्चअखेर

वापरलेल्या पाण्याच्या पाणीपट्टीची उर्वरित रक्कम स्वतंत्रपणे एप्रिलमध्ये व त्यानंतर १५ जुलैपर्यंत वापरलेल्या पाण्याच्या पाणीपट्टीची पूर्ण रक्कम ऑगस्ट महिन्यात भरावी. वरीलप्रमाणे पाणीपट्टीचा भरण करणाऱ्याबाबत जिल्हाधिकारी यांनी संबंधित संस्थेस आदेश द्यावेत.

अ.क्र.	संस्था	पाणीपट्टी भरण्यास जबाबदार अधिकारी
१.	ग्रामपंचायती	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद
२.	नगरपालिका /नगरपरिषद	मुख्याधिकारी
३.	महानगरपालिका	आयुक्त
४.	महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण	कार्यकारी अभियंता
५.	म.औ.वि.महामंडळ	कार्यकारी अभियंता

५.० पाणीपट्टी वसुलीबाबत

शासन निर्णय (वि.वि.) क्र. शामव १०.०१/प्र.क्र.२१/अर्थबळ, दि. ११ एप्रिल, २००१ नुसार शासकीय येणे व रकमांची वसुली व आढावा घेण्यासाठी जिल्हास्तरीय समितीची नियुक्ती करण्यात आली आहे. सदर समितीचे जिल्हाधिकारी अध्यक्ष आहेत. सदरहू समितीच्या बैठकीत पाणीपट्टी वसुलीचा विषय प्राधान्याने चर्चेला घेण्यात यावा. पाटबंधारे विभागाचे संबंधित कार्यकारी अभियंता यांनी सदर समितीकडे पाणीपट्टी वसुलीबाबतची माहिती द्यावी. जिल्हाधिकारी यांनी पाणीपट्टीची थकीत वसुलीबाबत संबंधिताकडे पाठपुरावा करावा व पाटबंधारे विभागाची थकीत रक्कम वसूल होईल याबाबत प्रयत्नशील रहावे.

६.० पाणीपट्टीची थकबाकी न भरल्यास पाणीपुरवठा खंडीत करणेबाबत.

महाराष्ट्र पाटबंधारे अधिनियम १९७६ मधील भाग ६ प्रकरण १ मधील कलम ४९ (ज) मधील तरतूदीनुसार जर पाणीपट्टीची थकबाकी देण्याबद्दल फर्मावणारी नोटीस एखाद्या व्यक्ती/संस्थेवर कार्यकारी अभियंता, यांच्यातर्फे रीतसर बजावण्यात आल्यानंतरदेखील अशी व्यक्ती/संस्था थकबाकी देत नसेल तेव्हा व तोपर्यंत कोणत्याही व्यक्तीचा अथवा संस्थेचा पाणी पुरवठा बंद करेल.

सदर शासन निर्णय मदत व पुनर्वसन, पाणी पुरवठा व स्वच्छता, ग्राम विकास व नगर विकास विभाग यांच्या सहमतीने निर्गमित करण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

सही/-

शासनाचे उप सचिव

परिशिष्ट

केंद्र पुरस्कृत पुनर्रचित लाभक्षेत्र विकास व जलव्यवस्थापन कार्यक्रम.

केंद्र शासनाने त्यांचे पत्र दि. २५/२/२००४ अन्वये केंद्र पुरस्कृत लाभक्षेत्र विकास कार्यक्रमाची पुनर्रचना केली असून त्याचे नांव लाभक्षेत्र विकास व जलव्यवस्थापन कार्यक्रम असे करण्यात आले आहे. पुनर्रचित कार्यक्रमातून खालील कामे दि.१/४/२००४ पासून वगळण्यात आली आहेत :

- १) जमिन सपाटीकरण.
- २) तुषार व ठिबक सिंचन.
- ३) भूपृष्ठावरील व भूअंतर्गत पाण्याचा संयुक्त वापर.
- ४) पीक नुकसान भरपाई व योग्य पीक पध्दती प्रस्तावित करणे.

तसेच केंद्र शासनाने दि. १/४/२००४ पासून कामाचे खालील नविन घटक कार्यक्रमात समाविष्ट केले आहेत.

- १) विमोचकावरील ४.२५ क्युमेक (१५० क्युमेक्स) विसर्ग क्षमते पर्यंतच्या वितरीकेच्या वितरण प्रणालीतील त्रुटींची दुरुस्ती करून वितरीकेचे सिंचन व्यवस्थापन वितरीका स्तरावरील समितीला हस्तांतरीत करणे.
- २) लाभ धारकांच्या सहभागाने कार्यक्रमांतर्गत प्रकल्पांच्या लाभक्षेत्रात अस्तित्वात असलेल्या तलावातील गाळ काढणे व सिंचन प्रणाली व नियंत्रक बांधकामाचे नुतनीकरण करून त्याचे सिंचन व्यवस्थापन पाणी वापर संस्थांना हस्तांतर करणे.
- ३) पाणथळ क्षेत्र लागवड योग्य करण्यासाठी पारंपारिक तंत्राला पुरक विशिष्ट स्थळासाठी जैव जलनिःस्सारण तंत्राचा वापर करणे.

पुनर्रचित कार्यक्रमात खालील कामासाठी शेतकऱ्यांचा १० टक्के आर्थिक सहभाग अनिवार्य करण्यात आला आहे.

- १) शेतचारी बांधकाम
- २) पाणथळ क्षेत्र लागवड योग्य करण्यासाठी जलनिःस्सारण योजना
- ३) लाभक्षेत्रात अस्तित्वात असलेल्या तलावातील गाळ काढणे व त्यावरील सिंचन प्रणालीचे नुतनीकरण

लाभक्षेत्र विकास व जलव्यवस्थापन कार्यक्रमातील विविध कामांचे आर्थिक मापदंड सुधारित करण्यात आले आहेत. प्रमुख कामांचे मापदंड पुढीलप्रमाणे आहेत :

अ.क्र	कामाची बाब	केंद्र : राज्य : शेतकरी	अंदाजित खर्चाच्या आर्थिक मर्यादा
१	शेतचारी बांधकामे	५० : ४० : १०	रु. १०,०००/- प्रति हे.
२	शेतचर व जोडचर	५० : ५० : ००	रु. ४,०००/- प्रति हे.
३	जल निःस्सारण योजना भूपृष्ठीय चर योजना भूअंतर्गत चर योजना	५० : ४० : १० ५० : ४० : १०	रु. १५,०००/- प्रति हे. रु. ४०,०००/- प्रति हे.
४	पाणी वापर संस्थांना संस्थीय सहाय्य (व्यवस्थापन अनुदान)	२७० : २७० : ६०	रु. ६००/- प्रति हे. प्रमाणे रक्कम बँकेत ठेव ठेवून त्यावरील व्याजातून संस्थेचा व्यवस्थापन खर्च भागविणे
५	वाल्मी व अन्य संस्थांमार्फत अनुयोजित प्रयोग, प्रात्यक्षिक, कृती संशोधन	७५ : २५ :	विशिष्ट स्थळानुसार आवश्यकतेप्रमाणे
६	वाल्मी व अन्य संस्थेमार्फत अधिकारी/ शेतकरी इत्यादिंना प्रशिक्षण	७५ : २५ :	विशिष्ट स्थळानुसार आवश्यकतेप्रमाणे
७	संनियंत्रण व मुल्यमापन	७५ : २५ :	आवश्यकतेप्रमाणे
८	विमोचकावरील वितरीके पर्यंतच्या वितरण प्रणालीतील त्रुटींची दुरुस्ती	५० : ५०	रु. ४०००/- प्रति हे.
९	अस्तित्वातील तलावांचे वितरण प्रणालीवरील नियंत्रक बांधकामासह नुतनीकरण व गाळ काढणे	५० : ५० : १०	रु. १५,०००/- प्रति हे. शेतकऱ्यांचा सहभाग १० टक्केप्रमाणे जमा होणारी रक्कम बँकेत ठेव ठेवून त्यावरील व्याजातून तलावांचा परिरक्षण व दुरुस्तीचा खर्च भागविणे.